

**İSLAM HUKUKUNDA
HÜKÜMLERİN DEĞİŞMESİ AÇISINDAN
Hz. ÖMER'İN BAZI UYGULAMALARI**

Doç. Dr. Muhsin KOÇAK

SAMSUN 1997

**İSLAM HUKUKUNDA
HÜKÜMLERİN DEĞİŞMESİ AÇISINDAN
Hz. ÖMER'İN BAZI UYGULAMALARI**

Doç. Dr. Muhsin KOÇAK

DİZGİ ve BASKI

KARDEŞLER OFSET

ve MATBAASI

TEL: 432 06 88

Fax: 420 09 21 SAMSUN

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	5
FETHEDİLEN TOPRAKLARIN STATÜSÜ.....	7
MÜELLEFE-İ KULÛBUN ZEKÂT HİSSESİ	46
TEK SÖZLE VERİLEN ÜÇ TALÂK MESELESİ.....	59
I- GÖRÜŞLER:	61
II- DELİLLER:.....	63
III-TARTIŞMA	78
IV-TERCİH:.....	94
SONUÇ	98
KAYNAKLAR	99

ÖNSÖZ

Gerek İslâm Siyasi tarihinin ve gerekse İslâm teşrî' tarihinin en önde gelen şahsiyetlerinden biri olan, hem kendi dönemindekiler, hem de sonraki nesiller üzerinde derin tesirler icra eden Hz. Ömer'in bazı içtihat ve uygulamaları, öteden beri tartışma konusu yapılmış, değişik yorum ve açıklamalara tabi tutulmuştur. Ancak bu yorumlar, hiç bir devirde, günümüzdeki kadar mecrasından çıkarılmış değildir. Bilhassa sanayi devrimi ile ilerlemesi hızlanan Batı karşısında gerileyen İslâm dünyasını harekete geçirmek ve içinde bulunduğu durumdan kurtarmak için tedbirler düşünen müslüman aydınlar, hukuk sahasında da "hukukun gelişen ve değişen hayat şartlarına uyum sağlaması gerektiği" gerçeğinden hareketle, hükümlerin değişmesi fikrini gündeme getirmişlerdir. Ancak, değişim taraftarlarından bazıları, "zamanın değişmesiyle hükümlerin de değişeceği" prensibini yörüngesinden saptırarak, değişimin sınırlarını, nassların açık bir şekilde ifade ettiği hükümleri dahi kapsayacak kadar genişletmişlerdir. Bunlar, görüşlerini delillendirirken, Hz. Ömer'in, yoruma müsait görünen bazı uygulamalarını da kullanmışlardır.

İşte biz, bu çalışmamızda, Hz. Ömer'in bu sahada en çok kullanılan uygulamalarından üçüne yer verdik. Bunlar, "Fethedilen Toprakların Statüsü", "Müellefe-i Kulûbun Zekât Hissesi" ve "Tek Sözle Verilen Üç Talak Meselesi"dir.

Amacımız, hadiseleri tek taraflı olarak değil, bilimsel metod doğrultusunda, değişik bakış açıları ile değerlendirmeye tabi tutmak ve gerçeklerin ortaya çıkarılmasına çalışmaktır.

Araştırma metninin bilgisayarla yazım ve kontrolü hususunda gerekli özeni gösteren değerli öğrencilerim Araştırma Görevlileri Abdurrahman Haçkalı ve Şevket Topal'a teşekkür eder, bu çalışmanın gözetilen maksada katkı sağlamasını Yüce Allah'tan dilerim.

FETHEDİLEN TOPRAKLARIN STATÜSÜ

İslam Hukuk literatüründe, düşmandan savaş yoluyla alınan mallara "ganîmet" denmektedir.

Ganîmetin nasıl sarf edileceği Kur'an'da şöyle açıklanmıştır: "Bilin ki, ganîmet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri Allah'a, Resûlüne, onun akrabalarına, yetimlere, yoksullara ve (harçlıksız kalmış) yolcuya aittir."¹

Bu ayete göre düşmandan silah zoruyla alınan malların, yani ganîmetlerin beşte dördünün savaşa katılan gazilere dağıtılması, beşte birinin ise Allah'a, Peygamber'e, Peygamber'e akrabalığı bulunanlara, yetimlere, yoksullara ve (harçlıksız kalmış) yolculara pay edilmesi gerekmektedir. Ayrıca, düşmandan savaşız alınan mallar vardır ki, buna da "fey" adı verilmektedir. Fey'in tasarrufu konusu da Kur'an'da şöyle dile getirilmiştir: "Allah'ın fethedilen ülkeler halkının mallarından Peygamberine verdiği ganîmetler Allah, Peygamber, yakınları, yetimler, yoksullar ve (yolda kalan) yolcular içindir. Taki (o mallar) içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir servet olmasın. Peygamber size ne verdiyse onu alın, size neyi

¹ Enfâl, 8/41.

yasakladıysa ondan sakının, ve Allahtan korkun, çünkü Allah'ın azabı şiddetlidir. (Bir de o mallar) şu fakir muhacirlere aittir ki (onlar) yurtlarından ve mallarından (sürülüp) çıkarılmışlardır; Allah'ın lütuf ve rızasını ararlar; Allah'a ve Peygamberine (canlarıyla, mallarıyla) yardım ederler. İşte doğru olanlar onlardır. Ve onlardan önce o yurda (Medine'ye) yerleşen, gönüllerine imanı yerleştirmiş olan kimseler (Ensar), kendilerine göç edip gelenleri severler ve onlara verilen (ganîmet) lerden ötürü göğüslerinde bir ihtiyaç (eğilimi) duymazlar. Kendilerinin ihtiyaçları olsa dahi (göç eden yoksul kardeşlerini) öz canlarına tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa işte onlar başarıya erenlerdir. Onlardan sonra gelenler derler ki: "Rabbimiz, bizi ve bizden önce inanan kardeşlerimizi bağışla, kalblerimizde inanlara karşı bir kin bırakma, Rabbimiz, sen çok şefkatli, çok merhametlisin."²

İşte bu ayetlerde düşmandan savaş dışında herhangi bir yolla elde edilen malların (fey') sarf yerlerini belirlemektedir.³ Bunlar da Allah, Peygamber, Peygamber'e yakınlığı olanlar,

² Haşr, 59/7-10.

³ Fey'in ganimeti de kapsadığı, dolayısıyla bu iki terimin aynı anlamda kullanıldığını söyleyen alimler de bulunmaktadır. Ancak ekseriyet, bu iki terimi yukarda ifade ilen farklı anlamlarda kullanmışlardır. Bkz. Şafî, Muhammed b. İdris, el-Ümm, Beyrut, 1393/ 1973, IV, 139; Maverdî, Ebu'l-Hasen, Ali b. Muhammed, el-Ahkâmü's-Sultâniyye. Mısır, 1327/ 1909, s. 111; Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân, Mısır, 1388/1968, X, 1-2: Kâsânî, Alâuddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd (ö. 587/1191), Bedâiu's-Sanâi' fi Tertîbi's-Şerâi', I-X, Kahire, ty., X, 4341,4343; İbnu'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali, Zâdü'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr, Beyrut, 1387/1967, VIII, 210; Alûsî, Şihâbuddîn Ebû'l-Fadl Mahmûd, Rûhu'l- Meânî fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî, I-XXX, Beyrut, ty, X, 2.

yetimler, yoksullar ve (yolda kalan) yolcular, muhacirler, Ensar ve onlardan sonra gelenler, yani bütün müslümanlar şeklinde sıralanmaktadır.⁴

Fey'in ister menkul isterse akar ve arazi cinsinden olsun bütün malları kapsadığında müçtehitler arasında görüş birliği bulunmakta ise de⁵ ganîmetin düşmandan savaş yoluyla alınan toprakları da kapsayıp kapsamadığı tartışmalıdır. Rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla Hz. Ömer ayette geçen anlamıyla toprakların ganîmet kapsamına girmediği görüşündedir. Tarihçilerin nakline göre Hz. Ömer devrinde Irak, Suriye ve Mısır toprakları fethedilince, savaşa katılan gaziler bu toprakların beşte dördünün kendilerine dağıtılmasını kumandanlarından talep etmişlerdi, Mesela, Irak cephesinde savaşan askerler, kumandanları Sa'd b. Ebi Vakkas'a⁶ (ö.55/674), Suriye cephesinde savaşanlar, Suriye orduları başkumandanı Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'a⁷ (ö.8/639), Mısır cephesinde savaşanlar ise Amr b. el-Âs'a⁸ (ö.43/663) müracaat ederek kılıçlarıyla fethettikleri bu yerleri kendilerine dağıtmalarını iste-

⁴ Biltâcî, Muhammed, Menhecu Ömera'bni'l-Hattâb fi't-Teşri', Kahire, 1970, s. 137.

⁵ Bkz. Bûtî, Muhammed Sa'îd Ramazan, Muhadarât fi'l-Fıkhî'l-Mukarin, Dimeşk, 1401/1981, s. 124.

⁶ Ebû Yusuf, el-Harâc, Kahire, 1396, s. 25-26, Yahya b. Adem, el-Harâc, Matbaatu's-selefiyye, 1384, s. 27; Belâzurî, Futûhu'l-Buldân, Beyrut, 1398/1978, s. 265

⁷ Biltâcî, a.g.e., s. 132. (Ebû Yusufun Kitabu'l-Harâc isimli eserinden naklen. Aynı eserin kullandığımız baskısında bu bilgiyi bulamadık. Ancak Biltâcî'nin kullandığı baskı farklı olduğu için onu kaynak göstermede de bir sakınca görmedik.)

⁸ Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm, Kitâbu'l-Emvâl, Kahire, 1395/1975. s. 72-73 vd.; Belâzurî, a.g.e., s. 215.

mişlerdi. Adı geçen kumandanlar ise halife Hz. Ömer'e sormadan böyle bir uygulamada bulunamayacaklarını bildirmişler ve durumu Hz. Ömer'e (ö.23/643) yazmışlardı. Hz. Ömer sahabeyi toplayarak konu hakkındaki düşüncelerini sordu. Hadisenin bütün safahatını teferruatlı bir şekilde veren Ebû Yusuf'un (ö.182.) nakline göre başlarında Abdurrahman b. Avf (ö.31/651), Zübeyr b. Avvâm (ö.36/656) ve Bilal b. Rabâh'ın (20/640) bulunduğu bazı sahabiler bunun bir ganîmet olduğunu ve dağıtılması lazım geldiğini savunuyorlardı. Hz. Ömer ise dağıtılmayıp, olduğu gibi bırakılsın, harac alınmasını, bundan da mevcut ve gelecek bütün müslümanların istifade etmesini istiyor; "aksi halde yetimler, dullar, fakirler ne olacak, sınırları ve toprakları kim koruyacak" diyordu. Hz. Ali (ö. 40/660), Hz. Osman (ö.35/655), Hz. Talha (ö.36/656)ve Hz. Abdullah b. Ömer de (ö.74/693) kendisini destekliyorlardı. Hz. Ömer ensardan on kişi davet ederek mesleyi onlarla da görüştü. Onlar da halifenin görüşünün yerinde bir görüş olduğunu söylediler. Uzun ve çetin münakaşalar yapıldı. Aradan iki veya üç gün geçtikten sonra Hz. Ömer: "Ben bir hüccet buldum, Allah Teala kitabında buyuruyor ki" diyerek peşpeşe şu ayetleri okudu: "Allah'ın onların mallarından Peygamberine verdiği ganîmetler için siz at ve deveye binip onları sürmüş değilsiniz. Fakat Allah Peygamberlerini dilediği kimseye karşı üstün kılar. Allah her şeye kadirdir."⁹

"Allahın (fethedilen diğer) beldeler ahalisinden elçisine verdiği mallar, Allah'a, Peygamber'e, Peygamber'e akraba olanlara, yetimlere, yoksullara ve (yolda kalan) yolculara aittir. Taki (o mallar) içinizden yalnız zenginler arasında dola-

⁹ Haşr, 59/6

şan bir servet olmasın. Peygamber size ne verdiyse onu alın, size ne yasakladıysa ondan sakının ve Allahtan korkun, çünkü Allah'ın azabı şiddetlidir."¹⁰

"(Bir de o mallar) şu fakir muhacirlere aittir ki (onlar) yurtlarından ve mallarından çıkarılmışlardır; Allah'ın lütuf ve rızasını ararlar; Allah'a ve Peygamberine yardım ederler. İşte doğru olanlar onlardır."¹¹

Ömer bunların peşinden, "Allah bunlarla da kalmadı, başkalarını da bunlara katarak şöyle buyurdu" dedi: "Ondan önce o yurda (Medineye) yerleşip, imana sarılanlar, kendilerine göç edip gelenleri severler ve onlara verilen (ganîmet)lerden ötürü göğüslerinde bir ihtiyaç (eğilimi) duymazlar. Kendilerinin ihtiyaçları olsa dahi (yoksul muhacir kardeşlerini) öz canlarına tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa işte onlar başarıya erenlerdir."¹²

Bunun da ardından "Allah bunlarla da yetinmedi, bunlara başkalarını da ilave etmek için buyurdu ki" diyerek şu ayeti okudu: "Onlardan sonra gelenler derler ki: "Rabbimiz, bizi ve bizden önce inanan kardeşlerimizi bağışla, kalblerimizde inanlara karşı bir kin bırakma, Rabbimiz, sen çok şefkatli , çok merhametlisin."¹³

Sonra da: "İşte bu (ayet) onlardan sonra gelen herkesi kapsamaktadır. Görülüyor ki bu topraklar (fey'), yukarda zikri geçen bütün sınıflar arasında ortaktır. O halde nasıl olur da sadece bu (savaşa katıla)nlarla taksim eder de bunlardan sonra

¹⁰ Haşr, 59/7

¹¹ Haşr, 59/8.

¹² Haşr, 59/9.

¹³ Haşr, 59/10.

gelecek olanları paysız bırakırız" dedi ve araziyi olduğu gibi bırakıp, haraç almaya karar verdi.¹⁴

Toprakları dağıtmama fikrinin nasıl ortaya çıktığını ifade eden iki ayrı rivayet daha bulunmaktadır:

Harise b. Mudarrab'dan rivayet edildiğine göre, Hz. Ömer, Irak (Sevad) arazini (savaşa katılan) müslümanlar arasında paylaşdırmak istemiş, bu maksatla bunların sayılarının tespit edilmesini emretmişti. Sayım neticesinde her bir hak sahibine üç çiftçi düştüğünü görünce, konu hakkında ashab ile istişarede bulundu. İstişare meclisinde bulunanlardan Hz. Ali dedi ki: "Onları olduğu gibi bırak ki, müslümanlar için (devamlı) bir gelir kaynağı olsun."¹⁵

Abdullah b. Kays'ın (ö. 50/670) rivayetine göre ise Hz. Ömer araziyi gazilere taksim etmek maksadıyla Medine 'den ayrılıp Cabiye'ye kadar gelmişti. Bu fikirde olmayan Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665) ona şunları söyledi: "Allah'a yemin ederim ki (araziyi paylaşırırsan) hoşlanmayacağın bir durum ortaya çıkacaktır. Şayet bunu yapacak olursan, verimli büyük arazi parçaları ganîmet sahiplerinin tekelinde kalacak, bunlar da mallarında vermemezlik yapacaklardır, sonra da mülk veraset yoluyla ya bir tek erkeğe veya bir tek kadına geçecektir. Sonradan gelecekler de İslam'a bir hidayet rehberi ve hak yol olarak uyacaklardır. Ama (geçimlik için) bir şey bulamayacaklardır. Bunun için müslümanaların hem şimdiki hem de gelecek nesillerine yarıyacak bir çözüm yolu bulmalısın."¹⁶

Hz. Ömer yaptığı bu istişareler, ortaya çıkan bu düşün-

¹⁴ Ebû Yusuf, a.g. e., s. 26-29.

¹⁵ Ebû Ubeyd, a.g. e., s.74.

¹⁶ Ebû Ubeyd, a.g.e., s. 75.

celerden sonra varılan kararı, kendisinden cevap bekleyen cephe komutanlarına bildirdi. Bunlardan Irak cephesi komutanı Sa'd b. Ebi Vakkas'a şu mektubu gönderdi: "Askerin elde ettikleri ganîmetleri kendilerine dağıtmanı istediklerinden bahsettiğin mektubun bana ulaştı. Bu mektubumu alınca meseleyi şöyle hallet: Silah, mühimmat, (diğer) mal ve eşya (gibi menkul) ganîmetleri savaşa katılan müslümanlar arasında dağıt. Arazi ve nehirleri ise işleyenlere bırak ki bunlar (bütün) müslümanların gelir kaynakları (atiyat) arasında kalsın. Zira, şayet sen bunları şu anda orada bulunanlara taksim edecek olursan onlardan sonra gelecek nesillere bir şey kalmaz."¹⁷

Buna benzer mektuplar, Suriye¹⁸ ve Mısır'daki ordu komutanlarına da gönderildi. Mısır cephesi komutanı Amr b. el-As'a gönderilen mektupta şu ifadeler de bulunmakta idi: "Toprakları olduğu gibi bırak ki, anne rahmindeki yavrunun yavrusu da (gelecek nesiller de) ondan nasiplensin."¹⁹

İşte Hz. Ömer'in bu uygulamalarını dikkate alan ve bunları ganîmetlerle ilgili Kur'an hükümleriyle çelişir bulan bazı doğulu ve batılı araştırmacılar, bunların maslahat gereği zamanın şartları doğrultusunda hükümlerin değişmesi kabîlinden uygulamalar olduğu sonucuna varmışlardır.²⁰

Bu yargı hakkında değerlendirmede bulunabilmek için Hz. Ömer'in ayetlerden ileri sürdüğü delilleri, Hz. Peygamber'in uygulamalarını ve konuya ilişkin yorumları inceleme-

¹⁷ Ebû Yusuf, a.g.e., s.25-26; Yahya b. Adem, a.g.e., 45-46; Belâzurî, s. 276.

¹⁸ Biltâcî, s. 136. (Ebû Yusuf'un el-Harâc'ından nakil.)

¹⁹ Belâzurî, s. 215.

²⁰ Bazı nakiller için bkz.: Biltâcî, a.g.e., s. 170-171; Fayda, Mustafa, Hz. Ömer Zamanında Gayr-i Müslimler, İstanbul 1989, s. 30.

miz gerekecektir.

Yukarda, Ebû Yusuf'tan (ö.182/798) naklettiğimiz rivayetten de anlaşıldığı gibi Hz. Ömer bu konuda fey' ayetlerini huccet olarak kullanmıştı. Bu ayetlerin Hz. Ömer'in görüşüne nasıl delalet ettiği konusunda Hanefî alimlerinden Ebû Bekr el-Cassâs'ın (ö.370/980) söyledikleri dikkat çekicidir. Önemli bulduğumuz bu yorumu bazı küçük değişikliklerle nakletmek istiyoruz:

Ömer, Irak'ı fethedince aralarında Zübeyr ve Bilalin de bulunduğu bir gurup sahabi onu gaziler arasında paylaştırmasını istediler. Ömer, "eğer onu taksim edecek olursam sonra gelen insanlara hiç bir şey kalmaz" dedi ve onlara karşı "Allah'ın fethedilen ülkeler halkının mallarından Peygambere verdiği ganîmetler Allah. Peygamber...içindir" ayetini, "bunların arkasından gelenler..."²¹ kısmıyla birlikte delil olarak ileri sürdü. Sonra Ali ve diğer bir gurup sahabe ile bu konuda istişarede bulundu. Onlar da bu toprakları paylaştırmamasını, sahiplerine bırakıp, haraç almasını önerdiler. Ömer de öyle yaptı. Ömer bu ayeti delil olarak ileri sürünce diğer sahabiler kendisine muvafakat ettiler. Bu da delalet etmektedir ki bu ayetler fethedilmiş topraklar konusunda ganîmet ayetine ilave edilmiştir. Dolayısıyla bu konuda devlet başkanına yetki tanınmıştır. Ganîmet ayetiyle fey' ayetlerinin birlikte değerlendirilmesi durumunda takdir şöyle olur: "Bilin ki, toprakların dışındaki mallarda ganîmet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri Allah...içindir, topraklarda ise, devlet başkanı (imam) bunu tercih ederse (böyledir). Allahın arazilerden Resûlüne verdiği ganîmetler, eğer devlet başkanı onu

²¹ Haşr, 59/7-10.

sahiplerinin mülkiyetinde bırakmayı tercih ederse, Allah. Peygamber içindir."

Burada ("Allahın Peygamberine verdiği..." ayetinde) Peygamberin zikredilmesi, uygun gördüğü yere sarf konusunda yetkinin kendisine bırakıldığını beyan içindir. Ömer, ayette geçen "taki o mallar, içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir servet olmasın..." ve "onlardan sonra gelenler..."²² ifadeleriyle istidlalde bulundu ve: "Eğer ben o toprakları gaziler arasında taksim edersem, içinizden sadece zenginler arasında dolaşan bir servet olur, onlardan sonra gelen Müslümanlara da hiç bir şey kalmaz." dedi. Böylece "onlardan sonra gelenler" ifadesine dayanarak topraklarda onlara da hak tanımış oldu. Bir gurup sahabinin başlangıçta Hz. Ömer'e karşı çıktıkları halde daha sonra görüşlerinden vazgeçip onun uygulamalarını tasvip etmeleri ve böylece bütün sahabilerin bu konuda görüş birliğine varmaları, devlet başkanı istemedikçe gazilerin fethettikleri arazinin mülkiyetine hak kazanamadıklarına delalet eder. Aksi varit olsaydı, başlangıçta Ömer'e karşı çıkanlar görüşlerinden dönmez ve huccet olarak ileri sürdüğü ayetlerin bu konuya delaleti hususunu kendisiyle tartışırlardı. Halbuki durum böyle olmamış, Hz. Ömer bahsi geçen ayetleri delil olarak ileri sürünce hepsi de kendisini tasvip etmişlerdir. Bu da devlet başkanının tercihi olmadan gazilerin fethedilen toprakların mülkiyetine hak kazanamayacaklarına delalet etmektedir.²³

İşte Hz. Ömer'in, Kur'an'dan dayandığı delil budur. Hz. Peygamberin uygulamalarına gelince: Hicretin dördüncü se-

²² Ayetin başındaki "vav" harfinin atıf harfi olarak kabul edilmesine göre.

²³ el-Cassâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali, Ahkâmu'l-Kur'ân, Beyrut, 1405/1985, V, 318-320.

nesinde Hz Peygamber s.a.v., aralarındaki vaki anlaşmayı bozdukları için Medine'de üç Yahudi kabilesinden birini teşkil eden Beni Nadir'in kalelerini kuşatma altına almıştı. Bazı rivayetlere göre onbeş²⁴ bazılarına göre ise yirmi²⁵ gün süren kuşatmadan sonra teslim olan yahudilere, silah dışındaki mallarından götürebildiklerini alıp, Medine'yi terketme imkanı vermiş; onlardan geriye kalan arazi de, muhacirler arasında taksim edilmişti. Bu taksimde Ensardan ihtiyaç içerisinde bulunan iki kişiye de pay verilmişti.²⁶

Hz Peygamber'in (s.a.v.) bu uygulaması ganîmetlerin beşte dördünün savaşa katılan gaziler arasında taksimini öngören Enfâl Suresi 41. ayetinin nuzülünden sonra gerçekleşmiş ve Hz Peygamber (s.a.v.) Beni Nadir yahudilerinden kalan toprakları gaziler arasında paylaştırmamıştı. Çünkü bu hadisede müslümanlarla yahudiler arasında bilfiil savaş meydana gelmemiş, buralar, yahudilerle yapılan antlaşma neticesinde Hz Peygamber'e (s.a.v.) terkedilmişti. Hz Peygamber (s.a.v.) de bu olaydan sonra nazil olan ve sulh yoluyla ele geçen malların hükmünü açıklayan Haşr Suresinin ilgili ayetlerinin hükümlerini uygulamıştır. Bu ayetlere göre bu tür mallar, Hz. Peygamber, Hz. Peygambere akrabalığı bulunanlar, yetimler, miskinler ve (yolda kalan) yolcular, sonra muhacirler ve Ensardan fakir olanlar, nihayet onlardan sonra gelenler arasında paylaşılacaktır."²⁷ Yani bütün

²⁴ Belâzurî, a.g.e., s. 31.

²⁵ Berki, Ali Himmet- Keskiöğlü Osman, Hatemu'l-Enbiya Hazret-i Muhammed ve Hayatı, Ankara 1972 s. 259.

²⁶ İbn Hişâm, es-Siretü'n-Nebeviyye, Beyrut, 1971, III, 201-202; Belâzurî, s. 33, Ebû Dâvûd, Sünen, el-Harâc ve'l-İmâre, 19/18-19, r. 2971.

²⁷ Haşr, 59/7-10.

müslümanların genel menfaatlerine harcanacaktır.²⁸

Hicretin beşinci senesinde meydana gelen Hendek savaşı sırasında müslümanlarla aralarındaki anlaşmaya aykırı olarak müşriklere yardım ettikleri için Hz Peygamber (s.a.v.) Beni Kurayza'ya karşı savaş açtı ve onları kalelerinde kuşatma altına aldı. 25 gün süren kuşatmadan sonra teslim oldular. Erkeklerin ölümüne, kadın ve çocuklarının esir edilmelerine, mallarının da ganîmet sayılmasına hükmedildi. Bu hüküm çerçevesinde diğer mallarıyla birlikte toprakları da beşte biri ayrıldıktan sonra, savaşa katılan gazilere taksim olundu.²⁹ Bu hadisede, bir takım çarpışmalar meydana gelmişti. Bundan dolayı topraklarına ganîmet hükmü uygulanmıştı.³⁰

Hicretin yedinci yılında müslümanlarla Hayber yahudileri arasında meydana gelen çetin savaşlardan sonra yahudiler yenildiler. Hayber müslümanların eline geçti. Diğer mallarıyla birlikte arazileri de ganîmet hükümlerine tabi tutularak beşte dördü gaziler arasında dağıtıldıktan sonra, Yahudiler, kendilerinin bu yerlerin imarı ve hurmalıkların bakımını konusundaki bilgi ve becerilerinden bahsederek, mahsulatın yarısı karşılığında toprakların işletilmesinin kendilerine bırakılmasını istediler. Hz Peygamber de kabul etti. Hz. Ömer kendilerini oradan sürünceye kadar durum böyle devam etti. Hilafeti döneminde Hz. Ömer onları Hayber'den sürünce, toprakları fetih sırasında hak kazanmış müslümanlara dağıttı.³¹

²⁸ Belâzurî, s. 32; Biltâcî, s. 139; İbn Esîr, II, 706.

²⁹ İbn Hişâm, a.g.e., III, 244-251; Belâzurî, a.g.e., s. 34-36.

³⁰ Biltâcî, a.g.e., s. 141.

³¹ İbn Hişâm, a.g.e., 342,371,372; Belâzurî, a.g.e., 36,41-42.

Burada bir hususa işaret etmek istiyoruz: Bu rivayetin zahirinden Hz Peygamberin Hayber topraklarının tamamını dağıttığı anlaşılıyorsa da bazı rivayetlerde, bu toprakları iki kısma ayırdığı, bir kısmını dağıttığı, bir kısmını ise ani ortaya çıkabilecek önemli işleri (Nevâib) için alıkoyduğu ifade edilmektedir.³²

Hayberin fethinden sonra, Hayber yahudilerinin başına gelenlerden korkuya kapılan Fedek yahudileri Hz Peygambere elçi göndererek arazilerinin ve hurmalıklarının yarısı karşılığında antlaşma yapmak istediklerini bildirdiler ve bu istekleri kabul edildi. Araziler ve hurmalıklar da işletilmek üzere kendilerine bırakıldı. Onlar da buraları işliyor, elde ettikleri ürünün yarısını Hz Peygambere gönderiyorlardı. Tasarrufu tamamen kendisine ait olan bu malları da Hz Peygamber, müslümanların menfaatleri doğrultusunda harcıyordu. Görüldüğü gibi Fedek arazileri, sulh yoluyla fethedildiğinden buralar müslümanlar arasında paylaştırılmamıştı. Geliri Hz Peygambere ait idi. O da, bundan, ihtiyaçlarını giderdikten sonra, kalanını müslümanların mesalihine harcıyordu.³³

Hayber dönüşü Hz Peygamber s.a.v., Yahudilerle meskun Vadi'l-Kura'dan geçerken, buranın halkını İslama davet etti. Onlar bu daveti reddederek müslümanlarla savaşa tutuştular. Çıkan çatışma sonrasında müslümanlar burasını da fethettiler. Elde edilen ganîmetler gazilere dağıtıldı. Toprakları ise Hayber şartları doğrultusunda, yani elde edilecek mahsu-

³² Ebû Dâvûd, Kitabu'l-Harâc ve'l-İmâra, 19/23-24, r. 3010-3013.

³³ İbn Hişâm, a.g.e., III, 368; Belâzurî, a.g.e., s. 42 vd.

latin yarısı karşılığında, kendilerine bırakıldı.³⁴

Yine aynı yıl Teyma³⁵ yahudileri Hz Peygamberin Hayber, Fedek ve Vadi'l-Kura yahudilerini yenerek hakimiyeti altına aldığını işitince cizye ödemek, fakat toprak ve arazilerinin kendilerinde kalması şartıyla sulh yapmak istediler. Hz Peygamber de onların bu isteklerini kabul etti.³⁶

Hicretin sekizinci yılında ufak çapta da olsa bazı çatışmalardan sonra Mekke fethedildi. Hz. Peygamber (s.a.v.) buralara ganîmet hükümlerini uygulamadı. topraklar da dahil olmak üzere bütün malları sahiplerine bıraktı. Savaşa katılanlardan hiç kimseye hiç bir şey vermedi.³⁷

İşte Hz Peygamberin, fethedilen topraklar hakkındaki uygulamalarına ilişkin rivayetler bunlardır. Buna göre Hz Peygamber savaşız ele geçirdiği Beni Nadir, ve Fedek arazilerini dağıtmamış, silah zoruyla fethettiği yerlerden Beni Kurayza, Hayber ve (bazı rivayetlere göre) Vadi'l-Kura arazilerini dağıtmış, yine zorla fethedilen yerlerden Mekke toprakları ile bir rivayete göre Hayber topraklarının yarısını dağıtmamıştır. Teyma'da ise sulh şartlarını uygulamıştır.³⁸ Hz.

³⁴Belâzurî, a.g.e., s. 47; İbnü'l-Kayyim, Şemsuddin Ebû Abdillah Muhammed b. Ebî Bekr el-Cevzî, Zâdü'l-Meâd, Beyrut, 1399/1979, III, 354-355.

³⁵ Teymâ; Medine ile Şam arasında, Medineye sekiz merhale uzaklıkta bir yerin adıdır. Köksal, M. Asım, İslam Tarihi, İstanbul, 1981, XIV, 292.

³⁶ Belâzurî, s. 48; İbnü'l-Kayyim, Zâdü'l-Meâd, III, 355.

³⁷ İbn Hişâm, IV, 55; Belâzurî, s. 53; Tahavî, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed, Şerhu Meâni'l- Âsar, Beyrut, 1407/1987, III, 319; Biltâcî, a.g.e., s. 140.

³⁸ Sulh yoluyla fethedilen yerlerde sulh şartlarına riayet edileceği ittifaklıdır. Bkz. Mâverdî, a.g.e., s. 123-132; İbnü'l-Kayyim, Ahkâmu Ehli'z-

Peygamberin (s.a.v.) Mekke toprakları ile³⁹ bir rivayete göre Hayber'in yarısı hakkındaki⁴⁰ uygulaması, savaş yoluyla fethedilen toprakların Enfâl Suresinin 41. ayetinde yer alan ve beşte dördünün savaşa katılan gaziler arasında paylaşılması öngörülen ganîmet hükmüne tabi olmadığına delil olarak kullanılmıştır.

Belirtmeliyiz ki, bahsi geçen bu iki uygulama hakkında farklı yorumlar da bulunmaktadır: Mesela, Hayber'in yarısını Hz Peygamber'in kendi ihtiyaçları için ayırdığını ifade eden rivayet bazı alimler tarafından, Hayber'in yarısının sulh yoluyla fethedilmesine, dolayısıyla burada fey' hükmünün cari olmasına bağlanmışsa da⁴¹ Hz. Enes ve İbn Şihab'dan⁴² Hayberin tamamının silah zoruyla fethedildiği nakledilmiş, İbn Abdilber, Nevevi⁴³ ve İbnu'l-Kayyim⁴⁴ gibi alimler doğrusunun da bu olduğunu söylemişlerdir. Toprakları diğer ganîmet mallarından istisna eden ekseri alimler de Hayberin yarısı hakkındaki uygulamayı görüşlerine delil olarak kul-

Zimme, Beyrut, 1961, I, 105-106; Biltâcî, s. 144; Zuhaylî, Vehbe, Dimeşk, el-Fıkhü'l-İslamî ve Edilletuhû, 1405/1985, V, 540 vd.

³⁹ Cassâs, a.g.e., V, 320; Biltâcî, a.g.e., s. 41.

⁴⁰ Cassâs, a.g.e., V, 320; İbn Kudâme el-Makdisî, eş-Şerhu'l-Kebîr (İbn Kudâme'nin el-Muğnî adlı eseriyle birlikte), Beyrut, 1392/1972, X, 538.

⁴¹ Azîmâbâdî, Avnu'l-Ma'ûd, Medine, 1388/1968, VIII, 244-246, 253, 254.

⁴² Ebû Dâvûd, el-Harâc ve'l-İmâra, 19/ 23. r. 3009, 3018; Azîmâbâdî, VIII, 253.

⁴³ Azîmâbâdî, a.g.e., VIII, 242, 253.

⁴⁴ İbnu'l-Kayyim, Zâdu'l-Meâd, III, 328-329; Azîmâbâdî, a.g.e., VIII, 246.

lanmışlardır.⁴⁵ Konuyla ilgili değerlendirmelerde bulunan İbnü'l-Kayyım, Hayberin yarısının sulh yoluyla fethedildiğini söyleyenlerin yanılğı ve hata içerisinde olduklarını ifade etmiş,⁴⁶ bunun delili olarak da; Hz Peygamberin orayı fethettiği zaman yahudileri oradan sürmek istemesi, fakat onların talebi üzerine, "istediğiniz süreye kadar sizi orada bırakırız" buyurarak, geçici bir süre için bu işi askıya almasını göstermiş, eğer, bir kısım topraklar yahudilere bırakılmak üzere bir sulh yapılmış olsaydı, Hz Peygamberin onları kendi topraklarında geçici bir süreyle bırakması, Hz. Ömerin de onlardan ellerindeki toprakları müslümanlara bırakacaklarına dair herhangi bir anlaşma yapmadan tamamını Hayber'den sürmesi nasıl mümkün olurdu?⁴⁷ demiştir.⁴⁸ Keza İbn Abdilberr de aynı gerekçeden hareketle, "eğer Hayber sulh yoluyla fethedilmiş olsaydı, kendileriyle sulh yapılanların arazilerine ve diğer mallarına sahip oldukları gibi Hayber yahudileri de Hayber'e sahip olurlardı, demiştir.⁴⁹

Mekke topraklarına gelince: Bu konuda iki yorum yapılmıştır:

1- Mekke topraklarının taksim edilmemesi Mekke'nin silah yoluyla değil sulh yoluyla fethedilmiş olmasındandır.

⁴⁵ Cassâs, a.g.e., V, 320; İbn Kudâme el-Makdisî, a.g.e., X, 540; Azîmâbâdî, VIII, 247,254.

⁴⁶ Bkz. İbnü'l-Kayyım, Zâdu'l-Meâd, III, 353.

⁴⁷ Sulh yoluyla fethedilen yerlerde sulh şartlarına göre uygulama yapılacağı konusunda görüş birliği bulunduğunu biraz önce ifade etmiştik. Bkz. Dipnot 38.

⁴⁸ Bkz. İbnü'l-Kayyım, Zâdu'l-Meâd, III, 329.

⁴⁹ Bkz. İbnü'l-Kayyım, Zâdu'l-Meâd, III, 353-354; Azîmâbâdî, a.g.e. VIII, 252-253.

Anlaşma, Hz. Peygamberle Ebû Süfyan (ö. 31/651) arasında yapılmıştır. Şartı; kendi evine kapananlar ile Ebû Süfyanın evine veya Kabeye girenin emniyette olmasıdır. Bu yorum İmam Şafii'ye (ö. 204/819) aittir.⁵⁰ İmam Şafii'nin bu yorumu tartışılmıştır: Öncelikle şunu ifade etmeliyiz ki, şayet bir yerin zorla fethedilmesinin ölçüsü savaş ise. Mekke'nin fethi sırasında müslümanlarla mekkeliler arasında savaş meydana gelmiştir. Her ne kadar bu savaş pek çok telefata sebep olan top yekün bir savaş şeklinde cereyan etmemişse de tarihçilerin verdiği bilgiye göre yine de iki taraf arasında fiili bir çatışma gerçekleşmiş ve iki taraftan da can kaybı meydana gelmiştir.⁵¹ Bu da Mekke'nin sulh yoluyla fethedilmiş bir arazi vasfını kazanmasına engel olması için yeterli görülmüştür.⁵² Bundan dolayıdır ki, ekseri tarihçiler ve müçtehitler Mekke'nin fethinin silah zoruyla gerçekleştiğini söylemişlerdir. Ebû Hanife,⁵³ (ö.150/767) Evzâî, (ö.157/774) Malik b. Evs, (ö.92/710) Süfyan es-Sevrî (ö.161/778), Ebû Yusuf (ö.182/798), Muhammed b. Hasen,⁵⁴ (ö.189/805) İmam Mâlik,⁵⁵ (ö.179/795) Ebû Ubeyd Kasım b. Sellam,⁵⁶ (ö.224/839) Belâzurî, Cassâs.⁵⁷ (ö.370/980) İbn Teymiye,⁵⁸ (ö.728/1328) gibi alimler bunlardandır. Hatta Serahsî (ö.490/1097) Kerhî'den

⁵⁰ Maverdî, a.g.e., s. 147.

⁵¹ İbn Hişâm, a.g.e., IV, 50; Belâzurî, s. 52.

⁵² Biltâcî, a.g.e., s. 160.

⁵³ Tahavî, a.g.e., III, 311; Maverdî, a.g.e., s. 147; Serahsî, Muhammed b. Ahmed, el- Mabsut, Mısır, 1324-1331, X, 37.

⁵⁴ Tahavî, a.g.e., III, 311.

⁵⁵ Maverdî, a.g.e., s. 147

⁵⁶ Ebû Ubeyd, a.g.e., s. 82.

⁵⁷ Cassâs, a.g.e., V, 320.

⁵⁸ Biltâcî, a.g.e., s. 160.

(ö.340/951), az çok tarih bilgisi olanın Mekke'nin sulh yoluyla fethedildiğini söylemeyeceğini, bu sözün hicri 200'den sonra ortaya çıktığını nakleder.⁵⁹

Konuya ilişkin olarak Şevkânî (ö.1250/1832) de şunları söyler: "Bu konuda alimler ihtilaf etmişlerdir. Ekseriyet oranının silah zoruyla fethedildiği görüşündedir. Şafî ile bir rivayete göre Ahmed b. Hanbel'den (ö.241/855) te'min (eman verme) hadisinden dolayı oranın sulh yoluyla fethedildiği nakledilmiştir. Ekseriyetin delili, açık bir şekilde savaş emri verilmesi ve bunun Halid b. Velid (ö.21/641) tarafından gerçekleştirilmiş olması, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in sadece kendisine Mekke'ye taarruz için kısa bir süre izin verilmiş olmasını açıkça ifade etmiş⁶⁰ olmasıdır. (Topraklarının) taksim edilmesine gelince, bu Mekkelilere yapılan bir ihsandan ibarettir. Zaten fethedilen toprakların taksim edilmesi ittifaklı (bir konu) değildir. Gerek sahabiler ve gerekse diğer sahabiler ve gerekse onlardan sonra gelenler bu konuda ihtilaf etmişlerdir. Ekseri ülkeler de zorla fethedildiği halde taksim olunmamıştır...⁶¹ Hafız (İbn Hacer) (ö.852/1447) el-Feth (adlı eserinde): "Doğrusu, oranın fethedilme şekli zorla olmuştur" demiştir.⁶²

2- Mekke toprakları, Ka'be'nin bulunduğu ve Hz. Peygamber'in doğduğu yer olması hasebiyle, özel bir statüye sahiptir. Fethi zorla gerçekleşmiş olsa bile bu özel statü sebe-

⁵⁹ Serahsî, a.g.e., X, 37.

⁶⁰ Bu hadis için bkz. Tahavî, a.g.e., III, 337 vd.

⁶¹ Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, Neylü'l-Evtâr, Mısır, 1380/1961, VIII, 25.

⁶² Şevkânî, a.g.e., VIII, 26; Mekke'nin fethinin şekli konusunda başka görüş, delil ve tartışmalar için bkz. Tahavî, a.g.e., s., 312 vd.

biyle topraklarının dağıtılmaması normal karşılanmalıdır. Çünkü orası, Allah'ın tüm insanlığa vakfı mahiyetindedir.⁶³

Yine Şafiîlerin görüşünü destekleyen bu yorum da Biltâcî tarafından tenkid edilmiştir. Biltâcî'ye göre Mekke topraklarının özel statüsü hasebiyle ganîmet hükümlerinden ayrı istisnai bir hükme tabi olduğunu kabul etmek için açık bir nass gerekir. Bu konuda açık bir nass şöyle dursun işaret bile bulunmamaktadır. Kaldı ki, bu toprakların dağıtılmasını gerektirecek kuvvetli sebepler de yok değildir. Şöyle ki: Bilindiği gibi ekseri muhacirler bütün mallarını ve mülklerini Mekke'de bırakarak Medine'ye hicret etmişlerdi. Bu durum Mekkenin fethinden sonra oranın taksimini veya en azından muhacirlere mallarının iadesini yahut bunların karşılığının verilmesini gerektirebilirdi. Halbuki Hz Peygamber bunların hiçbirini yapmamıştı.⁶⁴

Ancak Biltâcî'nin bu değerlendirmeleri de tartışılmıştır. "Hz. Ömer zamanında Gayri Müslimler" adlı kitabında bu konuyla ilgili olarak M. Fayda şunları söylemektedir: "...Beni Kurayza, Hayber ve Vadi'l-Kura topraklarında ganîmet statüsü uygulanmıştır. Mekke fethinde ise -anveten fethi kabul ettiğimiz göz önüne alınırsa- buna göre karar verilmemiştir. Ancak bu durumda biz, Biltâcî'nin ileri sürdüğü gib, "öyleyse toprak ganîmet statüsü içerisinde değildir" şeklindeki bir hükme ulaşamıyoruz. Çünkü Kur'an ve Hz. Peygamber devri tatbikatı bakımından Biltâcî, yalnızca Mekke fethinde toprakların dağıtılmayışını örnek göstermekte ve görüşlerini bu noktaya dayandırmaktadır. Halbuki bu husus bize kuvvetli ve

⁶³ İbnu'l-Kayyim, Zâdü'l-Me'âd , III, 434; Şevkânî, a.g.e., VIII, 25; Bûtî, a.g.e., s. 142-143; Biltâcî, a.g.e., s. 141.

⁶⁴ Biltâcî, a.g.e., s. 142

inandırıcı bir delil olarak gözükmemektedir. Eğer Hz. Peygamber'in, savaşla elde edilen diğer toprakları taksim etmesine rağmen, Mekke topraklarını dağıtmayışını esas alarak savaşla elde edilen topraklar ganîmet statüsünde değildir" dersek, o zaman şu soruya cevap bulmak zorundayız: Hz. Peygamber, Mekke fethinde ganîmet statüsünde olduğunda ihtilaf bulunmayan taşınabilir malları niçin dağıtmamıştır? Bu durumda, bir taraftan "toprak" konusunu ganîmet dışı bırakalım derken, diğer taraftan ganîmet içinde yer alan malların, Hz. Peygamber tarafından niçin dağıtılmadığını açıklamak durumuyla karşı karşıya bulunmaktayız.

Bize öyle geliyor ki, Hz. Peygamber, Mekke'de, fetihden sonra kendisini "ganîmet ayetine bağlı hissetmeden, topraklarını ve mallarını Mekkelilere geri vermiş ve kendilerine büyük bir bağış af ve yakınlık örneği göstermiştir. Esasen Enfâl suresinin, "Ey Muhammed! Sana ganîmetlere dair soru sorarlar, deki: 'Ganîmetler Allah'ın ve Peygamber'indir' " ifadeleriyle başlayan ilk ayeti, Hz. Peygambere böyle bir uygulama imkanını vermektedir. Kaldı ki, buna benzer başka bir örneğe yine Mekke fethi yılında hevazinlilerle yapılan savaşlardan sonra elde edilen Cirane'de taksim edilen ganîmetlerde de uygulanmıştır. Hz. Peygamber, burada, ganîmetlerin bölüştürülmesi sırasında, müellefe-i kulûb'a farklı bir uygulama ile çok fazla hisse ayırmıştır. Halbuki müellefe-i kulûb'a ancak zekat gelirlerinden ayırabileceği ayet hükmüdür; kendilerine "ganîmet" için imtiyaz verilmemişken, Hz. Peygamber, onlara fazla hisse ayırmaktan çekinmemiştir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki Hz. Peygamber devri bakımından, gerek taşınabilir mallar ve gerek toprak için ganîmet ve fey' ayetleri uygulanmış; bunun yanında Hz. Peygamber, Mekke fethi ve Hevazinlilerin ganîmetlerini taksimde, devlet

başkanı olarak kendisini belirli hedef ve maslahat gereği serbest kabul etmiş farklı uygulamalarda bulunmuştur."⁶⁵

Fayda'nın Mekke toprakları ile ilgili bu değerlendirmesi dikkat çekicidir. Sadece Biltâcî değil, toprakların statüsünü belirlemede devlet başkanına yetki tanıyan Ebû Yusuf⁶⁶, Ahmed b. Hanbel⁶⁷, Cassas⁶⁸, İbnü'l-Hümmam⁶⁹ (ö. 861/1457) gibi alimler de, bu görüşleri için Mekke topraklarını delil olarak kullanırken, olayın topraklar dışındaki mallar kısmına temas etmemişler, onların neden dağıtılmadığını izaha ihtiyaç duymamışlardır. Ancak, bunu izah sadedinde Fayda'nın ulaştığı; "Hz. Peygamber devri bakımından, gerek taşınabilir mallar ve gerek toprak için ganîmet ve fey' ayetleri uygulanmış; bunun yanında Hz. Peygamber, Mekke fethi ve Hevazinlilerin ganîmetlerini taksimde, devlet başkanı olarak kendisini belirli hedef ve maslahat gereği serbest kabul etmiş farklı uygulamalarda bulunmuştur" şeklindeki sonuç da tartışmaya açıktır. Zira Hz. Peygamberin devlet başkanı olarak böyle bir yetkisi olursa, aynı sıfatla ondan sonraki halifelerin de olabileceği ihtimal dahilindedir. Nitekim aynı gerekçelerden, yani M. Fayda tarafından, ulaştığı sonuca delil olarak kullanılan Enfâl Suresinin, ganîmetlerin Allah ve Rasulünün olduğunu ifade eden ilk ayeti ve Hz. Peygamberin Mekke toprakları ve malları ile Hevazinlilerin ganîmetleri hakkındaki uygulamalarından hareketle bu görüşü savunan başka a-

⁶⁵ Fayda, Mustafa, a.g.e., s. 25

⁶⁶ Ebû Yusuf, a.g.e., s. 74.

⁶⁷ İbnü'l-Kayyım, Zâdü'l-Me'âd , III, 433.

⁶⁸ Cassâs, a.g.e., V, 320.

⁶⁹ İbnü'l-Hümmam, Kemaluddin Muhammed b. Abdi'l-Vahid es-Sivasî, Fethu'l-Kadîr, Bulak,1315- 1317,IV, 303.

limler de vardır.⁷⁰

Ancak meseleye bu zaviyeden bakıldığında bu defa da ganîmet ayetinin izahında problemle karşılaşılır. Zira, bu ayet ganîmetlerin beşte birinin ayrıldıktan sonra kalan beşte dördünün savaşa iştirak edenlere dağıtılacağını amir olup devlet başkanına yetki tanımamaktadır.⁷¹

O halde Hz. Peygamberin Mekke toprakları ve diğer mallar ile, Havazinlilerin ganîmetleri hakkındaki uygulamaları nasıl izah olunacaktır.

Kanaatimize göre konuya ilişkin olarak söylenebilecek olan şey şudur: Ganîmetlerin, "Allah ve Resûlü için" olduğunu bildiren Enfâl Sûresinin ilk ayeti, ekseri alimlere göre aynı sûrenin 41. ayetiyle neshedilmiştir. Zira, ganîmetlerin beşte birinin ayrıldıktan sonra, beşte dördünün savaşa katılanlara dağıtılmasına amir olan bu ayet, bu sûrenin ilk ayetinden sonra nazil olmuştur.⁷² Ayrıca, bu ilk ayetin "nefel" le yani devlet başkanı tarafından savaşa katılanlardan bazılarına özel

⁷⁰ Bkz. Ebû Ubeyd, a.g.e., s.82; Kurtubî, a.g.e., VIII,2; İbnu'l-Kayyim, Zâdü'l-Me'âd , III,486; Asrımızın önde gelen müfessirlerinden M. Hamdi Yazır da devlet başkanının fey ve ganimetlerin tasarrufundaki yetkisi konusunda aynı kanaati paylaşmış olacak ki şunları söylemektedir: "Bunlardan anlaşılır ki yalnız ganimetten maada olan cizye ve harac gibi fey'in değil 'bilinki ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri Allah...' ayeti mucebince tahmisiv acip olan ganimetin humsundan maada mütebakisinin dahi taksimi hususlarında ' zenginler arasında dolaşan bir servet olmasın diye' düsturu esas olmak üzere Resulullah'ın ve ona tebean imamü'l- müsliminin bir hakkı hıyarı vardır." Yazır, M, Hamdi, Hak Dini Kur'an Dili, Ata Ofset, İstanbul t.y., VII, 4838.

⁷¹ Bkz. Enfâl, 8/41.

⁷² Bkz.: Taberî, Tefsir, IX, 175-176.

olarak tahsis edilen malla ilgili olduğu da söylenmiştir.⁷³

Hz. Peygamber'in Havazinlilerle yapılan savaşlardan sonra elde edilen ganîmetlerin bölüştürülmesi sırasında, müellefe-i kulûba çok miktarda mal vermesine gelince: Bu malın Hz. Peygamberin kendi payından veya ganîmetlerin beşte birinden olması ihtimal dahilindedir.⁷⁴ Nitekim İmam Malik ile İmam Şafii de bunlara verilen malın Hz. Peygamberin hissesi olan beşte birin beşte birinden (Humsu'l-hums) verildiğini söylerler.⁷⁵ Bu savaşta elde edilen ganîmetlerin toplam miktarı dikkate alındığında⁷⁶ bu görüş hiç de yabana atılacak bir görüş değildir. Keza, Ahmed b. Hanbel de bunun nefel, yani devlet başkanı tarafından savaşa katılanlardan bazılarına özel olarak tahsis edilen mal kabilinden olduğunu⁷⁷ Kurtubi⁷⁸ (ö.671/1273) ise, Ensarın Hz. Peygamberin kendi-

⁷³ Bkz. Taberî, Tefsir, IX, 169-170; Kurtubî, a.g.e., VIII, 2-3. devlet başkanının böyle bir mal vermesine de "tenfil" denir. Mesela, devlet başkanının "kim ne ele geçirirse, onun dörtte biri veya üçte biri onundur" demesi bu kabil bir uygulamadır. Böyle bir uygulama savaşa teşvik mahiyetinde olduğundan İslam fikhında hadislerle istinaden caiz görülmüştür. Bkz. İbn Rüşd, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed (ö. 595/ 1198); Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l Muktesid, Kahire, 1975, I, 336; İbn Kudâme, a.g.e., X, 408-409.

⁷⁴ Bilindiği gibi Hz. Peygamberin, ayette kendisine tahsis edilmiş beşte birin beşte biri yanında beşte dörtlük kısmında da diğer gaziler gibi hissesi vardır. Ayrıca, bazı alimlere göre beşte birlik kısmın tasarrufu tamamen devlet başkanına aittir. Bkz. İbn Rüşd, a.g.e., I, 332,342; Zuhayli, a.g.e., VIII, 220

⁷⁵ İbnu'l-Kayyim, Zâdu'l-Meâd, III, 484.

⁷⁶ Bunların miktarı; 24000 deve , 40000 den fazla koyun, 6000 esir, 4000 ukiyye gümüş tür. Bkz. İbnu'l-Kayyim, Zâdu'l-Meâd, III, 473.

⁷⁷ İbnu'l-Kayyim, Zâdu'l-Meâd, III, 484.

⁷⁸ Bkz.: Ahmed b. Hanbel, El-Müsned, Beyrut, ty., I, 35, 414.

siyle birlikte Medineye dönmesine karşılık kendi haklarından vazgeçmesi sonucu onlara çok miktarda mal verdiğini söyler.⁷⁹

İşaret etmeliyiz ki Mekke topraklarının özel statüye tabi olduğunu kabul etmemiz halinde bile Hz. Ömer'in, fethedilen topraklar hakkındaki uygulamalarına, fiili sünnet desteğinin devam ettiği görülür. Bu da, yukarıda da geçtiği üzere Hz. Peygamber'in Hayber topraklarının yarısı hakkındaki uygulamasıdır. Nitekim bu olay pek çok alim tarafından bu konuyu delili olarak kullanılmıştır.⁸⁰ Ayrıca Şibli (ö.1332/1914) gibi bazı İslam tarihçileri de Hz. Peygamberin, vefatından önce bütün Arabistanı fethettiği halde Hayberden sonra hiç bir yeri dağıtmadığını söyler.⁸¹ İbn Kudâme el-Makdisî de (ö.682/1283): "Zorla (anveten) fethedildiği halde savaşa katılanlar arasında dağıtılma işlemine tabi tutulduğunu bildiğimiz tek örnek Hayber topraklarıdır. Resûlullah (s.a.v.) onu da sadece yarısını taksim etmiştir." der.⁸²

Nitekim yine Biltâcî'nin tespitlerine göre toprakların ganîmet hükmüne dahil olmadığını göstermesi açısından sahabenin tutumu da dikkat çekicidir. Şöyle ki: Şayet fethedilen topraklar da diğer mallar gibi Enfâl Suresinde hükmü açıklanan ganîmetin kapsamına dahil bulursa idi Irak, Suriye ve Mısır'ı fetheden kumandanlar fethettikleri bu yerler hakkında nasıl işlem yapacakları konusunda halifey'e danışma ihtiyacı

⁷⁹ Kurtubî, a.g.e., VIII, 4

⁸⁰ Cassâs, a.g.e., V, 320; İbnu'l-Kayyim, Zâdü'l-Me'âd , III,433; İbnü'l-Hümmam, a.g.e., IV, 303.

⁸¹ Bkz. Şiblî, Numânî, Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlete İdaresi, ter. Talip Yaşar Alp, İst. 1975, II, 340.

⁸² İbn Kudâme el-Makdisî, a.g.e., X, 538.

duymazlardı. Özellikle Suriye orduları başkomutanı Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh (ö.18/639) gibi Hz. Peygamberin: "Bu ümmetin emini" şeklindeki övgüsüne mazhar olmuş bir sahabinin Kur'an'la sabit olan Hz. Peygamber tarafından uygulanan bir hükmün tatbiki konusunda tereddüde düşmesi söz konusu olabilir mi? Halbuki ordu komutanlarının savaş yoluyla elde ettikleri, menkul mallar cinsinden ganîmetleri, halifeden özel bir izne ihtiyaç duymadan gazilere paylaştırdıkları bilinen bir vakıadır. Menkul mallarda bu şekilde davranan kumandanlar, fethedilen topraklara gelince tereddüde düşüyor, ne yapacaklarını bilemiyor, durumu halifey'e sorma ihtiyacı duyuyor.

Aynı durum, Hz. Ömer de dahil olmak üzere Medinede bulunan diğer sahabiler için de geçerlidir. Zira mesele kendilerine intikal ettirilince onlar da kendi aralarında büyük bir anlaşmazlığa düşüyor ve uzun münakaşalara girişiyorlar.

Bütün bunlar, fethedilen topraklar hakkındaki hükmün menkul mallardaki kadar açık ve kesin olmadığına delalet etmektedir. Zira Kur'an'ın koyduğu ve Hz. Peygamberin uyguladığı açık ve kesin bir hükmün tartışma konusu yapılması mümkün değildir. Bunu bilen ve uygulayan insanlar da sahabilerdir.⁸³

Gerçi ganîmet ayetinde geçen "ganîmet aldığınız herhangi bir şey" ifadesi genel olup, bu ifadenin topraklar da dahil, müslümanların ele geçirdikleri her şeyi kapsama ihtimali bulunmakta ise de bu eliller çerçevesinde toprakların bu kapsamın dışına çıkarıldığı söylenebilir. Nitekim ayetin bu kapsamının dışında mütalaa edilen başka şeyler de vardır.

⁸³ Biltâcî, a.g.e., s. 142-143.

Mesela, Resûlullah'ın (s.a.v.): " Kim bir düşmanı öldürürse şahsi eşyası (selebi) onundur." buyurarak elbise, silah ve benzeri şahsi eşyadan ibaret bulunan selebi ganimet mefhumundan ayrı mütalaa ettiği, onu, öldürene verdiği ve ondan beşte bir hazine hissesi dahi almadığı sahih rivayetlerde sabit olmuştur⁸⁴. Ayrıca savaş esirlerinin de yine bu kapsam dışında tutulacağı konusunda icma bulunmaktadır.⁸⁵

Görülüyor ki, bahsi geçen ayetin genel kapsamı daraltılmış, seleb, savaş esirleri ve topraklar bu kapsam dışına çıkarılmıştır. Ekseri müçtehitlerin ve müfessirlerin genel kanaati de budur. Konuyla ilgili olarak Kurtubî şunları söylemektedir: "Alimler 'ganîmet olarak aldığınız herhangi bir şeyin...' ⁸⁶ ifadesinin umumi manası üzerine bırakılmayp tahsis edildiğinde ihtilaf etmemişlerdir. Bu ifadenin kapsamı dışında olduğunda icma ettikleri şeylerden biri düşman ölünün şahsi eşyalarıdır. Esirler de böyledir. Bu konudaki muhayyerliğin devlet başkanına ait olduğu ihtilafsız kabul edilmiştir. Yine bu kapsamın dışına çıkarılan şeylerden biri de topraklardır. Topraklar bu ayetin umumi ifadesine dahil değildir."⁸⁷

İbnu'l-Kayyim de toprakların diğer ganîmet malları gibi olmadığına dair ilginç bir yorum getirmiştir: Hz. Ömer'in Irak toprakları hakkındaki bu uygulaması, Kur'an'a muhalif değildir. Zira topraklar Allah Teâlâ'nın beşte birinin hazine payı olarak alıkonup beşte dördünün gaziler arasında dağıtılmasını

⁸⁴ Rivayetler için bkz. Ebû Dâvûd, Cihâd, 15/136, r. 2718; İbnu'l-Kayyim, Zâdü'l-Meâd, III, 489,395.

⁸⁵ Bkz. Cassâs, a.g.e., V, 320; Kurtubî, a.g.e., VIII, 4.

⁸⁶ Enfâl, 8/41.

⁸⁷ Kurtubî, a.g.e., VIII, 4.

emrettiği ganîmetlere dahil değildir. Buna şu hadise de delalet etmektedir: Hz. Peygamberin, sıhhatinde ittifak edilen bir hadisinde⁸⁸ ifade ettiğine göre ganîmetler Muhammed ümmetinden önceki ümmetlere helal olmadığı halde geçmiş peygamberlerin ümmetlerinin zorla fethettiği topraklar kendilerine helal kılınmıştı. Bu cümleden olarak Hz. Musa'nın kavmine şöyle dediğini görmekteyiz: "Ey kavmim, Allah'ın size yazdığı (nasip ettiği) kutsal toprağa girin, arkanıza dönmeyin, yoksa kaybedersiniz"⁸⁹ Hz. Musa ve kavmi, kafirlerle savaşmış, onların ülkelerini ve mallarını ele geçirdikleri zaman, ganîmetleri bir yerde toplamışlar, bu sırada gökten bir ateş düşerek o malları yok etmiş, Musa ve kavmi de o topraklara yerleşmişler, bu topraklar kendilerine haram kılınmamış. Bundan anlaşılmaktadır ki, topraklar (diğer) ganîmet malları gibi değildir. Allah Teala onlara dilediği kimseleri varis kılmaktadır.⁹⁰ Nitekim bir ayeti kerimede de şöyle buyurulmuştur: "Hor görülüp ezilmekte olan milleti de, içini bereketlerle donattığımız yerin doğularına ve batılarına mirasçı kıldık."⁹¹ Konuyu "Menhecu Ömeri'bni'l- Hattab fi't-Teşri'" adlı eserinde detaylı bir şekilde inceleyen Biltâcî de, toprakların, Enfâl Suresindeki ganîmet mefhumuna dahil olmadığını ifade ettikten sonra (s. 145) şu değerlendirmede bulunur.⁹² Fethedilen topraklar, Ku'an'da belli bir statüye bağlanmamış, nasslarla belirlenmiş genel prensipler ve ku-

⁸⁸ Hadis için bkz. Tirmizî, Tefsir, 9, r. 3278; Ahmed b. Hanbel, a.g.e., II, 252; Şevkânî, a.g.e., VIII, 27.

⁸⁹ Mâide, 5/21.

⁹⁰ İbnu'l-Kayyım, Zâdü'l-Meâd, III, 433-434. Bu hadise biraz değişik şekliyle Şevkânî tarafından da naklolunmuştur. Bkz. Neyl, VIII, 27.

⁹¹ A'raf, 7/137

⁹² Onun değerlendirmeleri mefhum olarak aktarılmıştır.

rallara bağı kalarak halkın mesalihi doğrultusunda düzenle-
melerde bulunmak üzere müslümanların kendilerine bırakıl-
mıştır. Hz. Peygamber devrinde cereyan eden uygulamalar da
bunu doğrulamaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi, Hz.
Peygamber bu tür toprakları, bazen dağıtmış, bazen dağıtma-
mış, bazen toprakların mülkiyetini savaşa katılan gazilere
vermekle birlikte işletmesini, elde edilecek ürünün yarısı kar-
şılığında eski sahiplerine bırakmıştır. Bundan da anlaşıl-
an odur ki Hz. Peygamber müslümanların genel meslihi neyi ge-
rektiriyorsa onu yapmış, bunun için, farklı zamanlarda farklı
uygulamalarda bulunmuştur.

Hz. Ömer'in uygulamaları da bu doğrultuda olmuş, O
da, zamanında müslümanların genel mesalihini, fethedilen
toprakların harac karşılığında sahiplerinin elinde bırakılması
ile gerçekleşeceğini düşünmüş, diğer sahabileri de buna ikna
etmeye çalışmıştır.⁹³

Hz. Ömer'in bu uygulamasını teyit eden başka rivayetler
de bulunmaktadır. Ebû Hurayra'dan (ö.59/678) yapılan bir
rivayete göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Irak
dirhemini ve kafiz (denilen ölçөг)ini men edip vermez olur.
Şam mudıy (denilen ölçөг)ini ve dinarını men edip vermez
olur, Mısır da, İrdap (denilen ölçөг)ini ve dinarını men edip
vermez olur..."⁹⁴

Bu hadisi delil olarak kullanan ulemanın yorumlarına
göre burada anlatılmak istenen; adı geçen ülke halklarının
topraklarından dolayı Allah hakkı olarak ödemek zorunda

⁹³ Bkz. Biltâcî, a.g.e., s. 147-148, 154.

⁹⁴ Müslim, Fiten,52/8,r. 33.

oldukları haraç vergisini gün gelip, çeşitli sebeplerle⁹⁵ vermiyecekleridir. Bu da fethedilen toprakların dağıtılmaması konusunda Hz. Ömer'in uygulamasına bir delil teşkil etmektedir.⁹⁶

İşaret etmek gerekir ki, bu ve benzeri rivayetlerin olmaması halinde bile Hz. Ömer'in uygulamalarının, nasslarla uyum arzettiğini ifade eden yorumlar da bulunmaktadır. Bu cümleden olarak İbn Teymiyye şöyle demektedir: "Kim Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın (ö. 35/655), fethedilen toprakları vakfedip dağıtmamalarının caiz olmadığını, çünkü Resûlullah'ın (s.a.v.) Hayber topraklarını dağıttığını, dolayısıyla, devlet başkanının bu tür toprakları vakfetmesi durumunda sünnete aykırı bulunduğu için geçerli olacağını söylerse bu söz hatalıdır ve Hulefayı Raşidine karşı saygısızlıktır. Çünkü Hz. Peygamberin Hayber hakkındaki uygulaması yaptığının vacip olduğuna değil, ancak caiz olduğuna delalet etmektedir. Zira bunun vacip olmadığına dair başka bir delil bulunmadığı zaman (ki burada bulunmamaktadır) Hulefayı Raşidin'in uygulaması delil olarak kullanılır. Yani, Hz. Ömer'in uygulaması, bunun vacip olmadığını gösteren bir delildir. Kaldığı Hz. Peygamberin Mekkeyi zorla fethettiği halde dağıtmadığı sahîh rivayetlerle sabit olmuştur."⁹⁷

Baberti'nin (ö. 786/1384) buna benzer bir yorumu da şöyledir: "Hz. Peygamber'in yaptığı bu dağıtma fiilinin Şer'i vasfı bilinmediği zaman, fiillerinin en aşağı mertebesine

⁹⁵ Bu sebepler konusundaki yorumlar için bkz. Nevevi, Şerhu Sahîhi Müslim, Beyrut, 1392/1972, XVIII, 20-21.

⁹⁶ Bkz. Cassâs, V, 320; Kurtubî, VIII, 4; Bûtî, a.g.e., s. 131-132.

⁹⁷ Bkz. Biltâcî, s. 151-152.(İbn Teymiyye, el-Kıyas fi'ş-Şer'i'l-İslami, Kahire, 1346, s. 67 den nakil.)

hamlolunur ki, o da bu fiilin mübahlık ifade etmesidir.⁹⁸ Bu durumda o fiilin kendisinin göre davranmayı gerekli kılmadığı açıktır.⁹⁹

Resûlullah'ın (s.a.v.) uygulamasının vücup ifade etmesi durumunda da, bu iki uygulama arasında bir çelişki meydana gelmez. Zira bu durumda tercih yetkisi devlet başkanına bırakılmış, muhayyer bir vacipten söz edilebilir.¹⁰⁰

Serahsî de her iki uygulamanın da müslümanların menfaatinin gözetmeye dayandığına dikkat çekerek, şunları söylemektedir: "Şayet Ömer o toprakları dağıtsaydı, müslümanlar ziraatle meşgul olup cihaddan geri kalırlar, düşman da kendilerine saldırıp eski yurtlarına geri dönebilirlerdi. Zaten müslümanlar ziraat işlerinden pek anlamazlardı. Ama oraları bu işleri iyi bilen eski sahiplerinin elinde bıraktığı zaman onlar ziraat işleriyle uğraşacak, müslümanlara cizye ve haraç ödeyecek, bunlar da yine savaş işlerine harcanacaktı, müslümanlarda cihadla meşgul olmaya devam edeceklerdi. Bundan da açıkça anlaşılmaktadır ki, Ömer'in bu uygulamasında (savaşa katılan müslümanların) haklarını iptal yoktur, bilakis menfaatin bütün müslümanlara yaygınlaştırılması vardır. Zira paylaştırmadan elde edilecek menfaatin peşin olmasına karşılık, haraçtan elde edilecek menfaat devamlıdır. Sonra o top-

⁹⁸ Resulullah (s.a.v.) tarafından yapıldığı halde Şer'i vasfı ve ibadet niyetiyle yapıldığı bilinmeyen fiillerin mübahlık ifade edeceği bir Usulü Fıkıh kuralıdır. Bkz. Zeydan, Abdülkerim, el-Veciz fi Usûli'l-Fıkh, Bağdat, 1393/1973, s. 136.

⁹⁹ Bâbertî, Ekmelüddin Muhammed b. Mahmud, el-İnaye fi Şerhi'l-Hidaye, Fethu'l-Kadîr'in kenarında, Bulak, 1316, IV, 304.

¹⁰⁰ Bâbertî, a.g.e., IV, 304; Zuhayli V, 536 (el-Fezârî, ed-Dürretü'l-Yetîme fi'l-Ğanîme, varak 102'den nakil.).

raklarda onu ele geçirenlerin hakları bulunduğu gibi, onlardan sonra gelen müslümanların da nassla sabit olan hakları vardır. Allah Teala şöyle buyurur: "Onlardan sonra gelenler..."¹⁰¹ Toprakların dağıtılması durumunda asıl onlardan sonra gelenlerin haklarının iptali sözkonusudur. Dağıtmamada ise her iki hakka birden riayet edilmiş olur. Hz. Peygamber Hayberi, o zaman ashabının ona olan ihtiyacından dolayı dağıtmıştır. Müslümanların ihtiyaçlarının bulunması durumunda devlet başkanının bunu yapabileceğini biz de söylüyoruz. İhtiyacın olmaması halinde ise Hz. Ömer'in Irakta yaptığı uygulama daha evladır."¹⁰²

Said Ramazan el-Buti'de şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "Arazilerden meydana gelen ganîmetlerde de aslolan nasların gereğini uygulamak açısından dağıtmaktır. Ancak İslami maslahat dağıtmamayı gerektirirse dağıtılmaz. Bu durumda Kur'an'ın Haşır suresinde : "içinizden sadece zenginler arasında dolaşan bir servet olmasın" diye başlayıp "onlardan sonra gelenler" şeklinde sona eren ayetlerle işaret ettiği, aralarındaki ortak illet sebebiyle ganîmet fey'e kıyas edilmiş olur. İşte Hz. Ömer'in maslahat ve nass delillerine dayanan içtihadı da bu kıyas ile uyum arzeder. Usul ilminde, lafızların ummunun kıyas ile tahsis edilebileceği ise bilinen bir gerçektir."¹⁰³

Hz. Ömer'in yaptığı da budur. Şöyle ki: Enfâl Suresindeki ganîmet ayeti bütün malları içine alır. Haşır suresindeki

¹⁰¹ Haşır, 59/10.

¹⁰² Serahsî, a.g.e., X, 40-41.

¹⁰³ Umum ifadelerin kıyasla tahsis edileceği ekseriyetin görüşüdür. Bkz. Razi, Fahreddin Muhammed b. Ömer, el-Mahsul, Beyrut, 1408/1988, I, 436.

fey"nin dağıtılmayacağı hükmü ise onun sadece zenginler arasında dolaşan bir servet olmaması ve daha sonraki zamanlarda gelecek olan müslüman nesillerin de o fey"e ortak olma imkanına kavuşması ile mualleldir. Bu iki illet çok miktarda olduğu, sınırların korunması, ordunun teçhizi, gelecek nesillere güç ve kuvvet hazırlanması gibi şeylere ihtiyaç bulunduğu zaman savaş yoluyla ele geçirilen topraklarda da mevcuttur. Dolayısıyla ganîmetlerden sayılan topraklar, aralarında ortak olarak bulunan bu iki illet sebebiyle fey' mallarına kıyas edilir. İşte, umumi ifadenin kıyasla tahsis edilmesinin anlamı budur. Hz. Ömer'in yaptığıda bundan ibarettir.¹⁰⁴

Konunun diğer müçtehitler nezdindeki durumuna gelince: Silah zoruyla fethedilen toprakların statüsü, sahabe neslinden sonra gelen müçtehitler arasında da tartışma konusu olmuş, bu arada Hz. Ömer'in uygulaması farklı yorumlara tabi tutulmuştur. Konuya ilişkin görüşleri şöyle sıralayabiliriz:

1- Haşır suresindeki fey' ayetleri Enfâl suresindeki ganîmet ayetiyle neshedilmiştir. Dolayısıyla düşmandan herhangi bir yolla ele geçirilen bütün mallar Enfâl suresindeki ganîmet hükümlerine tabidir. Katade (ö. 117/735),¹⁰⁵ Yezid b. Ruman¹⁰⁶ (ö. 130/747), Mücahid (ö. 100/718) ve İkrime¹⁰⁷ (ö.150/767) den nakledilen bu görüş anlamsız bulunarak¹⁰⁸ reddedilmiştir.¹⁰⁹ Zira Enfâl Suresi hicretin ikinci senesinde,

¹⁰⁴ Bûtî, a.g.e., s. 145-146.

¹⁰⁵ Taberî, Tefsir, XXVIII, 37; Cassâs, V, 318; İbnu'l-Kayyim, a.g.e., VIII, 210; Kurtubî, VIII, 12.

¹⁰⁶ İbnu'l-Cevzî, a.g.e., VIII, 210; Kurtubî, a.g.e., XVIII, 12.

¹⁰⁷ Biltâcî, a.g.e.,s. 155.

¹⁰⁸ Taberî, Tefsir, X, 2.

¹⁰⁹ Taberî, Tefsir, X, 2; Cassâs, V, 318

Haşr suresi ise hicretin dördüncü senesinde nazil olmuştur.¹¹⁰ Nesih kuralına göre, önce gelen bir ayetin sonra gelen bir ayeti neshetmesi ise imkansızdır.

2- Ganîmet ayeti fey' ayetiyle neshedilmiştir. Birinci görüşün mukabili olan bu görüş de zayıf görülmüştür.¹¹¹

3- Bu tür topraklar da Enfâl suresi 41. ayette açıklanan ganîmetin genel kapsamına dahildir. Buna göre düşmandan savaş yoluyla alınan malların, topraklar da dahil beşte dördünün gaziler arasında dağıtılması gerekmektedir. Bunda devlet başkanının bir takdir hakkı da yoktur. Yani bunların dağıtılması zorunludur. Nitekim Hz. Peygamber de Hayber arazilerini dağıtmıştır. Bu görüş İmam Şafii ve Tabilerine aittir.¹¹² Hz. Peygamberin Mekke topraklarını dağıtmamasıyla Hz. Ömer'in zamanında fethedilen yerleri dağıtmamasına ise İmam Şafii farklı yorumlar getirmiştir. Ona göre Mekke arazisinin dağıtılmaması iki sebebe dayandırılabilir:

a- Mekke zorla değil, sulh yoluyla fethedilmiştir.

b- Mekke, Kabe'nin bulunduğu yer olması hasebiyle özel bir statüye sahiptir.

İmam Şafii'nin bu yorumları tartışılmıştır. Bu konudaki tartışmalara daha önce temas edilmişti.¹¹³

Hz. Ömer'in fethettiği yerleri dağıtmamasına gelince:., Şafii'ye göre bu da iki şekilde izah edilebilir:

¹¹⁰ Bkz. İbn Hişâm, a.g.e., II, 322,327; III, 202 vd.

¹¹¹ İbn Rüşd, a.g.e. I, 342.

¹¹² Şafîî,el-Ümm,IV, 140,144,181; Cassâs, V, 319; Maverdî, a.,g.e.,s. 131; İbn Rüşd, a.g.e., I, 341; Bûtî, s. 127.

¹¹³ Bkz. s.20-23.

a- Hz. Ömer bunun için savaşa iştirak eden gazilerin izin ve rızalarını almıştır.

b- Buraların fethi de sulh yoluyla gerçekleşmiştir. İmam Şafiinin bu yorumları da tartışmaya açıktır:

i- Şafii, Hz. Ömer'in bu konuda gazilerin iznini ve rızasını aldığı iddiasına, Hz. Ömer'le Cerir b. Abdillah el-Beceli ve onun kabilesi arasında cereyan eden hadiseyi delil olarak kullanmıştır. Hadise şudur: Tarihçilerin nakline göre Hz. Ömer savaşçılığı ile ünlü olan ve sayıları Irak cephesinde bulunan İslam ordularının dörtte biri kadarına ulaşan Becile kabilesinin Irak cephesindeki İslam Askerleriyle beraber savaşa katılmaya ikna etmek için¹¹⁴ elde edilecek ganîmetlerin dörtte birini kendilerine vermeyi vadetmişti. Müslümanlar savaşı kazanıp ta ganîmetler bir yerde toplanınca bu kabilenin başkanı olan Cerir b. Abdillah ganîmetlerin dörtte birini almak istedi Irak orduları başkomutanı Sa'd b. Ebi Vakkas (ö. 55/674) bir mektup yazarak durumu Hz. Ömer'e bildirdi. Ömer de kendisine şu cevabı verdi: "Eğer Cerir, kendisi ve kabilesinin müellefe-i kulûb'un ücretine benzer bir ücret karşılığ savaştığı olmaya razı ise kendilerine ücretlerini ver. Yok eğer Allah için ve Allah'ın vereceği mükafatı göz önünde bulundurarak savaştıysalarsa, o takdirde onlar da diğer müslümanlar gibidirler. Diğer müslümanların lehine sabit olan haklar onlar için de geçerlidir. Diğer müslümanlara yüklenen görevler yine onlar için de söz konusudur." Bunun üzerine Cerir "Mü'minlerin emiri doğru söylüyor... bizim bu

¹¹⁴ Onlar Suriye cephesinde savaşmak istiyorlardı. Çünkü orada akrabaları (eslâf) bulunmakta idi. Ömer ise Suriye cephesinde yeterli gücün bulunduğunu söyleyerek onları Irak cephesine sürmek istiyordu. Bkz. Taberî, Târîhu'l-Ümem ve'l-Mulûk, Beyrut, 1407/1987, II, 370.

dörtte bire ihtiyacımız yoktur." diyerek talebinden vazgeçti.¹¹⁵

Bir rivayette de, bu kabilenin o cephede savaşa katılmak için şart koştukları dörtte birlik ganîmeti almada ısrar ettikleri ve bunun için, kendilerine, fethedilen Irak topraklarının dörtte biri verildiği, iki veya üç sene sonra da Ömer'in onları razı ederek bu toprakları kendilerinden geri aldığı ifade edilir.¹¹⁶

İşte Şafii'nin, Irak topraklarının dağıtılmamasının gazilerin rızasıyla gerçekleştiğine delil olarak gösterdiği rivayetler bunlardır. Bu rivayetlerin sahih olduğu kabul edilmekle birlikte Şafii'nin görüşüne delalet etmesi ihtimal dışı görülmemiştir. Bu cümleden olarak Ebû Ubeyd (ö. 224/839), Hz. Ömer tarafından bu kabileye verilen şeyin nefel, yani, devlet başkanının savaşa teşvik etmek maksadıyla bazı mücahidlere özel olarak tahsis ettiği mal¹¹⁷ cinsinden olduğunu söylemiş; buna delil olarak da, sadece Irak cephesindeki ordunun dörtte birini teşkil eden Becile kabilesi mensuplarına verilip de diğer dörtte üçüne böyle bir taksim yapılmamasını göstermiştir.¹¹⁸ Diğer taraftan bu toprakların gazilere dağıtılmasını ısrarla savunan ve Hz. Ömerle günlerce münakaşa eden sahabilerin münakaşalarında kendini haklı çıkaracak ve Hz. Ömerin de izahında güçlük çekeceği böyle bir uygulamayı hiç dile getirmemiş olmaları da calibi dikkattir, bu da Ebû Ubeyd'in yorumunu doğrular niteliktedir.¹¹⁹ Ayrıca Hz. Ömer'in adı

¹¹⁵ Belâzurî, a.g.e., s. 267-268.

¹¹⁶ Yahya b. Adem, a.g.e., s. 43-44; Belâzurî, a.g.e., s. 267.

¹¹⁷ Böyle bir uygulamanın , savaşa bir teşvik ihtiva ettiğinden caiz görüldüğünü daha önce ifade etmiştik. Bkz. s. 11.

¹¹⁸ Bkz. Ebû Ubeyd, a.g.e., s. 78-79.

¹¹⁹ Cassâs, a.g.e., V, 322; Biltâcî, a.g.e., s. 165.

geçen kabileye ganîmetten kendilerine düşen paya ilave olarak vermeyi vadettiği şeyin hazine payı olan beşte birlik kısmın dörtte biri olduğunu ifade eden rivayetler de bulunmaktadır.¹²⁰

Burada şunu da hatırlatmada fayda vardır. Hz. Ömer zamanında fethedilen topraklar sadece Irak topraklarından ibaret değildir. Baş tarafata da ifade olunduğu gibi, Suriye ve Mısır toprakları da onun zamanında fetholunmuştur. Hz. Ömer'in bu topraklardan herhangi bir kimseye bir şey verdiği de naklolunmamıştır. Nitekim İmam Şafii de bütün bunları dikkate almış olacak ki, Becile kabilesi hadisesini delil olarak kullanırken "bu söylediklerime bir delildir" demek yerine "bu söylediklerime bir delil niteliğindedir" şeklinde esnek bir ifade kullanmayı tercih etmiştir.¹²¹

ii- Bu toprakların sulh yoluyla fethedildiği için dağıtılmamış olabileceği ihtimaline gelince: Buna delalet eden bazı rivayetler bulunmaktadır. Bunlardan biri şöyledir: Hasan b. Salih (ö.100/718) anlatıyor: " İştittigimize göre bu Irak toprakları, Nebatlıların elinde iken Farşlılar kendilerini yenip topraklarını işgal etmişler, onlar da Farşlılara haraç öder olmuşlardır. Müslümanlar Farşlılara galip gelip de buraları ele geçirince, toprakları ve kendileriyle savaşmayan bu Nebatlı toprak sahiplerini olduğu gibi bıraktılar. Bu arada, erkeklerine şahıs (baş) vergisi olan cizye koydular, ellerindeki arazileri ölçerek bunlardan dolayıda haraç yüklediler. Hiç kimsenin elinde olmayan sahipsiz yerleri de kendileri aldılar. Bunlar da devlet başkanının özel mülkü (safıyy) haline geldi.¹²² Yine

¹²⁰ Taberî, Tarih, II,370.

¹²¹ Şafîî, el-Ümm, IV,157; Biltâcî, a.g.e., s. 166.

¹²² Cassâs, a.g.e., V, 322; Bûtî, a.g.e., s. 139-140.

Hız. Ömer zamanında fethedilen Mısır toprakları hakkında da benzer rivayetler bulunmaktadır.¹²³

Ancak görüldüğü gibi, bu ihtimal tamamen Farıslıların hakimiyetine girmiş bulunan Nebatlıların ve Bizanslıların hakimiyeti altındaki Kıptilerin (Mısırlı) buldukları yerlerde hür ve topraklarının da kendi mülkiyetlerinde olmasıyla ancak izah olunabilecek bir ihtimaldir ve çok zayıftır.

Ayrıca Hz. Ömerin bahsi geçen toprakları dağıtması için ısrarlı taleplerini sürdüren muhalif görüşteki sahabelere karşı bu hadiseyi delil olarak kullanmaması da dikkat çekicidir ve düşünülen ihtimali daha da zayıflatmaktadır.¹²⁴

Yine bu toprakların her bir karışının kanla sulanarak zorla fethedildiği de tarihi bir gerçektir.¹²⁵

4- Malikilerin meşhur görüşlerine göre bu tür topraklar mücerred ele geçirilmekle bütün müslümanlar lehine vakıf haline gelir. Kimsenin mülkü olmaz. Savaşa katılan gaziler edağıtılmaz. Bundan haraç alınır, ordunun teçhizi, köprü ve cami yapımı gibi hayırlı işlere sarfedilir.¹²⁶ Ancak devlet başkanı, bazı zamanlarda dağıtmayı müslümanların hayrına görürse dağıtabilir.¹²⁷

Delillerinden biri de Hz. Ömer'in yukarıda bahsi geçen

¹²³ Taberî, Tarih, IV, 108; Bûtî, a.g.e., s. 141 vd.

¹²⁴ Cassâs, a.g.e, V, 322.

¹²⁵ Biltâcî, a.g.e., s. 161; Ayrıca bkz. Taberî, Tarih, II, 436, 437.

¹²⁶ Cassâs, a.g.e, V, 319; Maverdî, a.g.e., s. 122,131; İbn Rüşd, a.g.e., I, 341; Biltaci, a.g.e., s. 166- 167; Zuhayli, a.g.e., I, 46.

¹²⁷ İbn Rüşd, a.g.e., I; 341; Şevkânî, a.g.e.,VIII, 14 vd.; Biltâcî, a.g.e., s.167.

uygulamalarından biri olan¹²⁸ Malikilerin meşhur görüşleri Biltâcî tarafından tartışılmıştır. Biltâcî'ye göre Malikilerin bu görüşü, her ne kadar Hz. Ömer'in uygulamalarıyla fiiliyatta bir uyum arz ediyorsa da onun esas sahip olduğu görüşü ile nazariyatta çelişmektedir. Zira Hz. Ömer'in sahip olduğu görüş; bu tür toprakların statüsünü belirlemeyi devlet başkanına havale etmektedir. Bu ise konuya ilişkin muayyen bir hükmün olmamasını ve devlet başkanının halkın genel menfaatleri doğrultusunda hareket serbestisi tanınmasını gerektirmektedir. Halbuki, Malikilerin bu görüşüne göre, bu konuda kimse'nin seçme hakkı bulunmamaktadır. Yine Malikilerin bu görüşü Hz. Peygamberin Hayber arazileri hakkındaki uygulamaları ile de çelişmektedir. Bilindiği gibi Hz. Peygamber bazı rivayetlere göre Hayber topraklarının tamamını, bazı rivayetlere göre de yarısını savaşa katılan gaziler arasında dağıtmıştır.¹²⁹

İşaret emeliyiz ki, Hz. Ömer den Biltâcî'nin bu yorumunu teyit eden, yani onun bu tür toprakların, icabında dağıtılabileceği görüşünde olduğunu ifade eden nakiller de yapılmıştır: Zeyd b. Eslem'in (ö.136/753)babası kanalıyla yaptığı rivayete göre Hz. Ömer demiştir ki: "Sonradan gelecek müslüman nesiller olmasaydı, fethettiğim her beldeyi ve köyü Resûlullah (s.a.v.)'ın Hayberi taksim ettiği gibi, hak sahipleri arasında taksim ederdim."¹³⁰ Bu ifadeden anlaşılan odur ki, dağıtıp dağıtmamaktan her ikisi de devlet başkanının yetkisi-

¹²⁸ İbnu'l-Kayyim , III, 352; Azîmâbâdî, VIII,254.

¹²⁹ Biltâcî, a.g.e., s. 167.

¹³⁰ Buhari, Hars, 41 /14; Humus, 57/9;Meğâzî, 64/ 38; Ebû Dâvûd, Kitabu'l-Harac ve'l-İmara, 14/24, r. 3020; Ahmed b. Hanbel,a.g.e., I, 32,40.

ne dahil olan husustur.¹³¹

Tahavî'nin (ö.321/933) yorumuna göre Hz. Ömer "Resûlullah (s.a.v.)'in Hayberi taksim ettiği gibi" ifadesi ile, Resûlullah (s.a.v.)'in Hayberin tamamını değil yarısını taksim ettiğini kastetmiştir.¹³² Bu yorum, hem Resûlullah (s.a.v.)'in Hayberin yarısını taksim ettiğini bildiren rivayete, hem de Hz. Ömer'in uygulamasının Hz. Peygamberin sünnetine tam uyması açısından isabetli bir yorumdur kanaatindeyiz.

5- Hanbelilerin mezhep içerisinde makbul telakki edilen görüşlerine göre; devlet başkanı müslümanların menfaatlerini gözetmek şartıyla bu tür toprakları; dağıtmak, bütün müslümanlar namına vakfetmek veya kısmen dağıtmak hususunda muhayyerdir. Zira Resûlullah (s.a.v.) her üçünü de yapmıştır. Mesela, Kurayza ve Nadir arazilerini dağıtmış, Mekke arazisini dağıtmamış, Hayber arazisini ise kısmen dağıtmıştır.¹³³

Ahmed b. Hanbel'den biri Malikilerin, diğeri Şafiilerin görüşü ile uyum arzeden iki rivayet daha bulunmaktadır.¹³⁴

6- Hanefilere göre, devlet başkanı, fethedilen toprakları; dağıtmak, eski sahiplerinin mülkiyetinde bırakıp¹³⁵ haraç

¹³¹ Ebû Ubeyd, a.g.e., s. 80

¹³² Şevkânî, a.g.e., VIII, 16.

¹³³ İbn Kudâme el-Makdisi, a.g.e. X, 538,540; İbnu'l-Kayyim, Ahkamu Eh-li'z-Zimme, I, 102; Zâdü'l-Me'âd , III, 429,433; Şevkânî, a.g.e., VIII, 16-17.

¹³⁴ İbn Kudâme, el Makdisi, a.g.e., X, 540; İbnu'l-Kayyim, Zâdü'l-Me'âd, III, 439.

¹³⁵ Ekseriyete göre eski sahipleri toprağa malik olamazlar. Toprak bütün müslümanların lehine vakıftır. Bkz. Ebû Ubeyd, s. 80; Karaman,

almak, devlete mal edip başkalarını yerleştirmek hususlarında serbesttir.¹³⁶

Hanefiler, bu görüşlerine, Hz. Ömer tarafından kullanılan ayetleri, Hz. Peygamberin Hayber topraklarının bir kısmı ve Mekke toprakları hakkındaki uygulamaları ile Hz. Ömer'in, zamanında fethedilen topraklar hakkındaki uygulamalarını delil olarak kullanmışlardır. Konuyla ilgili olarak Hanefi alimlerinden Cassas, yaptığı uzun bir değerlendirmeden sonra şu sonuca ulaşmıştır: "Ayetin delaleti, selefın icması ve sünnet ile sabit olmuştur ki, devlet başkanı toprakları dağıtmak veya sahiplerinin mülkiyetinde bırakıp haraç almak hususunda muhayyerdir."¹³⁷

Bütün bu açıklamalar ve değerlendirmelerden sonra Hz. Ömer'in zamanında fethedilen topraklar hakkındaki uygulamalarının, Kur'an ve Sünnet'le sabit bir hükmün zamanla değişebileceğine delil olarak kullanılması imkan dahilinde olmasa gerektir.

Hayreddin, İslamın Işığında Günün Meseleleri, İstanbul, 1988, I, 188, dip not, 24.

¹³⁶ Ebû Yusuf, a.g.e., s. 74-75; Cassâs, a.g.e., V, 319; Serahsî, a.g.e., X, 37; İbn Rüşd, a.g.e., I, 341; Kurtubî, a.g.e., VIII, 5; İbnu'l-Kayyim, Zâdü'l-Me'âd , III, 433; Şevkânî, a.g.e., VIII, 17.

¹³⁷ Cassâs, a.g.e., IV, 320.

MÜELLEFE-İ KULÛBUN ZEKÂT HİSSESİ

Müellefe-i kulûb, "kalpleri İslâma ısındırılan ve pekiştirilen kimseler, demektir."¹

İslâm Hukukuna göre, kendilerine zekât verilebilecek yerlerden birisi de bunlardır. Konuyla ilgili olan Kur'an ayetinin meali şöyledir: "Sadakalar (zekâtlar) Allah'tan bir farz olarak ancak yoksullara, düşkünlere, (zekât toplayan) memurlara, gönülleri (İslâm'a) ısındırılacak olanlara, (esirlik ve kölelikten kurtulmak isteyen esir ve) kölelere, (borcuna karşılık malı olmayan) borçlulara, Allah yolunda çalışıp cihad edenlere, (harçlıksız kalmış) yolcuya mahsustur. Allah alîm ve hakîmdir."²

Rivayetlerden anlaşıldığına göre, Hz. Peygamber de (s.a.v.) bu gibi kimselere zekâttan hisse vermiştir. Buna ilişkin bir rivayet şöyledir: Enes b. Mâlik (ö.93/711) anlatıyor: Resûlullah (s.a.v.), İslâm uğruna istenen bir şeyi vermememizlik etmezdi. Bir gün ona bir adam gelerek mal istedi. O da, zekât olarak toplanmış koyunlardan çok miktar-

¹ Miras Kâmil, Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi, Ankara, 1972-1976, V, 327.

² Tevbe, 9/60.

da koyun verdi. Bunun üzerine adam kabilesine döndü ve : "Ey kavmim, müslüman olun, çünkü Muhammed, yoksulluktan korkmayan kimse gibi dağıtıyor" dedi."³

Kur'an'da zekâtın sarf yerlerinden biri olarak gösterilen Hz. Peygamberin de (s.a.v.) bizzat uygulama sahasına koyarak, kendilerine zekâttan hisse verdiği müellefe-i kulûb kimlerdir? Bu konuda Kur'an'da bir açıklama bulunmamaktadır. Hz. Peygamber de (s.a.v.) "bunlar, şu özelliklere sahip olan kimselerdir" dememiştir. Ancak, Hz. Peygamber'in uygulamalarından hareketle alimlerin tespitlerine göre bunlar üç sınıfta mütalaa olunurlar:

1- Yeni müslüman olmuş, henüz imanları zayıf bulunan kimseler. İmanları güçlensin ve ihtiyaç sebebiyle tekrar küfre dönmesinler diye verilir.

2- Hayırının dokunması umulan veya kötülüğünden en-dişe edilen gayr-i müslimler. Müslümanlara bir zararı dokunmaması veya ihtiyaç anında diğer gayr-i müslimlere karşı kendilerinden istifade edilmesi için verilir.

3- Kendilerinde, müslüman olacağına dair istidat görülen, kavimlerinin ileri gelenleri durumunda olan gayr-i müslimler. Gerek kendilerinin, gerekse kavimlerinden diğer gayr-i müslimlerin İslâm'a girmelerini temin veya kavimlerinden müslüman olanların İslâm üzere sebatlarına engel olmamaları için verilir.⁴

³ Şevkânî, Muhammed b. Ali, Neylü'l-Evtâr, Mısır, 1380/1961, IV, 176.

⁴ Bkz. Cassâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali, Ahkâmü'l-Kur'ân, Kahire, ty., IV, 224-225; İbnü'l-Hümâm Kemâluddîn, Muhammed b. Abdilvâhid, Fethu'l-Kadîr, Bulak, 1315-1317, II, 14. Daha başka tasnif ve değerlendirmeler için bkz.: Bilmen, Ömer Nasuhi, Hukukî İslamiyye ve Istılahatı

İşte müellefe-i kulûb olarak kendilerine zekâttan hisse verilebilecek olan kimseler bunlardır. Bu gibi kimselere yapılan her tür ihsanın müsbet manada çok önemli tesirler icra ettiği, yapılan rivayetlerden anlaşılmaktadır. Nitekim, konunun delilleri arasında zikrettiğimiz bir rivayette, bu husus da gayet açık bir şekilde görülmektedir.⁵ Konuya ilişkin diğer bir rivayet de müellefe-i kulûbdan olması hasebiyle Hz. Peygamber tarafından bu tür ihsan ve yardıma muhatap olan Safvân b. Ümeyye, bu yardımların gönlünde oynadığı rolü şöyle ifade etmektedir: "Bir keresinde Resûlullah (s.a.v.) bana (zekâttan bir pay) vermişti. O zaman O, bana insanların en sevimsiz geleni idi. O, bu suretle ihsanlarına devam ede ede, benim için insanların en sevimlisi haline geldi."⁶

Hz. Peygamber'in vefatına kadar kendilerine değişik yollarla mal verilmeye devam edilen müellefe-i kulûba⁷ Onun vefatından sonra zekâttan pay verilip verilmeyeceği müçtehitler arasında tartışmalıdır. Onların bu tartışmalarında, Hz. Ebû Bekir'in hilafeti döneminde Hz. Ömer tarafından icra edilen bir uygulama etken olmuştur. Rivayete göre, bir gün Resûlullah'ın (s.a.v.) kendilerine hisse verdiği müellefe-i kulûb'dan Uyeyne b. el-Hısn ile Akra' b. Habis, Halife Hz. Ebû Bekir'e gelerek, boş bir arazi parçasının kendilerine verilmesini istediler. Hz. Ebû Bekir de uygun görüp, istedikleri yeri kendilerine verdi. Elleri buna dair bir de belge verdi ve

Fıkhiyye Kamusu, İstanbul, 1969, IV, 117; Zuhaylî, Vehbe, el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletuhû, Dimaşk, 1405/1985, II, 871-872.

⁵ Bkz. s. 1

⁶ Cassâs, a.g.e., IV, 324; Kâsânî, Alâuddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd. Bedâi'u's-Sanâi' fi Tertîbi's-Şerâi', Beyrut, 1394/1974, II.45.

⁷ Bkz. Biltâcî, Muhammed, Menhecu Ömera'bni'l-Hattâb fi't-Teşri', Kahire, 1390/1970, s. 180.

(Ömer'i de) buna şahit yaptı. Onlar, o sırada mecliste bulunmayan Ömer'e imzalatmak için belgeyi ona götürdüler. Hz. Ömer belgeyi ellerinden alıp imha etti ve : "Resûlullah (s.a.v.) zamanında müslümanlar az olduğu için sizin gönlünüzü telif ediyordu. Bu gün ise Allah, İslâmı (sizin gibilere) muhtac olmayan bir duruma getirmiştir. Gidin, elinizden geleni yapın. Allah sizi korumayacaktır" dedi. Onlar da gidip, Hz. Ebû Bekr'e Hz.Ömer'i şikayet ettilerse de O, ömer'in yaptığını uygun bularak ona ses çıkarmadı. Buna sahabilerden itiraz eden de olmadı.⁸

Konu ile ilgili olarak Kâsânî'nin (ö. 587/1191) kayettiği rivayet şöyledir: "Hz. Peygamber veat ettikten sonra müellefe-i kulûbdan bazıları Hz. Ebû Bekr'e müracaat edip, hisselerine dair ellerindeki belgelerin değiştirilmesini istediler. O da değiştirerek yeni belgeler verdi. Sonra bunlar, Hz. Ömer'e gelip durumu ona da haber verdiler. Ömer bu belgeleri ellerinden alıp yırttı ve dedi ki: 'Resûlullah (s.a.v.) sizi İslâm'a ısındırmak ve (bu suretle İslâm'ı yüceltmek) için veriyordu. Bu gün ise Allah dinini yüceltmiştir. Eğer İslâm üzere sabit olursanız ne âlâ aksi halde aramızı kılıç ayırır.' Bunun üzerine bunlar, Hz. Ebû Bekr' gidip Hz. Ömer'in yaptığını anlattılar ve : 'Sen misin halife yoksa Ömer mi?' dediler. Hz. Ebû Bekr de: 'Allah dilerse Ömer de olur' diye karşılık verdi, Ömer'in bu söz ve davranışına karşı çıkmadı. Sonra bu hadise ashab arasında yayıldığı halde, hiç kimse tarafından red ve inkar olunmamakla sahabenin icmaı meydana gelmiş oldu."⁹

Görülüyor ki, bu rivayet diğerine nisbetle bazı farklı-

⁸ Bkz. Cassâs, a.g.e., IV, 325; İbnü'l-Hümâm , a.g.e., II, 15.

⁹ Kâsânî, a.g.e., 45.

lıklar ihtiva etmektedir. Diğer rivayete göre, Halife Hz. Ebû Bekr'den istenen arazi parçası yerine, bu rivayette "hisselerine dair ellerindeki belgeler" ifadesi kullanılmaktadır.

İşte Hz. Ebû Bekr döneminde Hz. Ömer tarafından gerçekleştirilen bu uygulamayı da dikkate alan bazı araştırmacılar, nasslarda yer alan muamelat hükümlerinin devamlı ve değişmez olmadığını, bunların da zaman ve ortama göre değişebileceğini iddia etmişlerdir.¹⁰

Kanaatimize göre böyle bir iddia, ya kasıtlı olarak ortaya atılmakta veya hadiseleri çok yüzeysel bir biçimde değerlendirmeden kaynaklanmaktadır. Zira Hz. Ömer'in müellefe-i kulûbun hissesini düşürdüğünü ileri sürenler, genellikle yukarıda kaydettiğimiz ilk rivayete dayanmaktadırlar. Halbuki bu rivayette Hz. Ebû Bekr'in müellefe-i kulûbdan olan Akra' b. Habis ve Uyeyne b. Hısn'a verdiği ifade edilen şeyin zekâtla bir alakasının olmadığı açıkça görülmektedir. Onların Halife Hz. Ebû Bekir'den istedikleri, Onun da uygun görüp verdiği şey, devlete ait boş bir arazi parçasından ibarettir. Bunun ise zekât malı olmadığı açıktır. Hz. Ömer'in bu rivayette yer alan "Resûlullah (s.a.v.) zamanında müslümanlar az olduğu için sizin gönlünüzü telif ediyordu, bu gün ise Allah, İslâm'ı sizin gibilere muhtaç olmayan bir duruma getirmiştir. Gidin, elinizden geleni yapın, Allah sizi korumayacaktır" şeklindeki sözünden bu anlam çıkarılıyorsa, bu da bir ihtimal olmakla birlikte, bize göre kesin değildir. Çünkü Hz. Ömer'in bu sözleriyle onların zekât hissesini kastettiği açık değildir. Zira Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bu gibi kimselere vermiş olduğu şeyler, sadece zekât malından ibaret değildir. Onun, zekâtın dışında

¹⁰ Örnek için bkz. Biltâcî, a.g.e., s. 186.

da bunlara yardımlarda bulunduğu bilinen bir vakıdır. Mesele, hicretin sekizinci yılında. Mekke'nin fethinden sonra meydana gelen Huneyn gazvesinde elde edilen ganimet mallarından, bu gibi kimselere, Ensar'ın gücenmesine sebep olacak kadar çok miktarda mal verdiği, bize tarihçiler tarafından nakledilmektedir.¹¹

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yapmış olduğu bu tür yardımlar ise, devlet başkanı olarak, takdir hakkını kullanması kabilinden bir uygulamadır.

Diğer taraftan Hz. Ömer'in zikri geçen sözleerinde, onlara istedikleri yeri vermemesinin sebebi olarak, Müslümanların güçlenmesi ve bu gibi kimselerin artık İslâm'a ve müslümanlara bir zarar veremeyecekleri gösterilmektedir. Halbuki, müellefe-i kulûba zekâtтан hisse verilmesinin sebebi sadece müslümanların, bu gibi kimselerin şerlerinden korunmasından ibaret değildir. Zayıf imanlı müslümanların imanlarının güçlendirilmesinin de diğer bir sebep teşkil ettiği daha önce ifade edilmişti.¹²

Ayrıca Hz.Ömer'in onlara istedikleri yeri neden vermediğini izah ederken, ilgili Kur'an ayetine hiç temas etmeksizin, sadece Hz. Peygamber'in (s.a.v.) uygulamalarından bahsetmesi de bu açıdan dikkat çekicidir.

Meseleye Kâsâni'nin rivayet ettiği ikinci rivayet açısından bakmamız durumunda da neticenin pek değişmeyeceğini

¹¹ Bkz. İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik, es-Sîretu'n-Nebeviyye, Beyrut, 1391, 1971, IV, 135 vd.; İbnu'l-Kayyim, Şemsuddin Ebû Abdillah Muhammed b. Ebi Bekr el-Cevziyye, Zâdü'l-Me'âd, Beyrut 1399/1979, III, 473-475,484.

¹² Bkz. s.46.

söyleyebiliriz. Zira bu şekliyle rivayetibaşka kaynaklardan teyit edemediğimize ilave olarak, rivayette geçen "hisselerine dair ellerindeki belgeler" şeklindeki ifadede yer alan hisselerin zekât hissesi olup olmadığı açık değildir. Daha önce de ifade edildiği gibi, Hz. Peygamber (s.a.v.) bu gibi kimselere zekât fonu dışındaki kaynaklardan da yardım yapmıştır. Dolayısıyla bu belgelerin, onlara zekât dışı fonlardan destek sağlanabileceğine dair belgeler olma ihtimali de vardır. Nitekim rivayetlerde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kaynaklarımızda müellefe-i kulûb olarak tavsif edilen, aralarında yukarıda isimleri geçen iki zatın da yer aldığı bir guruba, Huneyn savaşında ele geçirilen ganimetlerden çok miktarda mal verdiği ifade ediliyorsa da, aynı şahıslara zekât fonundan yardım yapıp yapmadığına dair açık bir bilgi bulunmamaktadır. Bu durum da bu ihtimali güçlendirmektedir. Bu tür yardımlarda bulunmak ise devlet başkanının yetkisinde olan bir şeydir.

Burada şunu da ifade etmeliyiz ki, gerek Hz. Ömer'in kastının, gerekse bu rivayetteki belgelerin müellefe-i kulûbun zekât hissesine dair olması halinde de, Hz. Ömer'in uygulaması nassla sabit olan bir hükmün zamanla insanlar tarafından değiştirilebileceğini göstermez. Zira konuyla ilgili araştırma yapan ve değerlendirmelerde bulunan alimlerin tespitlerine göre bu uygulama, hükmün ilgasına yönelik bir uygulama değil, hükmün uygulanma şartlarının, dolayısıyla o zaman müellefe-i kulûbun bulunmadığını gösteren bir uygulamadır. Konunun başında da ifade edildiği üzere bu gibilere;

- a- zayıf imanlarını kuvvetlendirmek,
- b- şerlerinden korunmak,
- c- ve müslüman olmalarını temin etmek gayesiyle verilmektedir. Bu da, müslümanların az ve zayıf bulunup çoğa-

lıp güçlenmeye ve muhaliflerinin şerhlerinden korunmaya ihtiyaç duydukları zmana mahsustur. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında durum böyle idi.¹³

Hz. Ebû Bewkir dönemine gelince: Hz. Peygamber'in vefatıyla yer yer baş gösteren çeşitli irtidad ve isyan hareketleri bastırılmış ve büyük fütihat hareketlerine başlanılmıştı. Dolayısıyla müslümanlar çoğalmış, kuvvetleri artmıştı, herkesin çekindiği güçlü bir devletleri verdi. Bütün bunlar, tabiatıyla, zayıf imanlıların imanlarının güçlenmesini, müslüman olmayanların İslâm'a meyletmesini ve müslümanlara eziyet ve kötülükten vazgeçmesini sağlayacak unsurlardı. Bu durumda müellefe-i kulûb olan kimselere zekâtta hisse vermenin illeti ortadan kalkmış, dolayısıyla e-nassain müellefe-i kulûbla ilgili kısmının tatbik sahası bulunmamış oluyordu.¹⁴ Zira, "Şer'î bir hüküm özel bir manaya, özel bir sebebe istinaden sabit olursa, o özel mananın, o hususi sebep ve illetin ortadan kalkması ile hüküm de sona erer."¹⁵ "Yani her hüküm sebebi ile deveran eder. Sebebin zail olup sona ermesiyle hükümde zail ve sona ermiş olur."¹⁶

Anlaşıldığı kadarıyla, bu devirde müellefe-i kulûbun mevcudiyeti kabul edilmemiştir. Zira müellefe-i kulûbun mevcudiyeti, müslümanların buna ihtiyaç duymasına bağlıdır. Şayet müslümanlar herhangi bir sebeple te'lif-i kulûba ihtiyaç duyarlarsa müellefe-i kulûb da mevcuttur. Eğer müslümanlar

¹³ Kâsânî, a.g.e., II, 45; M. Yusuf Mûsâ, Fıkh-ı İslam Tarihi, terc. Ahmed Meylânî, İstanbul, 1973, s. 80.

¹⁴ Bkz. Zeydân, Abdülkerim, El-Medhal li Dirâseti's-Şer'îti'l-İslâmiyye, Bağdat, 1389/1969, s. 122 vd.

¹⁵ Kâsânî, a.g.e., II, 45.

¹⁶ Miras Kamil, a.g.e., V, 329.

buna ihtiyaç duymazlarsa müellefe-i kulûb da yoktur."¹⁷ Çünkü, onlara bu vasfı kazandıran durum, ortada mevcut değildir. Nitekim, fakirlik illetinden dolayı zekâttan pay almaya hak kazanan bir kimsenin zengin olması suretiyle bu illetin ortadan kalkması durumunda zekâttan pay alamaz.¹⁸ İşte bu da onun gibidir. Hz. Ömer de, konunun baş tarafında verilen rivayetteki ifadesinde bunu açıkça dile getirmiştir. İbn Kudâme'nin (ö. 620/1223) nakline göre konuyla ilgili olarak Zührî (ö.124/742) der ki: "müellefe-i kulûb hükmünü nesheden bir şey bilmiyorum. 'Bu gün müellefe-i kulûba zekâttan hisse verilmez' diyenlerin zikrettikleri mana ile Kitab ve Sünnet arasında herhangi bir çelişme de yoktur. Müellefe-i kulûba ihtiyaç duyulmaması, hükümlerinin kalkmasını geektirmez. Ancak, onlara ihtiyaç duyulmaması durumunda hisselerinin verilmesine engel olur. Ne zamanki, onlara verilmeye ihtiyaç duyulur, o zaman verilir. (zekât verilecek) bütün sınıflar böyledir. Bazı zamanlarda bunlardan herhangi bir sınıf bulunmazsa, sadece o zamana mahsus olmak üzere, onun hükmü düşer, bulunduğu zaman, hükmü avdet eder. Burada da durum aynıdır."¹⁹

Ebû Bekir el-Cassâs (ö. 370/980) da şunları söyler: "Hz. Ebû Bekrin, hükmü imzaladıktan sonra, Ömer tasarrufunu bozduğu halde ses çıkarmaması, kendisine izah edildiği zaman müellefe-i kulûbun hissesinin müslümanların sayılarının az ve gayr-i müslimlerin sayılarının fazla olması gibi, (o

¹⁷ Biltâcî, a.g.e., s. 181.

¹⁸ Zeydân, a.g.e., s. 123.

¹⁹ İbn Kudâme, Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed, el-Muğnî (İbn Kudâme el-Makdisî'nin eş-Şerhu'l-Kebîri ile birlikte), Beyrut, 1392/1972, II, 527.

zaman) müslümanların içinde bulunduğu duruma mahsus olduğu şeklindeki Ömer'in görüşünün doğruluğunu anladığına delalet eder."²⁰ İbnü'l-Hümâm'ın (ö. 861/1457) yorumu ise şöyledir: "Bu davranış, bazı müslümanların kinine ve dinden dönmesine sebep olması ihtimalini taşıdığı halde sahabeden kimse buna karşı çıkmamıştır. Eğer bu davranışın doğruluğuna ve buna karşı çıkmadan doğacak kötülüğün, bu davranışın sebep olacağı kötülükten daha çok olduğuna inanmasalardı elbette karşı çıkarlardı..."²¹

Bâbertî de (ö. 786/1384), Allâme Alâuddîn Abdülaziz'den (ö. 730/1330) şunları nakleder: "...bu bir nesih değil, mana yönünden, Resûlullah (s.a.v.) zamanında olan bir şeyi devam ettirmek (takrir)dir Çünkü, müellefe-i kulûba hisse vermekten gaye İslâm'ın yüceltilmesidir. Bu da, o zamanda vermekle, bu zamanda ise vermemekle gerçekleşiyordu..."²² Zira bu devirde müslümanlar "güçlendirmek, böylesi kimsele-ri lüzumu kalmayan okşamalarla değil, aksine, onlara yüz vermemek, onlara ihtiyaç kalmadığını göstermek ve böylece müslümanların maneviyatını takviye etmekle olurdu."²³

Bütün bunlardan anlaşılacağı üzere Hz. Ömer'in bu uygulaması nassı nesih veya ilgaya delalet etmemekte, aksine, nassın tatbik şartlarına taalluk etmektedir. Kanaatimize göre, Hz. Ömer'in bu uygulamasını top yekün müellefe-i kulûb sınıfıyla değil de, Hz. Ebû Bekir'den istedikleri yeri alan

²⁰ Cassâs, a.g.e., IV, 325.

²¹ İbnü'l-Hümâm, a.g.e., II, 15.

²² Bâbertî, Ekmelü'd-dîn Muhammed b. Mahmud, el-İnâye fî Şerhi'l-Hidâye, İbnü'l-Hümâm'ın Fethu'l-Kadîr'inin kenarında, Bulak, 1315-1317, II, 15.

²³ M, Yusuf Musa, a.g.e., s. 81.

Akra' b. Habis ve Uyeyne b. Hısn'ın şahıslarıyla irtibatlandırmakta mümkündür. Zira rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla bunlar, müellefe-i kulûbun imanlarını güçlendirmek maksadıyla verilenler sınıfına girmektedirler. Ve bu sıfatla değişik fonlardan yardım görmüşlerdir. Bunların hallerinin değiştiğine dair herhangi bir bilgi de bulunmamaktadır. Mesela, İbni Kuteybe (ö. 276/889) el-Me'ârif adlı eserinde, müellefe-i kulûb olarak değişik fonlardan yardım gören kimselere ait verdiği bir listede, bunlardan bazılarının samimi müslüman olduğunu ifade ederken bazıları hakkında herhangi bir bilgi vermemiştir. Adı geçen bu iki zat da, daha sonraki durumları hakkında bilgi bulunmayanlardandır.²⁴ Üstelik, Uyeyne b. el-Hısn'ın, Hz. Peygamberin irtihalinden sonra baş gösteren isyan ve irtidat hareketleri sırasında irtidat edip, yalancı peygamberlerden Tuleyha tarafına geçtikten sonra Halid b. Velid tarafından esir alınıp Hz. Ebû Bekr'e gönderildiği, Hz. Ebû Bekr'in kendisiyle görüşmesi neticesinde tekrar müslüman olduğu rivayet edilir.²⁵ Şimdi ta Hz. Peygamber devrinden bu yana bu sıfatla ihsan ve ikrama muhatap olan bu insanlardan bu güne kadar herhangi bir değişiklik meydana gelmemişse bundan sonra geleceği de belli değildir. O halde bunlar aynı sıfatla yardıma devam etmenin bir anlamı yoktur, diye düşünülebilir.

Diğer taraftan, bu yardımların müsbet tesir icra etmesi halinde bile her zaman aynı şahıslara yapılmasının gereğine dair bir kural yoktur. Bir zamanlar bunlara yapılmışsa, başka bir zaman aynı sınıftan başka birilerine yapılabilir. Ayrıca

²⁴ Bkz. İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, el-Meârif, Beyrut, 1390/1970, s. 139.

²⁵ Bkz. İbn Kuteybe, a.g.e., s. 132.

ekseri müçtehitlere göre zekâtın ayette zikri geçen her bir sınıfa ayrı ayrı dağıtılması şartı da bulunmamaktadır. Bu sınıflardan herhangi birisine, hatta bir sınıf içerisindeki herhangi bir ferde verilmekle de netice hasıl olur ve yükümlülük sona erer.²⁶

Bütün bunların ışığında söylenebilecek olan şudur: Hz. Ömer'in uygulamasının nasslarla sabit olan bir hükmün değiştirilmesi veya ilgasıyla ilgisi yoktur. O halde nassın hükmü kıyamete kadar bakidir. Devlet başkanı ihtiyaç duyduğu zaman bu gibikimselere yine zekâttan hisse verebilir.²⁷ Nitekim Emevi halifelerinden Ömer b. Abdilaziz'in (ö. 101/720) zamanında bu maksatla bir patriğe bin dinar verdiği rivayet edilir.²⁸ Zühri (ö. 124/742), Ebû Ubeyd (ö. 224/829)²⁹ Hanbelîler³⁰ Taberî'nin (ö. 310/922)³¹ görüşleriyle Şafiî'nin (ö.204/819) bir görüşü³² de böyledir. Ebû Hanife (ö. 150/767) ve Şafiî'nin de (ö. 204/819) bu görüşte olduklarını ifade eden Malikî İbn Rüşd (ö. 595/1198) kendisi de bu görüşü benimsemiştir.³³ Yine Malikilerden Ebû Cafer en-Nehhâs (ö.338/950), Kadı Abdulvehhâb (ö. 422/1031) ve İbnü'l-Arabî de (ö.

²⁶ Bkz. Zuhaylî, a.g.e., II, 868.

²⁷ Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, K. el-Emvâl, Kahire, 1395-1975, s. 722; Şevkânî, a.g.e., IV, 177; Zeydan, a.g.e., s. 125.

²⁸ İbn Sa'd, Muhammed, et-Tabakâtü'l-Kübrâ, Beyrut, ty., V, 350; M. Yusuf Musa, a.g.e., s. 82.

²⁹ Ebû Ubeyd , a.g.e., s. 722.

³⁰ İbn Kudâme, a.g.e., II, 527.

³¹ Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr , Câmi'u'l-Beyân an Te'vîli Ayi'l-Kurân, Mısır, 1388/1968,X, 163.

³² Kâsânî, a.g.e., II, 45.

³³ İbn Rüşd, Ebu'l-Velîd, Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesıd, Kahire, 1975, II, 296.

543/1148) bu görüşü tercih edenler arasındadır."³⁴ Hasan el-Basrî (ö. 110/728)³⁵, Amir eş-Şa'bî (ö. 104/722)³⁶, Mâlik (ö. 179/795)³⁷, Hanefîler ve bir görüşüne göre Şafîî ise müellefe-i kulûbun ayette belirtilen hisselerinin Hz. Peygamber zamanına mahsus olduğunu. Ondan sonra ise bu hissenin artık düşmüş bulunduğunu söylemişlerdir. Bunlar Hz. Ömer'in uygulaması, Hz. Ebû Bekir ve diğer sahabilerin ona karşı çıkmamaları (icma) yanında zamanlarındaki müslümanların durumlarını dikkate almaları sonucu bu görüşü benimsemişlerdir.³⁸ Ancak ilk görüş tercihe daha şayandır. Zira gün gelir herhangi bir sebeple buna ihtiyaç duyulabilir. Ayrıca bazı kimseleri ancak bu yolla güçlü bir inanca kavuşturmak ve cehenneme düşmekten korumak mümkün olabilir.³⁹ Nitekim Hz. Peygamber bir hadislerinde buna şöyle işaret buyurmuşlardır: "Ben bazı kimselere, başkaları kendilerinden bana daha sevimli olduğu halde sırf Allah onu yüzü koyun cehenneme atacağı endişesiyle veririm."⁴⁰

Zaten müellefe-i kulûba zekâttan hisse vermenin sebeplerinden birisi de budur.⁴¹

³⁴ Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, el-Câmi' li Ahkâmî'l-Kur'ân, Beyrut, 1405, 1985 VIII, 181.

³⁵ Taberî, a.g.e., X, 162; Cassâs, a.g.e., IV, 326; Kurtubî, a.g.e., VIII, 181.

³⁶ Taberî, a.g.e., X, 162; İbn Kudâme, a.g.e., II, 527; Kurtubî, a.g.e., VIII, 181.

³⁷ İbn Kudâme, a.g.e., II, 527.

³⁸ Kâsânî, a.g.e., II, 45; İbn Rüşd, a.g.e., II, 296; İbnü'l-Hümmam, a.g.e., II, 14 vd.

³⁹ Zuhaylî, a.g.e., II, 872.

⁴⁰ Buhârî, el-Câmiu's-Sahîh, İmân, 1/19; Müslim, Sahîh, İmân, 1/68, r.237.

⁴¹ Bkz. s.46.

TEK SÖZLE VERİLEN ÜÇ TALÂK MESELESİ

Eşler arasındaki anlaşmazlığın son safhaya varması, bir huzur ve saadet vesilesi olması gereken aile hayatının çekilemez bir hal alması ve bir ızdırap vesilesi haline dönüşmesi durumunda, son çare olarak talak yolunu gösteren İslam'da talakın üçle sınırlandırıldığını biliyoruz. Konuya ilişkin olarak Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurulmuştur: "Talâk iki defadır, (bundan sonra kadını) ya iyilikle tutmak, ya da güzelce salıvermek (lazım) dır... Eğer erkek yine boşarsa artık bundan sonra kadın başka bir kocaya varmadan kendisine helal olmaz..."¹

Fakihler, bunların her biri bir temizlik (tuhr) hali içinde olmak üzere ayrı ayrı verilmesi durumunda geçerli olacağında

¹ Bakara, 2/229, 230.

ve eşler arasındaki nikah bağının sona ereceğinde ittifak etmişlerse de, üç talakın tek lafızda verilmesi veya aynı anda, peşpeşe verilmesi durumunda boşamanın meydana gelip gelmeyeceği, şayet gelirse kaç talak sayılacağı konusunda görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Alimlerin bu ihtilafında Hz. Ömer'e nisbet edilen bir uygulama da önemli rol oynamıştır. Bu uygulamaya ilişkin rivayet şöyledir: İbn Abbâs (ö. 68/787) anlatıyor: "Resulullah (s.a.v.) ve Ebu Bekir (ö. 13/634) devirleri ile Ömer (ö. 23/643) döneminin (ilk) iki yılında üç talak bir talak (sayılır) idi. Ömer b. el-Hattab (talak işinin çok yaygınlaştığını görünce): 'Bu insanlar, kendilerine düşünüp taşınma imkanı verilen bir işi aceleye getirir oldular. Bunu onların aleyhine geçerli saysak' dedi ve onu geçerli saydı."²

İşte bu rivayet değişik şekillerde değerlendirilmiş ve Hz. Ömer'in "maslahat" prensibini Kitap ve Sünnetin açık hükmüne takdimini çağrıştırabilecek yorumlara tabi tutulmuştur.³

Biz burada, önce konuya ilişkin görüşleri ve delillerini, sonra da bu deliller ve yorumlar hakkındaki değerlendirmeleri

² Abdurrezzâk, Ebû Bekr İbnu'l-Hemmâm, el-Musannef, Beyrut, 1390-1392/1970-1972, VI, 391 vd., r. 11336; Müslim b. el Haccâc, Sahîhu Müslim, Dâru İhyâi 'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1374-1375/ 1955, Talâk, 18/2, r. 15; Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn, es-Sünenü'l-Kübrâ, Haydarabât, 1344-1356, VII, 336; Şevkânî, Muhammed b. Ali, Neylü'l-Evtâr, Mısır, 1380/1961, VI, 243-244.

³ Bkz. İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye, İ'lâmu'l-Muvakkiîn an Rabbi'l-Alemîn, Beyrut, 1973, III, 36; Biltâcî, Muhammed, Menhecu Ömera'bni'l-Hattâb fi't-Teşrî', Kahire, 1390/1970, s.307 vd.; Bûtî, M. Sa'îd Ramazan, Muhâdarât fi'l-Fıkhî'l-Mukârin, Dimeşk, 1401/1981, s. 119; Sâbûnî, Abdurrahman, Medâ Hurriyyeti'z-Zevceyn fi't-Talâk fi's-Şerîati'l-İslâmiyye, Dimeşk, 1382/1962, s. 252.

gözden geçireceğiz.

I- GÖRÜŞLER:

Bir lafızda verilen üç talak konusunda dört farklı görüş bulunmaktadır:

A- Böyle bir boşama geçerlidir ve bununla üç talak meydana gelir. Bu görüş, başta Hz. Ömer, Hz. Osman (ö. 35/655), Hz. Ali (ö. 40/660), Hz. Aişe (ö. 56/675), İbn Mes'ud (ö. 32/652), İbn Ömer (ö. 74/693), İbn Abbâs (ö. 68/687), Ebu Hurayra (ö. 59/678), Enes (ö. 93/711) bulunmak üzere sahabe ve tabiun ekseriyeti ile, aralarında yaşayan dört sünni mezhep imamlarının da bulunduğu ekseri müçtehitlere aittir.⁴

Muasır alimlerden M. Zahid el-Kevseri⁵, Ömer Nasuhi

⁴ Cassâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali, Ahkâmu'l-Kur'an, Beyrut, 1405/1985, II, 85; Kâsânî, Alâuddîn Ebû Bekr b. Mes'ud, Bedâi'u's-Sanâi' fi Tertîbi's-Şerâyi', Kahire, ty., IV, 1784; İbn Rüşd, Ebû'l-Velîd, Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesıd, Kahire, 1975, II, 64 vd.; İbn Kudâme, Abdullah b. Ahmed, el-Muğnî, (İbn Kudâme el-Makdisî'nin eş-Şerhu'l-Kebîr'i ile birlikte) Beyrut, 1392/1972, VIII, 243; Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an, Beyrut, 1405, 1985, III, 129; İbn Hacer el-Askalânî, Bülûğu'l-Merâm Tercümesi ve Şerhi: Selamet Yolları, terc. Ahmet Dâvûdođlu, İstanbul, Desen Ofset tesisleri, ty., III, 374; İbnü'l-Hümâm Kemaluddin, Muhammed b. Abdilvahid, Fethu'l-Kadîr, Bulak, 1315-1317, III; 25; Aynî, Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed, Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahihi'l-Buhârî, Beyrut, ty. XX, 233; İbnu'l-Kayyim, Şemsuddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebi Bekr el-Cevziyye, Zâdü'l-Meâd, Beyrut 1399/1979, V, 247; Şevkânî, a.g.e., VI, 245.

⁵ Kevserî, Muhammed Zahid, el-İşfâk alâ Ahkâmi't-Talâk, Kahire, el-Mektetebetü'l-Ezheriyye li't-Türas, s. 26, 41.

Bilmen⁶. Sa'id Ramazan el-Bûtî⁷ ve Vehbe Zuhayli⁸ de bu görüşü benimsemişlerdir.

Riyad'da toplanan fetva komisyonu da oy çokluğu ile bu görüşü tercih etmiştir.⁹

B- Bir talak vaki olur. Bu görüş de Ashab'dan Zübeyr b. el-Avvam (ö. 36/656), Abdurrahman b. Avf (ö. 31/651), Tabiûn alimlerinden Tâvûs (ö.106/724), Ata (ö.115/734), Amr b. Dînâr¹⁰ (ö. 126/743) ile Zeydîler, bazı Zahirîler, Ibn İeymiyye (ö. 728/1328) ve İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye'nin (ö. 751/1350) görüşüdür.¹¹ Hz. Ali, İbn Mes'ud, İbn Abbâs¹², Muhammed b. İshak (ö.276/889) ve Haccac b. Ertad'dan (ö. 145/762)¹³ yapılan bir rivayet de böyledir. Yenilerden Ahmed Muhammed Şakir, Muhammed Abduh (ö. 1323/1905), M. Reşid Rıza (ö. 1354/1935), Sayis, Şeltût, M.

⁶ Bilmen a.g.e., II, 210.

⁷ Bûtî, M. Sa'id Ramazan, Muhâdarât fî'l-Fıkhî'l-Mukârin, Dimeşk, 1401/1981; İbnü'l-Kayyim, İ'lâmu'l-Muvakkîîn, III, 34 vd.; Şevkânî, a.g.e., VI, 245; Karaman, a.g.e., I, 307.

⁸ Zuhaylî, Vehbe, el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletuhû, Dimaşk, 1405/1985, VII, 413; Kurtubi, a.g.e., III, 129.

⁹ Zuhaylî, a.g.e., VII, 407.(Mecelletü'l-Buhûsü'l-İslâmiyye, c. I, sayı 3,yıl 1397, s. 165' den nakil.)

¹⁰ İbn Kudâme, a.g.e., VIII, 243; Şevkânî,a.g.e., VI, 245; Kurtubi, a.g.e., III, 129, 132; İbnü'l-Kayyim, Zâdü'l-Me'âd, V,248; İ'lâmu'l-Muvakkîîn, III, 35; Aynî, a.g.e., XX, 233; Şevkânî, a.g.e.,VI, 245; Bilmen,a.g.e., II, 204; Karaman, Hayreddin, Mukayeseli İslam Hukuku, İstanbul 1986, I, 307.

¹¹ İbn Hacer, Bulûğu'l-Merâm, III, 374; Şevkânî, a.g.e.,VI, 245; Karaman, a.g.e., I, 307.

¹² İbnü'l-Kayyim, İ'lâmu'l-Muvakkîîn, III, 34 vd.; Şevkânî, a.g.e., VI, 245; Karaman, a.g.e., I, 307.

¹³ Kurtubi, a.g.e., III, 129.

Ebu Zehra da bu görüşü tercih etmişlerdir.¹⁴

C- Bu şekildeki bir talak geçersizdir. Böyle bir sözle hiç bir şey meydana gelmez. Şia'dan İmamiyye, bazı Zahirîler ile İmam Bâkır, Cafer es-Sâdık¹⁵ (ö. 68/687) ve Haccac b. Ertad'ın¹⁶ görüşleri böyledir.

D- Bu şekilde boşanan kadın, kendisiyle zifafa girilmiş kadın ise üç, zifaf vaki olmamış kadın ise bir talak meydana gelir. Bu görüş de Atâ (ö. 135), Tâvûs (ö. 106), Said b. Cübeyr (ö.95/714), Amr b. Dinar (ö. 126/743), Hasan el-Basrî¹⁷ve İshak b. Râhûveyh'den¹⁸ nakledilen bir görüştür.

II- DELİLLER:

A- Bir lafızda verilen üç talakın üç sayılacağını savunan ekseri müçtehitler şu delillere dayanmışlardır:

Ayetler:

1- "Boşama iki defadır. (Bundan sonra kadını) ya iyilikle tutmak, ya da güzelce salıvermek (lazım) dır."¹⁹ ayetidir.

Bu ayette, talakın vaki olması açısından ayrı ayrı verilmesi ile birlikte verilmesi arasında fark gözetilmemiştir. "Talâk iki defadır" ifadesi, tekrar dönme imkanı olması için

¹⁴ Karaman, a.g.e., I, 307.

¹⁵ Şevkânî, a.g.e., VI, 245.

¹⁶ Cassâs, a.g.e., II, 85; Şevkânî, a.g.e., VI, 243

¹⁷ İbn Kudâme, a.g.e., VIII, 243; Şevkânî, a.g.e., VI, 245.

¹⁸ İbn Kudâme, a.g.e., VIII, 243; İbnü'l-Kayyim, Zâdü'l-Me'âd, V,248; Şevkânî, a.g.e., VI, 245

¹⁹ Bakara, 2/229.

ayrı ayrı verilmesinin hikmetine dikkati çekmektedir. Kişinin bu hikmete aykırı davranıp iki talakı bir arada vermesi durumunda netice meydana gelir.²⁰ Keza, talakla ilgili diğer ayetlerde de²¹ böyle bir ayırım yapılmamıştır.²²

2- "Ey Peygamber, kadınları boşadığınız zaman onları iddetleri içerisinde (adetten temiz oldukları sırada) boşayın..."²³ denildikten sonra, "bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa kendine zulmetmiş olur" ve "kim Allah'tan korkarsa (Allah) ona bir çıkış (yolu) yaratır."²⁴ denilmiştir. Gerek bundan önceki, gerekse bu ayetler, meşru ve öngörülen şekle uygun olan boşamanın, talakın teker teker ve kadınların iddetleri içinde (adetten temiz oldukları halde) vermekle gerçekleşeceğini, ancak böyle iddet içerisinde olmayan, birden fazla talakın birleştirildiği boşamaların da geçerli olduğunu göstermektedir. Aksi takdirde böyle bir boşama ile kişi, kendisine zulmetmiş ve Allah'ın kendisine açacağı çıkış yolunu kapamış olmazdı. Halbuki, öngörülen şekle uygun davranmayan kimse, kendisine zulmetmiş olmakta ve verdiği talaktan pişmanlık duyması durumunda Allah'ın kendisi için yaratacağı çıkış yolunu kapatmaktadır. Allah'ın, kendisinden korkan ve talakta öngördüğü şekle uyan kimse için yaratacağı çıkış yolu; pişman olması durumunda hanımına tekrar dönmek (ric'at)tır. Üç talakı birden veren kimse ise

²⁰ Cassâs, a.g.e., II, 83-84; Şevkânî, a.g.e., VI, 245-246; Zuhaylî, a.g.e., VIII, 410.

²¹ Bu ayetler için bkz. Bakara, 2/230, 236, 237,241.

²² Şevkânî, a.g.e., VI, 246.

²³ Talâk, 65/1.

²⁴ Talâk, 65/2

bı imkanı kaçırmış olmaktadır.²⁵

Hadisler:

3- Sehl b. Sa'd'ın (ö. 91/710) rivayetine göre, Aclûnî Uveymir'in, karısına zina isnadında bulunması üzerine lian ayeti²⁶ nazil olunca, Uveymir ile karısı arasında mülâane hükümleri icra edilmişti. Mülâ'anedan sonra Uveymir, "Ya Resulellah (s.a.v.), şimdi ben karımı nikahım altında tutacak olursam, ona zulmetmiş ve ona karşı yalancı durumuna düşmüş olurum" diyerek karısını üç talak ile boşamış, Hz. Peygamber'in de buna karşı çıktığı nakledilmemiştir.²⁷

Eğer bir lafızda verilen üç talak geçersiz olsaydı, Hz. Peygamber, irşad ve dini talim görevi gereği Uveymir'e karşı çıkar, sonra da bir defada ika edilen üç talakın bir anlam ifade etmediğini açıklardı. Diğer taraftan bu hadise göstermektedir ki, o zaman bu talak şekli biliniyor ve uygulanıyordu. Böyle bir talakın sonucu olmasa idi uygulanmasının anlamı olmazdı, diye düşünülebilir.²⁸

4- Rukâne b. Abdi Yezid'den rivayet edildiğine göre bu zat, hanımını "kesin:el-bette" şeklinde boşamış, Hz. Peygamber (s.a.v.) Rukâne'ye, bu sözle kaç talak kastettiğine dair yemin teklif etmiş, Onun da tek talak kastettiğine dair yemin

²⁵ Bkz. Cassâs, a.g.e., II, 84; Kurtubi, a.g.e., XVIII, 157-159; Bûtî, a.g.e., s. 101; Zuhaylî, a.g.e., VII, 410.

²⁶ Bu ayet Nûr, 24/ 6.

²⁷ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, Camiu's-Sahih, Tefsir, 65/214; Talâk, 68/4, 29; Beyhakî, a.g.e., VII, 328,400; Aynî, a.g.e., XX, 235; Miras Kâmil, Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi, Ankara, 1972-1976, XI, 353 vd.

²⁸ Bûtî, a.g.e., s. 101.

etmesi üzerine hanımına dönmesine izin vermiştir.²⁹

Bu hadis göstermektedir ki, eğer Rukâne, bu ifadesiyle üç talaka niyet etmiş olduğunu söylemiş olsa, Hz. Peygamber (s.a.v.) bunu geçerli sayacaktı. Aksi takdirde Rukâne'ye yemin teklif etmesinin bir manası olmazdı.³⁰

5- Seleme b. Ebi Seleme'nin babasından rivayet ettiğine göre, Hafs b. el-Muğre, Hz. Peygamber (s.a.v.) karısı Fatıma binti Kays'ı tek lafızda üç talak ile boşamış, Hz. Peygamber de Fatıma'yı kocasından ayırmıştır.³¹ Bu şekliyle hadis Dârekutni (ö. 358/995)tarafından naklolunmuştur.

Aynı hadisi "el-bette boşadı", "üç kere boşadı" gibi değişik ifadelerle Müslim de rivayet etmiştir.³²

6- Ubâde b. es-Sâmit'ten rivayet edildiğine göre, Ubade'nin dedesi karısını bin talak ile boşamış, hükmü Hz. Peygamber'e (s.a.v.) sorulduğunda Hz. Peygamber, üç talakın onun hakkı olduğunu, ve kendisine kafi geleceğini, diğer 997 sinin ise düşmanlık ve zulüm olduğunu, Allah'ın dilerse azap

²⁹ Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, Sünenu Ebi Dâvûd, Talâk, 7/14, r. 2206-2208; Tirmizî, Muhammed b. İsa, Sünenu Tirmizî, Talâk, 11/2, r. 1186; İbn Mace, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvîni, Sünenu İbn Mace, Talâk, 10/19, r. 2051; İbn Hacer Askalânî, Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî, Bulak, 1300, IX, 318.

³⁰ Cassâs, a.g.e., II, 85; Alûsî, Şihâbuddîn Ebû'l-Fadl Mahmûd, Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kurânî'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesâni, II, 139; Bûtî, a.g.e., 104.

³¹ Dârekutnî, Ali b. Ömer, Sünen, Kahire, 1386/1966, IV, 12.

³² Bkz. Müslim, Talâk, 18/6, r. 38,43,45,47,48,51,53.

edeceğini, dilerse affedeceğini bildirmişdir.³³

7- Nesâî'nin (ö. 279/892) Mahmud b. Lebîd'den rivayetine göre Resulullah'a (s.a.v.), bir adamın hanımını bir lafızda üç talak ile boşadığı haber verilince, Resulullah (s.a.v.) öfke ile ayağa kalkmış ve şöyle buyurmuştur: "Ben henüz aranızdan ayrılmadan Allah'ın kitabı ile oynanıyor mu?"³⁴

Hz. Peygamber'in öfkelenmesi, böyle bir talakı verenin asi olmakla birlikte, verdiği talakın üç talak olarak gerçekleşeceğine delalet eder.³⁵

8- Dârekutnî'nin rivayetine göre Abdullah b. Ömer hanımını hayız halinde iken boşayıp Resulullah (s.a.v.) ona hanımına dönmesini emredince, İbn Ömer, "Ne buyurursunuz ya Resulellah (s.a.v.), şayet ben onu üç talak ile boşasaydım yine dönmem helal olur muydu?" diye sormuş, Hz. Peygamber de: "Hayır, bu bir ma'siyet olmakla birlikte, hanımın senden (kesin olarak) ayrılırdı" diye cevap vermiştir.³⁶

9- Beyhakî'nin (ö. 458/1065) Süveyd b. Gafele'den rivayetine göre, Hz. Ali şehid edildiği zaman, Hz. Hasan'ın hanımı Aişe el-Has'amiyye (Şehbâ) Hz. Hasan'a, "Sana hilafet yolu açıldı" demesi üzerine Hz. Hasan, "Ali öldürüldü sen seviniyorsun, (öyleyse) git, üç talak boşsun" diyerek onu bo-

³³ Abdurrezzâk, a.g.e., VI, 393, r. 11339; İbn Hazm Ali b. Ahmed b. Said, el-Muhallâ, Beyrut, ty. , X, 169. Benzer bir rivayet için Bkz. Dârekutnî, a.g.e, IV, 20.

³⁴ Nesâî, Talâk, 27/6; Şevkânî, a.g.e., VI, 241; İbn Hazm, a.g.e., X, 167.

³⁵ Zuhaylî, a.g.e., VII, 411.

³⁶ Dârekutnî, a.g.e., IV, 31; Beyhakî, a.g.e., VII, 330; İbn Hazm, a.g.e., X, 169; İbn Kudâme, a.g.e., VIII, 241; Şevkânî, a.g.e., VI, 241-242.

şamış, daha sonra bundan pişmanlık duyarak, "Eğer babamdan, dedemin 'her kim ki karısını hayız halinde yahut müphem olarak üç defa boşarsa, başka bir koca ile evlenmedikçe ona helal olmaz' dediğini duymuş olmasaydım ona tekrar dönerdim" demiştir.³⁷ İbn Receb (ö. 795/1198) bu hadisın sahih olduğunu ifade etmiştir.³⁸

10- Urve b. Zübeyr'in Hz. Aişe'den rivayetine göre, Rifâa el-Kurazî'nin hanımı Resulullah'a gelerek, "Ya Resulellah (s.a.v.), Rifâa beni boşamış ve talakımı kesinleştirmişti. Ben de ondan sonra Abdurrahman b. Zübeyr el-Kurazî ile evlenmişim. Fakat Abdurrahman'ın erliğı şu elbise saçağı gibi (gevşektir) dedi. Resulullah (s.a.v.): "Sanırım sen eski kocana dönmek istiyorsun, fakat (ikinci kocan) Abdurrahman senin balcağızından, sen de onun balcağızından tatmadıkça bu olmaz" buyurdu.³⁹

Hadiste geçen "talakımı kesinleştirdi" ifadesi, Rifâ'a'nın hanımını üç talak ile boşadığını göstermektedir. Nitekim Kasım b. Muhammed'in yine Hz. Aişe'den yaptığı aynı konudaki bir başka rivayette bu ifade "üç talak" şeklinde geçmektedir.⁴⁰

Ancak, Rifâ'a hadisindeki "el-bette: kesin" ifadesinin bir defada verilen üç talaka da muhtemel bulunmakla beraber, bir arada verilmiş olmasına delaleti daha kuvvetli görülmüştür. Nitekim İmam Şafii "Bunun zahiri, bir defada verilmiş

³⁷ Beyhakî, a.g.e., VII, 336; Alusi, a.g.e., II, 138.

³⁸ Yusuf b. Hasen b Abdurrahman , Siyeru'l-Hâs ilâ İlmi't-Talâki's-Selâs, Mekke, 1398/1978, s. 15, Kevserî, a.g.e., s. 24.

³⁹ Buhari, Talâk, 63/3, r. 8; Beyhakî, a.g.e., VII, 333.

⁴⁰ Bkz. Buhârî, Talâk, 68/3, r. 9

olmasına delalet etmektedir" demiştir.⁴¹

Sahabe kavilleri:

11- Ebu Dâvûd (ö. 275/288) Mücahid'den naklediyor: "İbn Abbâs'ın yanındaydım. Bir adam hanımını üç talakla boşadığını söyledi. İbn Abbâs bir ara sustu, o kadar ki ben, hanımını kendisine geri verecek sandım. Sonra şöyle dedi: "Aranızdan bazıları yapar ahmaklığı, sonrada gelir, 'İbn Abbâs İbn Abbâs' der. Allah buyuruyor ki: "Kim Allahtan korkarsa Allah ona bir çıkış yolu gösterir."⁴² Sen Allahtan korkmamışsın, dolayısıyla sana bir çıkış yolu bulamıyorum. Rabbine isyan ettin, hanımın da senden kesin olarak ayrıldı."⁴³

12- İmam Malik'in (ö. 179/795) Muvatta'ında nakline göre, bir adam İbn Mesud'a geldi ve "ben hanımımı sekiz talak ile boşadım" dedi. İbn Mes'ud ona, "Peki sana ne söylendi?" diye sordu. Adam, "Hanımın senden ayrılmıştır" şeklinde cevap verdi. Bunun üzerine İbn Mes'ud da "doğru söylemişler,... (hüküm) dedikleri gibidir" dedi.⁴⁴

13- İbn Ebi Şeybe'nin el-Musannef'inden yapılan nakle göre bir adam Osman b. Affan'a geldi ve "ben karımı yüz talak ile boşadım" dedi. Hz. Osman da dedi ki: "Üçü onu sana

⁴¹ Bkz. Şâfiî, İhtilâfu'l-Hadîs, (el-Ümm ile birlikte), Beyrut, 1393/1973, VIII, 550.

⁴² Talâk, 65/2.

⁴³ Ebû Dâvûd, Talâk, 7/10, r. 2197. İbn Abbas'tan konuya ilişkin başka rivayetler için bkz. Beyhakî, a.g.e. VII, 331-332,337-338; Şevkânî, a.g.e., VI, 243.

⁴⁴ Mâlik b. Enes, el-Muvatta, Talâk, 29/1, r. 2

haram kılmıştır, 97 si ise zulümdür."⁴⁵

14- Rivayet edildiğine göre bir adam Hz. Ali'ye gelerek hanımını bin talak ile boşadığını söyledi. Hz. Ali de, "Üç talak ile hanımın senden kesin olarak ayrılmıştır" cevabını verdi.⁴⁶

15- Rivayete göre, Abdullah b. Ömer'e üç talak ile boşamanın hükmü sorulduğunda, eğer bir veya iki talak ile boşanırsa kadına dönme hakkının bulunduğunu, üç talak ile boşanırsa, o kadın başka bir erkekle evlenmedikçe, boşayan kocasına haram olduğunu söylemiş.⁴⁷

Kıyas:

16- İbn Hacer'in (ö.852/1448) Kurtubi'den (ö.671/1273) nakline göre, ne sözlük, ne de terim manası açısından üç talakın ayrı ayrı olması ile beraber olması arasında bir fark vardır.⁴⁸

İbn Kudame de şunları söylemektedir: Nikah, peyderpey izalesi sahih olan bir mülk olduğuna göre, diğer mülklerde olduğu gibi, topluca izalesi de sahihtir."⁴⁹

B- Tek lafızda verilen üç talakı tek boşama sayanların delilleri ise şunlardır:

⁴⁵ Zuhaylî, a.g.e., V, 412 (İbn Ebi Şeybe'nin el-Musannefinden naklen.) benzer bir rivayet için bkz. İbn Hazm a.g.e., X, 172.

⁴⁶ İbn Hazm, a.g.e., X, 172.

⁴⁷ Bkz. Buhari, Talâk, 68/6; Müslim, Talâk, 18/1, r. 1,3.

⁴⁸ İbn Hacer, Fethu'l-Bârî, IX, 287; Zuhaylî, a.g.e., VIII, 413.

⁴⁹ İbn Kudâme, a.g.e., VIII, 243; Zuhaylî, a.g.e., VII, 413.

Ayetler:

1- " Talâk iki defadır. (Bundan sonra kadını) ya iyilikle tutmak ya da güzelce salıvermek (lazım) dır..."⁵⁰

Bu ayet, meşru olan boşama şeklinin talakı teker teker vermek olduğu nügösterir. Zira ayette "iki defadır" ifadesi kullanılmış olup "talak ikidir" denmemiştir. "İki defadır: merrateyn" tabiri, bir şeyin iki kere yapılmasını gösterir. Ni-tekim Şari', lianda dört defa şehadette bulunulmasını istemiştir. Şimdi, bir kimse: "Dört defa şöyle şehadet ederim ki..." diyecek olsa bu isteği yerine getirmiş olmaz. Dolayısıyla bu bir şehadet sayılır.⁵¹

Yine elli defa yemin edilmesi istenen kasâme olayında yemin etme durumunda olan kimse: "elli defa yemin ederim ki..." dese bu, bir yemin sayılır. Keza, zina suçu ikrarında bulunan kişi: "dört defa ikrar ediyorum ki ben bu fiili işledim" diyecek olsa, bu da yine bir ikrar olarak kabul edilir.⁵²

Aynı şekilde bir kimse hacda yedi taş parçasını eline alarak bunları bir defada atacak olursa bu yedi değil, bir sayılır. Yine Hz. Peygamber'e (s.a.v.) bin kere salat ve selamda bulunacağına yemin eden bir kimse: "Hz. Peygambere bin kere salat ve selam olsun" dese, bununla bir kere salat ve selamda bulunmuş olacağından yeminini yerine getirmiş olmaz.⁵³

⁵⁰ Bakara, 2/229.

⁵¹ İbnu'l-Kayyim, İ'lâmu'l-Muvakkîn, III, 33; Zâdu'l-Meâd, V, 244, 250; Bilmen, a.g.e., II, 206.

⁵² İbnu'l-Kayyim, İ'lâmu'l-Muvakkîn, III, 33; Zâdu'l-Meâd, V, 244, 250-251.

⁵³ Alûsî, a.g.e., II, 139; Bilmen, a.g.e., II, 206.

Keza Şâri', otuz üç kere "sübhanellah", otuz üç kere "elhamdulillah", otuz üç kere "Allahu Ekber" denmesini emrettiği halde, bir kimse bir defada otuz üç sayısını söyleyerek "otuz üç kere elhamdu lillah" demekle bu emri yerine getirmiş olmaz.⁵⁴ Yine Resulullah (s.a.v.) bir hadislerinde buyurmuşlardır ki: "Kim bir günde yüz defa "sünhanellahi vebi hamdihi" derse, deniz köpüğü kadar bile olsa onun günahları bağışlanır."⁵⁵ İnsan ayrı ayrı bu ifadeyi kullanmadan, mesela tek lafızda: "yüz kere sübhanellahi ve bihamdihi" demek suretiyle hadiste vadedilen sevaba ulaşamaz. Keza Allah Teâlâ bir ayeti kerimede: "Ey iman edenler, elleriniz altında bulunan (köleler, hizmetçi)ler ve henüz ergenlik çağına girmemiş çocuklarınız, (yanınıza girecekleri zaman) sizden üç defa izin istesinler..."⁵⁶ buyurmuştur. Bir kimse bir lafızda, "üç defa izin istiyorum" diyecek olsa, bu ancak bir defa izin isteme sayılır. İşte bütün bu ifadelerde olduğu gibi, bir adam bir sözle: "üç defa boşadım" demekle hanımını üç defa değil, bir ddefa boşamış olur. Buna göre yukarda geçen talak ayeti bir sözle verilen üç talakın tek sayılacağına delalet eder.⁵⁷

Bu ayetin yorumuyla ilgili olarak İbn Abbâs şöyle der: "Allah, kitabında : "Boşama iki defadır" diyerek boşamayı bir birinden ayırmıştır. Bundan sonra olacak boşamaların çoğunun "iyilikle tutma" yani dönülme imkanı olan talak olmasını istemektedir. "Güzellikle salıvermek" sözüyle de iddetten

⁵⁴ İbnu'l-Kayyim, İ'lâmu'l-Muvakkî'n, III, 33; Zâdu'l-Meâd, V, 244; Ateş, Süleyman, Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri, İstanbul, 1988, I, 400.

⁵⁵ İbnu'l-Kayyim, İ'lâmu'l-Muvakkî'n, III, 33.

⁵⁶ Nûr, 24/58.

⁵⁷ Kurtubi, a.g.e., III, 132; İbnu'l-Kayyim, İ'lâmu'l-Muvakkî'n, III, 33; Bûtî, a.g.e., s. 105.

sonra artık kadına dönülemeyeceğini anlatmaktadır. Bu boşamada ikisi arasında pişmanlık olması halinde, bu tür boşama kadına iyiliktir. Çünkü ona dönme imkanı vermektedir. Yüce Allah: "Bilmezsin belki Allah bir iş ortaya çıkarır" buyurmuştur. Şimdi Allah'ın boşamayı böyle ayırması (iki defa olacağını söylemesi) hepsi bir cümle ile söylenmiş olsa dahi yine bir boşama olacağını gösterir.⁵⁸ Talâk Suresi 1. ayeti kerimede geçen: "bilmezsin, belki Allah bundan sonra bir iş ortaya çıkarır" ifadesiyle ilgili olarak Zeccâc (ö. 311/923) da "eğer erkek, kadını bir anda üç talak ile boşamış olsa bu ayetin anlamı kalmaz" demiştir.⁵⁹

Hadisler:

2- Tâvûs kanalıyla İbn Abbâs'dan rivayet olduğuna göre "Resulullah (s.a.v.) ve Ebu Bekir devirleri ile Ömer döneminin (ilk) iki yıllarında bir lafızda verilen üç talak, bir talak (sayılır) iken bu talak şeklinin yaygınlaştığını gören Hz. Ömer, 'Bu insanlar, kendilerine düşünüp taşınarak yapmaları gereken bir işi aceleye getirir oldular. Bunu onların aleyhine geçerli saysak' demiş ve üç boşama olarak kabul etmiştir.⁶⁰

Bu rivayetten anlaşıldığı kadarıyla, "Hz. Peygamber ve Hz. Ebu Bekir devirleri ile Hz.Ömer döneminin (ilk) yıllarında bir sözle verilen üç talak bir talak sayılırken, Hz. Ömer devrinin ileri yıllarında, insanların talak işini hafife almaları ve bu tür talakın yaygınlaşması üzerine, Hz. Ömer yaptıklarına karşılık olarak, bu şekilde boşayanları bir nevi cezalan-

⁵⁸ Kurtubi, a.g.e., III, 132; Ateş, a.g.e., I, 403.

⁵⁹ Bkz. Ateş, a.g.e., IX,484.

⁶⁰ Hadisin kaynakları için bakınız: s. 60, Dipnot: 2

dırmıştır.⁶¹

3- Muhammed b. İshak, Dâvûd b. el-Husayn ve İkrime kanalıyla yine İbn Abbâs'dan rivayet olunduğuna göre. Rukane b. Abdiyezid, hanımını bir celse (meclis) de üç talak ile boşamış, sonra da buna çok üzülen Hz. Peygambere halini arzemişti. Hz. Peygamber: "Nasıl boşadın?" diye sordu. O da: "Üç talak ile" dedi. Hz. Peygamber: "Bir celsede (mecliste) mi?" dedi. Rukane: "evet" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber: "Bu bir (ric'i) talaktır. İstersen karına dönebilirsin" buyurdu. Rukane de karısına geri döndü.⁶²

Fıkhi kaide ve akıl:

4- Üç talakı bir sözde toplamak haram olan bir bidattir. Bidat ise merduttur. Konuya ilişkin olarak Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Bizim işimize uymayan her şey reddolunmuştur (geçersizdir)"⁶³

Bir lafızla verilen üç talakın haram olduğuna dair delillerinden biri de daha önce geçen Mahmud b. Lebid hadisi-dir. Bu hadise göre Hz. Peygambere bir adamın hanımını bir sözde üç talak ile boşadığı haber verilince Hz. Peygamber öfke ile ayağa kalkmış ve "henüz ben aranızda iken Allah'ın kitabı ile oynanıyor mu?" buyurmuştu. Resulullah (s.a.v.) o kadar öfkelenmişti ki ashabdan birisi ayağa kalkarak: "onu öldüreyim mi? ya Resulellah" diyerek mücadele istemişti.⁶⁴

⁶¹ Bkz. s.60, dipnot: 3'deki eserler. Ayrıca bkz. Bûtî, a.g.e., s. 106.

⁶² Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, Beyrut, ty., I, 215; Beyhakî, a.g.e., IV, 339.

⁶³ Bûtî, a.g.e., s. 106. Hadis için Bkz. Buhari, İtisâm, 96/3; Müslim, Ekdîye, 30/8, r. 17/18.

⁶⁴ Hadisin kaynakları için bakınız: s.67, dipnot, 34.

5- Üç talakı tek lafızda toplamak haram olduğuna göre geçerli olmaması gerekir. "Zira herhangi bir şey hakkındaki yasak, yasaklanan o şeyin geçersiz olmasını (butlan) gerektirir."⁶⁵ Ancak burada yasaklanan husus bir talaka iki talakı aynı anda ilave etmektir. Dolayısıyla geçersiz olma da ilave edilen o iki talak hakkında sözkonusudur. Diğer tek talak ise, hakkında yasak bulunmadığı için geçerli bir talaktır.⁶⁶

C- Bu şekilde boşamanın muteber olmadığını, hiç bir sonuç doğurmayacağını söyleyenler ise şu delilleri ileri sürmüşlerdir:

Ayetler:

1- "Boşama iki defadır. Bundan sonra ya iyilikle tutmak yahutta güzellikle yol vermek vardır..."⁶⁷

Bu ayet, izin verilen boşama şeklinin, talakın teker teker verilmesiyle gerçekleşeceğini ifade etmektedir. Bu da, bundan başkasının talak olmadığına delalet eder. Çünkü burada hükmün isnad edildiği "talak" kelimesi, cins için olan "lam-ı tarif" ile "marife" yapılmış olması itibarıyla "hasr" ifade etmektedir.⁶⁸ Ayrıca ayetin "sonra ya iyilikle tutmak veya güzellikle salıvermek" kısmı da gösteriyor ki, üçüncü boşamanın meydana gelebilmesinin şartı, bu talakın, kocanın, hanımını yanında tutması caiz olacak bir durumda iken verilmesidir. Kocanın, hanımını yanında tutması da ancak talaktan vageçip ona dönmesi (müracaatı) ile mümkün olacağı-

⁶⁵ Râzî, Fahrüddin, et-Tefsîru'l-Kebîr, Beyrut, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 3. baskı, VI, 96; Bûtî, a.g.e, s. 107.

⁶⁶ Bûtî, a.g.e., s. 107.

⁶⁷ Bakara, 2/229.

⁶⁸ Zuhaylî, a.g.e., VII, 404-405.

na göre üçüncü boşama da ancak bu dönüşten sonra mümkün (sahih) olacak demektir. Üçüncü boşama için şart olan bu durum, ikinci boşama için de şarttır.⁶⁹

Hadisler:

2- Rivayete göre Abdullah b. Ömer'in hayız halindeki hanımını boşaması üzerine, Resulullah (s.a.v.) ona dönmesini emretmiş ve bunu bir şey saymamıştır.⁷⁰

Bu ve benzeri hadisler nassların öngördüğü şekle uygun olmayan, yani bid'i olan boşama şeklinin muteber olmadığını göstermektedir. Tek sözde verilen üç talak da bid'idir, dolayısıyla bu da geçerli değildir.

Akıl:

3- Bütün bu nasslar göstermektedir ki, bu şekilde bir talak bid'idir ve haramdır. Haram olan bir şey ise merduttur. Bu konuya ilişkin bir hadis ile, bir şey hakkında varit olan yasağın (nehiy), yasaklanan şeyin fesadını gerektireceğine dair usul kuralı daha önce zikredilmişti.⁷¹ Burada şu da ilave edilebilir: Müvekkilinin emrine aykırı hareket eden bir vekilin talakı nasıl vaki olmazsa, dinin emrine muhalif olan böyle bir talak da geçerli değildir.⁷²

D- Bu şekilde boşamak kadının durumuna göre değişir. Kadın, zifafa girmiş bir kadınsa üç, girmemiş bir kadınsa tek talak meydana gelir, diyenlerin delilleri de şunlardır:

⁶⁹ Zuhaylî, VII, 407-408.

⁷⁰ Ebû Dâvûd, Talâk, 7/4, r. 2179-2185.

⁷¹ Bkz. s. 75.

⁷² Cassâs, a.g.e., II, 84; Zuhaylî, a.g.e., VII, 407.

1- Tâvûs'tan yapılan bir rivayete göre kendisine "Ebu's-Sahbâ" denilen ve Abdullah b. Abbâs'a çok soru sormakla meşhur olan bir adam İbn Abbâs'a: "Hz. Peygamber ve Ebu Bekir devirleriyle Ömer devrinin ilk yıllarında bir kimse, henüz zifafa girmediği hanımını üç talak ile boşadığı takdirde tek boşama saydıklarını biliyor musun?" diye sorunca İbn Abbâs: "Evet, Hz. Peygamber ve Ebu Bekir devirleriyle Ömer devrinin ilk yıllarında , henüz zifafa girmediği hanımını üç talak ile boşayan kimsenin talakını bir talak sayarlardı. Fakat Ömer insanların bu kötü adette birbirlerini takip ettiklerini görünce "bunu onların aleyhine geçerli sayalım" dedi", diye cevap vermiştir.⁷³

2- "Enti talikun selasen: Sen boşsun üç talak ile"⁷⁴ şeklinde hanımını boşayan bir erkek "enti talik: sen boşsun" der demez, kadın henüz zifafa girilmemiş olduğu ve bekleyeceği bir iddet bulunmadığı için derhal kocasından ayrılmış, dolayısıyla bu ifadenin peşinden gelen "selasen: üç kere" ifadesi de karşılıksız kalmış olur.⁷⁵

Halbuki, zifafa girmiş kadınlarda durum böyle değildir. Zira burada erkek ilk ifadeyi kullandığı zaman bu ifade kadının iddet beklemesine sebep olur, bunun peşine gelen söz de iddet içerisinde olup, henüz kocasıyla alakası tamamen kesilmemiş kadınla alakalı olarak ilk ifadeye eklendiğinde karşılıksız kalmış olmaz.⁷⁶

⁷³ Ebû Dâvûd, Talâk, 7/10, r. 2199; Beyhakî, a.g.e., VII; 33 vd.; İbnu'l-Kayyim, Zâdu'l-Meâd, V, 251; Şevkânî, a.g.e., VI, 244.

⁷⁴ Arapça dil kuralına göre, "boşama" ifadesi sayıdan önce gelmektedir.

⁷⁵ İbnu'l-Kayyim, Zâdu'l-Meâd, V, 251; İbn Hacer, Fethu'l-Bârî, IX, 276; Bûtî, a.g.e., s. 107.

⁷⁶ Bûtî, a.g.e., s. 107.

III-TARTIŞMA

A- Tek sözle üç talakı üç boşama olarak kabul eden fukaha ekseriyetinin dayandığı delillere karşı görüşte olanlar tarafından şu itirazlar ileri sürülmüştür:

1- Gerek "talak iki defadır" ayeti ve gerekse talakla ilgili olup talakın vaki olması açısından ayrı ayrı verilmesi arasında fark gözetilmediği ileri sürülen ayetlerdeki⁷⁷ umumi ifadeler birden fazla talakın bir arada verilmesini yasaklayan başka nasslarla tahsis edilmiş, onların mutlak ifadeleri de kayıtlandırılmıştır.⁷⁸

2- "Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa kendisine zulmetmiş olur" ve "kim Allah'tan korkarsa (Allah) ona bir çıkış yolu yaratır" gibi ayetlerin, görüşlerine delil olarak kullananların anladığı özel manaya delaletlerinden ziyade, daha umumi manaya delaletini düşünmek daha uygun olur. Mesela, birinci ayeti, kişinin haramı irtikap etmesi ve yaptığından dolayı uhrevi cezayı hak etmiş olması şeklinde anlamak mümkündür.⁷⁹

Aynı şekilde ikinci ayeti de Allah'ın kendisinden korkanları haramdan helale, darlıktan genişliğe, cehennemden cennete çıkarması gibi bir yoruma tabi tutmak imkan dahilindedir. Nitekim bazı müfessirler ayeti böyle yorumlamışlardır. Bu cümleden olarak Ebu Sa'id el-Hudrî'nin (ö. 74/693) şöyle dediği nakledilmiştir: "Kim bütün güç ve kuvvetiyle Allaha yönelmeye gayret ederse Allah da mükellef kıldığı şeylerde

⁷⁷ Bu ayetler için bkz. s.64, dipnot 21.

⁷⁸ Zuhaylî, a.g.e., VIII, 410.

⁷⁹ Bûtî, a.g.e.,s. 108

onun için bir çıkış yolu yaratır, bu da kendisine yardım şeklinde gerçekleşir". Yine bu ayetin nuzul sebebi de bu yorumu desteklemektedir. Rivayete göre Avf b. Malik el-Eşca'î, oğlunun müşriklere esir düşmesi üzerine Hz. Peygamber'e gelmiş ve düşmanların oğlunu esir aldıklarını, annesinin bu duruma çok üzüldüğünü bildirmiş, nasıl hareket etmesi gerektiğini sormuş; Hz. Peygamber de Allah'tan korkup sabretmelerini ve çokça "la havle vela kuvvete illa billah" demelerini tavsiye etmiş, onlar da öyle yapmışlar. Daha sonra esir düşen şahıs bir yolunu bulup düşmanın elinden kurtulmuş, dönüşünde yolda rastlamış olduğu düşmana ait bir sürü koyunu da alarak evine gelmiş. Aile bu koyunların kendilerine helal olup olmadığını Resulullah'a (s.a.v.) sormuşlar, O da helal olduğunu beyan buyurmuş ve daha sonra "kim Allahtan korkarsa (Allah) ona bir çıkış yolu yaratır ve onu ummadığı yerden rızıklandırır"⁸⁰ ayeti nazil olmuştur.⁸¹

3- Aclûnî Uveymir hadisi de⁸² bu konuda delil olamaz. Zira o hadisedeki ayrılık, mülaane sebebiyle gerçekleşmiş olup, Uveymir'in boşamasının ayrılıkta bir tesiri yoktur.⁸³

Buna karşı denilebilir ki, Aclûnî Uveymirle hanımı arasındaki ayrılık mülaane sebebiyle olsa bile Resulullah'ın (s.a.v.) böyle bir ifadenin kullanılmasına sessiz kalması dikkat çekicidir. Zira, açıklama durumunda olan Hz. Peygamber'in yanlış anlaşılmalara meydan vermemek için böyle bir

⁸⁰ Talâk, 65/2-3.

⁸¹ Bkz. Kurtubi, a.g.e., XVIII, 160-161; Bûtî, a.g.e.,s. 108.

⁸² Hadis için bkz. s. 65, delil no: 3.

⁸³ Şevkânî, a.g.e., VI, 242; Bûtî, a.g.e., s. 109; Zuhaylî, a.g.e., VII, 411; Karaman, Hayreddin, Mukayeseli İslam Hukuku, İstanbul, 1986, I, 307.

boşamanın tek talak sayılacağını beyan etmesi gerekirdi.

4- Rukane b. Abdiyezid'in hanımını "kesin: el-bette" sözü ile boşadığını ve Resulullah'ın da (s.a.v.) bununla kaç boşma kastettiğini sorduğunu ifade eden rivayet⁸⁴ senesinde bulunan ravilerden bilhassa Zübeyr b. Said'den dolayı bazı hadisçiler tarafından zayıf olarak değerlendirilmiştir.⁸⁵

Bu tenkide karşı denilebilir ki, bu hadisin senesinde yer alan Zübeyr b. Sa'id'i bazı hadisçiler zayıf bulmuşlarsa da, bazıları güvenilir olarak değerlendirmişlerdir. Yahya b. Ma'in (ö. 233/848) bunlardandır.⁸⁶ Yine bu hadis senesinde Zübeyr b. Said'in bulunmadığı kanallardan da naklolunmuştur.⁸⁷ Ayrıca, Ebu Dâvûd, (ö. 275/888)⁸⁸ İbn Mace (ö. 275/888)⁸⁹, Darekutni (ö. 385/995)⁹⁰, İbn Hibban (ö. 354/965), el-Hakim (et-Tirmizi) (ö. 320/932)⁹¹ ve diğer pek çok hadisçiler, cerh ve tadil alimleri, cumhurun bu rivayetini sahih kabul edip itimada şayan bulmuşlardır.

5- Kocası tarafından üç talak ile boşandığını ifade eden Fatıma binti Kays hadisi de⁹² delil olmaya elverişli değildir. Zira, Fatıma'nın tek lafızda üç talak ile boşandığı durumu belli değildir. Belki de bu, o zamanın adeti olduğu veçhile

⁸⁴ Rivayet için bkz. s.65. , delil no: 4

⁸⁵ İbnu'l-Kayyim, İ'lâmu'l-Muvakkî'in, III, 32; Zâdü'l-Me'âd, V, 263, Şevkânî, a.g.e., VI, 241; Bûtî, a.g.e., s. 110; Zuhaylî, a.g.e., VII, 411.

⁸⁶ Bûtî, a.g.e., s. 115.

⁸⁷ Şevkânî, a.g.e., VI, 241; Bûtî, a.g.e., s 115.

⁸⁸ Ebû Dâvûd, Talâk, 7/14, r. 2208.

⁸⁹ İbn Mace, Talâk, 10/19,r. 2051.

⁹⁰ Bûtî, a.g.e., s. 115.

⁹¹ Şevkânî, a.g.e., VI, 240.

⁹² Hadis için bkz. s. 66, delil no 5.

ayrı ayrı meclislerde gerçekleşmiş, boşama üçe ulaşınca da Hz. Peygamber Fatımayı kocasından ayırmıştır. Nitekim Müslim'e ait bazı rivayetler bu yorumu doğrular niteliktedir.⁹³

İfade etmeliyiz ki, böyle bir yorum, hadisin Müslim'de yer alan şekli için düşünülebilirse de Dârekutnî'nin rivayetinde bu üç talakın tek lafızda verildiği açıkça ifade edilmiştir.

6- Ubade b. es-Samit'ten rivayet edilen hadis de ⁹⁴ zayıftır. Zira bu hadisin senedinde Yahya b. Alâ bulunmaktadır. Bu zat zayıftır.⁹⁵ Diğer taraftan, Ubade b. es-Samit'in babası İslam dönemine yetişmemiştir. Kaldı ki bu rivayette karısını boşayanın Ubade b. es-Samit'in babası değil, dedesi olduğu ifade edilmektedir.⁹⁶

7- Mahmud b. Lebid hadisi⁹⁷ mürseldir. Dolayısıyla delil olmaya elverişli değildir. ⁹⁸

Ancak bu tenkit de yerinde bulunmamıştır. Zira sahabenin mürseli makbul olarak karşılanmıştır.⁹⁹ Ayrıca İbn Kesir (ö. 774/1372), bu hadisin senedinin sağlam, İbn Hacer (ö. 852/1448) de ravilerinin güvenilir (mevsuk) olduğunu söylemiştir.¹⁰⁰ Keza İbnü'l-Kayyim (ö.751/1350) de bu rivayetin

⁹³ İbnü'l-Kayyim, Zâdü'l-Me'âd, V, 262; Bûtî, a.g.e., s. 109-110. Müslim'in bahsi geçen rivayeti için bkz. Müslim, Talâk, 18/6, r. 41.

⁹⁴ Bkz. s. 66, delil no: 6.

⁹⁵ İbn Hazm, a.g.e., X, 170; İbnü'l-Kayyim, Zâdü'l-Me'âd, V, 262; Şevkânî, a.g.e., VI, 246, Bûtî, a.g.e., s. 110.

⁹⁶ İbn Hazm, a.g.e., X, 170; İbnü'l-Kayyim, Zâdü'l-Me'âd, V, 262; Şevkânî, a.g.e., VI, 246; Zuhaylî, a.g.e., VII, 412.

⁹⁷ Bkz. s.67, delil no 7.

⁹⁸ İbn Hazm, a.g.e., X, 168; Zuhaylî, a.g.e., VII, 411.

⁹⁹ Bkz. Zuhaylî, a.g.e., VII, 411.

¹⁰⁰ Şevkânî, a.g.e., VI, 241.

ravilerinin güvenilir olduğu düşüncesine katılmıştır.¹⁰¹

8- Delil olarak kullanılan şekliyle İbn Ömer hadisini¹⁰² Şuayb b. Zürayk, Atâ el-Horôsânî'den (ö.135/752) rivayet etmiştir. Adı geçen ravinin Ata'dan yaptığı rivayetler ise pek makbul karşılanmamıştır.¹⁰³

9- Gerek Urve b. Zübeyr'in, gerekse Kasım b. Muhammed'in Hz. Aişe'den rivayet ettiği Rifâ'a b. el-Kurazi'nin hanımı ile ilgili hadiste¹⁰⁴ geçen üç talakın nasıl verildiği belli değildir. Bunun tek lafızla değil de ayrı ayrı verilmiş üç talak ile meydana gelmiş olması muhtemeldir. Böyle bir ihtimal taşıyan hadis de delil olamaz.¹⁰⁵

B- Fukaha ekseriyeti de bu tür talakı tek talak sayanların delillerini tartışmışlardır:

1- "Talâk iki defadır" ayeti , sizin görüşünüze delalet etmez. Zira ayetin delalet ettiği anlam, iddia edilenden daha kapsamlıdır. Bu durumu sizin anladığınız şekliyle, ayetin gayesinin üç talakın üç ayrı defada olması halinde bile görmek mümkündür. Şöyle ki: Ayette kastedildiğini farzettiğiniz "üç defa": a-Aralarında ric'at bulunan üç ayrı celsede teker teker verilerek de, b- Tek celsede ayrı ayrı üçkere, "sen boşsun", "sen boşsun", "sen boşsun" denilerek de meydana getirilebilir. Ayet bu iki manaya da -sizin tefsirinize göre- muhtemel olduğu halde siz, tek celsede üç ayrı sözle talakı da tek

¹⁰¹ İbnu'l-Kayyim, Zâdü'l-Me'âd, V, 241 vd.

¹⁰² Bkz. s. 67, delil no: 8.

¹⁰³ Bkz. Beyhakî, a.g.e., VII, 330; krş. İbn Hazm, a.g.e., X, 170; İbnu'l-Kayyim, Zâdü'l-Me'âd, V, 262.

¹⁰⁴ Hadis için bkz. s.68, delil no: 10.

¹⁰⁵ İbnu'l-Kayyim, Zâdü'l-Me'âd, V, 261; Bûtî a.g.e., s. 109.

sayıyorsunuz. Bu da göstermektedir ki, ayetin delalet ettiği anlam iddia edilen anlamdan daha kapsamlıdır.¹⁰⁶

Diğer taraftan "iki defadır" ifadesi sadece sizin anladığınız mana ile sınırlı değildir. Bu ifade sizin de dediğiniz gibi, ayrı ayrı tekler için kullanılabileceği gibi, bir tek sözün kapsadığı tekler için de kullanılabilir. Nitekim Allah Teala, Resulullah'ın (s.a.v.) hanımları ile ilgili olarak şöyle buyurmuştur: "Fakat sizden kim Allah'a ve Resûlüne itaate devam eder ve yararlı iş yaparsa ona da mükafatını iki kez veririz..."¹⁰⁷ Hiç bir müfessir, bu ayetin manasının Allah'ın, Resulullah'ın hanımlarına bir defada birinci ecrini, bundan sonra da ikinci ecrini vereceğini söylememiştir. Hepsi de bu ifadeden maksadın sevap ve mükafata hak kazanma yönlerinin birden fazla (teaddüt) olacağına işaret olduğunu söylemişlerdir.

Eğer, birden fazla talakın ayrı ayrı olmadıkça, lügat açısından doğru olmayacağını kabul edersek, Arap asıllı olan Aclûnî Uveymir'in buna aykırı davranarak üç talakın tek lafızda birleştirmesini nasıl izah edeceğiz? Acaba o zat "defa: merra" ifadesinin arapçadaki anlamından habersiz miydi ki böyle bir yanlışlığa düştü?¹⁰⁸

Diğer taraftan, üç talakın, liandaki şehadetler, kasamedeki yeminler, zina ikrarı, hacdaki şeytan taşlama, salat u selamdaki yemin, tesbihler ve başkasının evine girerken izin isteme gibi olaylara kıyas etmek de yerinde bir kıyas değildir. Çünkü yukarda zikri geçen şeylerin, birer defa

¹⁰⁶ Kevseri, a.g.e., s. 38-39; Bûtî, a.g.e., s. 111.

¹⁰⁷ Ahzâb, 33/31

¹⁰⁸ Bûtî, a.g.e., s. 111-112.

yapılmasıyla maksat hasıl olmadığı, mesela lianda bir şehadetle, şeytan taşlamada bir tek atışla, tesbihlerde bir defa söylemekle bunların neticeleri meydana gelmediği halde yalnız bir talak ile maksat husule gelir, iddetin bitimini takiben ayrılık gerçekleşir. Bu açıdan talak ile sayılan şeyler arasında bir fark vardır.

Ayrıca yukarda sözü edilen şeylerden bazıları, mesela, şeytan taşlama, tesbihler, bunların sayıları bir emri taabbudidir. Bunların sırrı bizce malum değildir. Talâkı bunlara kıyas etmek bu açıdan da uygun değildir.

Yine yukarda zikri geçen şeylerde belirtilen sayıya riayet edilmesi ihtiyat gereğidir. Boşama ise bunların aksinedir. Talâkda ihtiyat, bir mecliste bir lafız ile veya ayrı ayrı lafızlarla yapılan üç talakın üç talak olarak kabul edilmesindedir. Üç lafzını geçersiz saymak hurmet hususunda riayet edilmesi gerekli bulunan ihtiyat kaidesine uygun olmasa gerektir.¹⁰⁹

2- Tâvûs kanalıyla İbn Abbâs'tan rivayet edilen ve tek lafızda verilen üç talakın daha önceleri bir boşama sayılırken Hz. Ömer devrinde üç sayılmaya başlandığını ifade eden hadis¹¹⁰ pek çok hadis tenkitçisi tarafından zayıf sayılmış, cerh edilmiştir: Bilindiği gibi bu hadis yine Tâvûs kanalıyla henüz zifafa girilmemiş kadınlar hakkında da rivayet olunmuştur.¹¹¹ Ayrıca Said b. Cübeyr (ö. 95/714), Ata (ö. 115/733), Mücahid (ö. 100/718), İkrime (ö. 150/767), Amr b. Dinar (ö. 126/743), Malik b. el-Haris (ö.46/666), Muhammed b. İyâs, Muaviye b. Ebi İyâş gibi tabiûn alimleri Abdullah b. Abbâs'ın bu her iki

¹⁰⁹ Alûsî, a.g.e., II, 139; Bilmen, a.g.e., 207-208.

¹¹⁰ Hadis için bkz. s.73, delil no: 2.

¹¹¹ Bkz. s. 77, delil no: 1.

rivayete de muhalif olan fetvasını nakletmişlerdir.¹¹²

Bütün bunlar bir "ızdırap" vesilesi kabul edilmiş ve bu hadis makbul sayılmamış, tenkid edilmiştir. Bu cümleden olarak İbnü'l-Arabi (ö. 543/1148), "bu sıhhatinde ihtilaf vaki olmuş bir hadistir" derken¹¹³, İbni Abdilberr (ö. 463/1071), "Tâvûsun rivayeti vehim ve galattan ibarettir" demiştir.¹¹⁴

Ayrıca Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Yahya b. Ma'în (ö. 233/847), Yahya b. Sa'îd el-Kattân (ö. 198/813) ve Ali b. el-Medîni (ö. 234/849) gibi hadis tenkitçileri ravinin aksine görüş beyan ettiği rivayetini zayıf telakki etmişlerdir.¹¹⁵

Bütün bu tenkitleri bir tarafa bırakıp hadisin sahih olduğunu kabul etsek bile, sizin anladığınız manada üç talakın tek sayıldığına delalet etmez. Zira bu hadisi değişik şekillerde yorumlamak mümkündür. Şöyle ki, hadisin ifadesi "Resulullah (s.a.v.) devri ile Ebu Bekir devrinde ve Ömer devrinin ilk yıllarında, üç talak tek talak şeklinde idi" tarzındadır. Bu şu anlama gelebilir: O günkü insanların üç talakı bir talaktan ibaretti. Yani o insanlar bu günkülerin yaptığı gibi, öyle üç talakı tek lafızda vermezlerdi. Keza onlar her bir temizlik içerisinde bir talak vererek sayıyı üçe kadar çıkarmazlardı. Onlar temizlik halinde iken sadece bir talak verir, iddet bitip ayrılık meydana gelinceye kadar başka bir şey yapmazlardı. Yani onlar tek talak ile yetinirlerdi. Kurtubî'nin (ö.671/1273) ifadesine göre başta Taberî (ö. 310/922), Ebu'l-

¹¹² Bkz. Beyhakî, a.g.e., VII, 338. Ayrıca bkz. s.56-57.

¹¹³ İbn Hacer, Fethu'l-Bârî, IX, 276.

¹¹⁴ Kurtubi, a.g.e., III, 129; Bûtî, a.g.e., s. 112.

¹¹⁵ Kevserî, Muhammed Zâhid, el-İşfâk alâ Ahkâmi't-Talâk, Kahire, el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, s. 46.

Velîd el_Bâcî (ö. 474/1801) ile ekseri hadis alimlerinin yorumu böyledir. Nitekim Hz. Ömer'in, "bu insanlar düşünüp taşınarak yapması gereken bir işi aceleye getirir oldular, bunu kendileri aleyhine geçerli saysak" ifadesi de bu yorumu teyit etmektedir. Keza hadis, kendisinden nakledilen Abdullah b. Abbâs'ın, üç talakı tek lafızda birleştirenin talakını üç sayması da bu yorumun doğruluğuna delalet etmektedir.¹¹⁶

Yine bu hadiste yer alan üç talakın "sen üç talakla boşsun" şeklinde değil de, aynı anda veya aynı mecliste "sen boşsun" sözünün üç defa tekrar edilerek verilmiş olması da muhtemeldir. Bu ihtimale göre birinci sözde talak, diğer iki sözde de birinci lafzı tekit kastedilmesi mümkün olduğu gibi, her bir lafızla ayrı bir talak kastedilmesi de mümkündür. İlk devirlerde, insanların iyi niyet ve doğruluğundan emin olduğu ve bununla tek boşama kaastettikleri bilindiği için o zaman tek talak sayıldığı halde, Hz.Ömer zamanında talak işinin hafife alınması ve bu şekilde talak vermenin çoğalması gibi sebeplerle insanların bu sözle üç boşama kastettikleri bilindiğinden üç talak sayılmış olabilir.¹¹⁷

Ayrıca, bu hadisin ifadesi de dikkat çekicidir. Zira hadiste, bahsi geçen devirlerde, bu şekildeki talakın tek boşama sayıldığı ifade edilmekle birlikte, bunu kimin saydığı açıklanmamaktadır. Dolayısıyla Hz. Peygamberin bu tür boşamayı üç talak saydığından haberi olmayan bazı sahabe müçtehitlerinin böyle hükmetmiş olması da muhtemeldir.¹¹⁸

¹¹⁶ Bkz. Kurtubî, a.g.e., III, 129-130; İbn Hacer, Fethu'l-Bârî, IX, 277.

¹¹⁷ İbn Hacer, Fethu'l-Bârî, IX, 277; İbnü'l-Hümmam, Fethu'l-Kadîr, Bulak, 1315-1317, III, 26; Şevkânî, a.g.e., VI, 247 Alusi, a.g.e., II; 137; Kevseri, a.g.e., s. 60..

¹¹⁸ Bkz. İbn Hacer, Fethu'l-Bârî, IX, 277; İbn Hazm, a.g.e., X, 168.

3- Rukane'nin hanımını bir mecliste üç talakla boşamasını Hz. Peygamberin bir talak saydığını ifade eden hadis de¹¹⁹ pek çok açıdan tenkid edilmiş ve zayıf bulunmuştur:

a- Bilindiği gibi bu hadis, Abdullah b. Abbâs'tan rivayet olunmuştur. Yine Abdullah b. Abbâs'ın bu tür boşamayı üç talak kabul ettiği de naklolunmuştur. Genellikle hadis tenkitçilerinin, ravinin aksine görüş beyan ettiği rivayetini zayıf kabul ettikleri ise daha önce kaydedilmişti.¹²⁰

b- Rukane hadisinin senesinde bulunan Muhammed b. İshak da (ö. 151/768) Dâvûd b. el-Husayn da pek çok hadisçi tarafından tenkit edilmiş, güvenilir bulunmamışlardır.¹²¹ Hatta Malik (ö.179/795), Hişam b. Urve (ö.146/763) ve A'meş (ö. 148/765) gibi alimler, Muhammed b. İshak'ı Tekzib etmişler,¹²² Dâvûd b. el-Husayn ise Haricîlikle itham olunmuştur.¹²³ Ali b. el-Medîni, Cassâs (ö. 370/980) ve İbnü'l-Hümmam (ö.861/1457)¹²⁴ gibi alimler de bu rivayetin münker olduğunu söylemişlerdir. Bu rivayetle ilgili olarak Nevevî (ö. 676/1277) şunları söylemiştir: Bu rivayet (halleri) meçhul şahıslardan naklolunmuş, zayıf bir rivayettir. Sahih olan rivayet (ekseriyetin delil olarak kullandığı) Rükane'nin hanımını "kesin:el-Bette" lafzıyla boşadığını ifade eden rivayettir.¹²⁵

¹¹⁹ Hadis için bkz. s. 74, delil no: 3

¹²⁰ Bkz. s.85 ; Ayrıca bkz. İbn Hacer, Fethu'l-Bârî, IX, 275.

¹²¹ Bkz. İbn Receb, Abdurrahman b. Ahmed, Şerhu İleli't-Tirmizî, Bağdat, 1396, s. 132. İbn Hacer, Fethu'l-Bârî, IX, 275; Şevkânî, a.g.e., VI, 246.

¹²² İbn Receb, a.g.e., s. 132.

¹²³ Bûtî, a.g.e., s. 114.

¹²⁴ Cassâs, a.g.e., II, 86; İbnü'l-Hümmam, a.g.e., III, 26.

¹²⁵ Rivayet için bkz. s. 65, delil no 4.

"el-Bette" kelimesi hem bir talaka, hem de üç talaka ihtimali olan bir kelime olduğu için, bu zayıf rivayeti nakleden şahıs "el-Bette" kelimesinin üç talakı gerektirdiğini anlamış, ve anladığı bu mana ile hadisi rivayet etmiş ve bu konuda yanlışlığa düşmüştür.¹²⁶

Bu hadisin meçhul şahıslar tarafından rivayet edildiğini İbn Hazm da söylemiştir.¹²⁷

c- Yine aynı hadis, bazı rivayetlerde karısını bu şekilde boşayanın Rükane, bazılarında ise Ebu Rukane olması¹²⁸ münasebetiyle tenkid edilmiş, zayıf ve muzdarip bulunarak ihticaca layık görülmemiştir.¹²⁹

4- Üç talakı bir lafızda toplamanın bidat ve haram olması konusuna gelince: Bilindiği gibi bu konu ittifaklı değildir. Zahirîler,¹³⁰ İmam Şafiî (ö. 204/819), Ebu Sevr (ö. 246/860), bir rivayete göre Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) bu tür talakın bid'i ve haram olmadığı görüşündedirler.¹³¹ Bu görüş, Hasan b. Ali, Abdurrahman b. Avf ve Şa'bî' (ö. 104/722) den de rivayet edilmiştir. Hanbelilerden Hırakî (ö. 334/)de bunu tercih etmiştir.¹³² Bunun haram olmasını kabul etmemiz halinde de netice değişmez. Zira bunun bid'i ve haram olması geçerli olmasını engellemez. Bunun misallerini

¹²⁶ Nevevi, a.g.e., X, 71.

¹²⁷ Bkz. İbn Hazm, a.g.e., X, 168.

¹²⁸ Bkz. Abdurrezzak, a.g.e., VI, 390 vd. r. 11334; Ebû Dâvûd, Talâk, 7/105, r. 2196; Beyhakî, a.g.e., VII; 339.

¹²⁹ Tirmizî, Talâk, 11/2, r. 1177; Kevseri, a.g.e., s. 53.

¹³⁰ İbn Hazm, a.g.e., X, 167.

¹³¹ Bkz. İbn Kudâme, a.g.e., VIII, 240; İbnü'l-Kayyım, Zâdü'l-Meâd, V, 252.

¹³² İbn Kudâme, a.g.e., VIII, 240.

başka konularda da görmek mümkündür. Mesela, Allah Teâlâ zıharı yasaklamış ve onu yalan bir söz olarak değerlendirmekle birlikte sıhhatine hükmetmiş ve keffareti gerekli kılmıştır.¹³³

Yine, müslümanın İslamdan çıkması haramdır. Ama insan böyle bir yasağı işlerse kendisi asi olmakla birlikte neticesi meydana gelir, diğer hükümleriyle birlikte hanımı da kendisinden ayrı düşer.

Keza, Allah Teâlâ, bir kimsenin boşadığı hanımına, ona zarar vermek için dönmesini yasaklamıştır.¹³⁴ Ancak, kişi bu yasağa uymasa da boşadığı hanımına zarar vermek için müra-caatta bulunsa onun bu ric'ati sahih ve hükmü sabit olur.

İşte bütün bunlar göstermektedir ki, bir şeyin yasak olması, işlendiği takdirde neticesinin meydana gelmesine mani değildir.¹³⁵

"Bizim işimize uymayan her şey reddolunmuştur" hadisine gelince: Bu hadis genel manalı bir hadistir. Dolayısıyla bunu, bu özel mesele için delil olarak kullanmak uygun değildir. Zira bu hadisin, "Allah katında makbul değildir" anlamına gelmesi ihtimal dahilindedir. Bu da, bazı kimseler tarafından herhangi bir delile dayandırılmaksızın uydurulan veya meşru şeklinin dışına çıkarılan ibadetler için düşünülebilecek bir durumdur. Böyle ihtimalli olan bir şeyin, istenilen manaya delil olarak kullanılabilmesi için onun o manayı ifade ettiğine dair başka bir delil bulunması gereği bir fıkıh kuralıdır.

¹³³ Bkz. Mücadele, 58/2.

¹³⁴ Bkz. Bakara, 2/231.

¹³⁵ Bkz. Cassâs, a.g.e., II, 85

Ayrıca bu umum manalı hadisın, bahsini ettiğimiz bu özel meseleyi de içine aldığı farzedilse bile, bunun, daha önce zikri geçen hadislerle ¹³⁶ tahsis edilmiş bir âmm olduğunu söyleyebiliriz.¹³⁷

5- Herhangi bir şey hakkındaki yasak, yasaklanan o şeyin geçersiz (batıl) olmasını gerektirir" şeklindeki usul kuralı da mutlak değildir.¹³⁸ İslam Hukukuna göre her yasaklanan şeyin geçersiz olması gerekmez. Nitekim buna dair pek çok misal bir önceki maddede verilmişti. Burada şu da ilave edilebilir: Bilindiği gibi, İslam'da talakın bizzat kendisi iyi karşılanmamış, Hz. Peygamber tarafından " mübah ve helalin Allah nezdinde en sevimsiz olanı talaktır" şeklinde değerlendirilmiştir.¹³⁹ Özellikle, hanıma eziyet ve zarar vermek için ika edilen boşanmalar dinen haram sayılmıştır. Ama, bu niyetle bile olsa, usulüne uygun boşamaların geçersiz olacağını kimse söylememiştir.¹⁴⁰

C- Bu tür boşamaların geçersiz olduğunu hiç bir sonuç vermeyeceğini savunanların delilleri de tartışmaya açıktır:

1- Konunun delili olarak ileri sürülen ayetler¹⁴¹ meşru veya mübah olan boşama şekillerini tavsiye etmektedir. Bunlarda talakın vaki olmadığına dair herhangi bir şey bulunma-

¹³⁶ Bununla üç Talâk meydana geleceğini ifade eden hadisler. Bunlar için bkz. s.65-68.

¹³⁷ Bûtî, a.g.e., s. 116-117.

¹³⁸ Bu konuya dair bilgi ve tartışma için bkz.: Zeydan, el-Veciz, s. 252 vd.

¹³⁹ Bkz. Ebû Dâvûd, Talâk, 7/3, r. 2178.

¹⁴⁰ Bûtî, a.g.e., s. 116.

¹⁴¹ Bunlar için bkz. s. 63-64.

maktadır.¹⁴²

2- İbn Ömer'la alakalı hadis, böyle bir talakın muteber olmadığına değil, aksine, geçerli olacağına delildir. Zira hadiste, Hz. Peygamber'in İbn Ömer'e hanımına dönmesini emrettiği ifade edilmektedir. Bu talak muteber sayılmasaydı, dönmek (ric'at)le emrin bir anlamı olmazdı. Çünkü ric'at talaktan sonra sözkonusudur, talak olmadan ric'at olmaz.¹⁴³

Bu hadiste yer alan "onu bir şey saymadı" ifadesi ise hadisin ravilerinden sadece Ebu'z-Zübeyr tarafından nakledilmiştir. Bundan dolayıdır ki Ebu Dâvûd (ö. 275/888) bu ifadenin diğer pek çok ravinin rivayetiyle çeliştiğine dikkat çekmiş,¹⁴⁴ İbn Abdilberr de (ö. 463/1071) bunu bir kusur (illet) sebebi saymıştır. Onun değerlendirmesi şöyledir: "Hadisteki 'bunu bir şey saymadı' ifadesi münkerdir. Ebu'z-Zübeyr'den başkası bunu söylememiştir. Onun rivayeti kendi seviyesindeki bir ravinin muhalefet etmesi durumunda bile huccet olamayacağına göre, ondan daha sağlam (evsak) birinin muhalefet etmesi halinde nasıl huccet olur? hadis sahih olsa bile bana göre manası sünnete uygun olmadığı için, "bunu doğru bir şey saymadı" demektir."¹⁴⁵

Konuya ilişkin olarak Hattabi de (ö.388/988) şunları söylemiştir: "Bu ifadenin manasının şöyle olma ihtimali vardır: "Onu müracaatı engelleyen bir şey (olarak) görmedi" ve-

¹⁴² Zuhaylî, a.g.e., VII, 405.

¹⁴³ Bkz. Cassâs, a.g.e., II, 86-87; Kevseri, a.g.e., s. 16,20 vd.

¹⁴⁴ Bkz. Ebû Dâvûd, Talâk, 7/4, r. 2185.

¹⁴⁵ Bkz. Zuhaylî, a.g.e., VII, 403; Karşılaştır: Kevseri, a.g.e., s. 19.

ya "onu sünnette caiz (olan) bir şey (olarak)" görmedi.¹⁴⁶

Cassas'ın bu konudaki yorumu ise: "onu bir şey saymadı" ifadesi sahih ise: 'bu talak ile hanımını ondan ayırmadı ve (bu) evlilik düşmedi' anlamına gelir" şeklindedir.¹⁴⁷

3- Bu tür boşamaların bid'i ve haram olması dolayısıyla geçersiz sayılması gerektiği hususu daha önce tartışılmıştı.¹⁴⁸

Hadisenin, müvekkilinin emrine muhalefet eden vekilin durumuna kıyas edilmesi ise farklı iki olay arasında yapılmış kıyas (kıyas maa'l-farık)tır. Zira boşama için tayin edilen vekil, müvekkili adına konuşan bir elçiden ibarettir. Dolayısıyla kendisine havale edilen şeyden başkasını yapmaya yetkili değildir. Koca ise talakı, ne başkasının yerine ne de Allah adına ikaa eder, sadece kendi adına gerçekleştirir.¹⁴⁹

D- Bu şekildeki boşamaları, birleşme vaki olmuş kadınlar için üç, birleşme gerçekleşmemiş kadınlar hakkında tek talak sayanların ileri sürdüğü deliller de tenkit edilmiştir:

1- Tâvûs kanalıyla Abdullah b. Abbâs'tan rivayet edilen ve "Resulullah (s.a.v.) ve Ebu Bekir devirleri ile Ömer döneminin ilk yıllarında, henüz zifaf vaki olmamış kadınlar hakkında ika edilen tek lafızdaki üç talakın tek sayılacağını ifade eden hadis¹⁵⁰ aynı konuda gerek Abdullah b. Abbâs'tan, gerekse başkalarından rivayet edilen diğer hadislerle tercih

¹⁴⁶ Bkz. Hattabi, Ebû Süleyman Ahmed b. Muhammed b. İbrahim (ö.388/ 988) Me'âlimu's- Sünen, (Sünenu Ebi Dâvûd ile birlikte), Humus, 1389/1969-1970, II, 636; Zuhaylî, a.g.e., VII; 403.

¹⁴⁷ Cassâs, a.g.e., II, 87

¹⁴⁸ Bkz. s.90.

¹⁴⁹ Cassâs, a.g.e., II, 85; Zuhaylî, a.g.e., VII, 404.

¹⁵⁰ Hadis için bkz. s. 77, delil no: 1.

edilecek kuvvette değildir.¹⁵¹

Ayrıca bu hadiste de bu boşamayı kimin tek boşama saydığı konusunda bir açıklık bulunmamaktadır. Bunu Hz. Peygamber'in üç saydığına dair haberi bulunmayan sahabe müçtehitlerinin saymış olma ihtimali vardır. Böyle olması durumunda ise huccet olamayacağı açıktır.¹⁵²

2- Henüz birleşme vaki olmamış eşe "sen boşsun" deyince derhal ayrılık meydana gelir. Peşinden zikredilen "üç kere" ifadesi ise karşılıksız kalır, şeklindeki bir savunma da¹⁵³ tutarlı bulunmamıştır. Zira talak kocanın söylemeye azmettiği cümlelerin tamamlanmasıyla ancak meydana gelmektedir. Halbuki bu ifadede söylenmek istenen cümle henüz tamamlanmamıştır. Zira Kurtubi'nin de dediği gibi "sen üç kere boşsun" ifadesi munfasıl bir söz değil muttasıl bir söz olup bunların her birini ayrı kelimeler olarak kabul edip her bir kelimeye ayrı hüküm vermek doğru değildir.¹⁵⁴

Nitekim hanımına "sen boşsun üç kere" demek isteyen bir kimse, "sen boşsun" dedikten sonra henüz "üç kere" ifadesini kullanıp cümleyi tamamlayamadan ölecek olsa, o hanımın kendisinden boşanmış olmayacağı ve kendisine mirasçı olacağı konusu ittifaklıdır. Bu da göstermektedir ki böyle bir istidlal fıkhi bir kurala veya delile dayanmamaktadır.¹⁵⁵

¹⁵¹ Bkz. Bûtî, a.g.e., s.117.

¹⁵² Bkz. İbn Hazm, a.g.e., X, 168-169; Alusi, a.g.e., II, 138.

¹⁵³ Bkz. s. 77.

¹⁵⁴ Bkz. İbn Hacer, Fethu'l-Bârî, IX, 276.

¹⁵⁵ Bkz. Bûtî, a.g.e., s. 117.

IV-TERCİH:

Buraya kadar verilen bilgilerden ve getirilen delillerden, yapılan tenkit ve münakaşalardan anlaşıldığı kadarıyla, tek lafızda verilen üç talakın üç boşama olarak gerçekleşeceğini savunan ekseri müçtehitlerin görüşlerinin tercihe şayan olduğunu söyleyebiliriz. Zira onların serdetmiş olduğu deliller daha güçlü gözükmetedir. Her şeyden önce, gurupların görüşlerine delil olarak ileri sürdükleri konuya ilişkin ayetlerde üçle sınırlandırılmış olan talakın vaki olması açısından ayrı ayrı verilmesiyle birlikte verilmesi arasında fark gözetilmediği görülür. Bununla birlikte, ayetlerin her bir gurubun yorumuna açık olduğunu kabul edip, tercih açısından hadislere baktığımızda, ekseriyetin görüşüne muhalif olan görüş sahiplerinin delil olarak ileri sürdükleri hadislerin ya doğrudan bu konuyla ilgili olamayan genel muhtevalı veya pek çok açıdan tenkide uğramış sıhhati şüpheli hadisler olduğunu görürüz. Mesela, bir sözle verilen üç talakı tamamen hükümsüz sayanların delil olarak kullandıkları: "Bizim işimize uymayan her şey reddolunmuştur"¹⁵⁶ hadisi, bu konuyla doğrudan alakalı olmayan genel muhtevalı bir hadistir. Bu tür boşamayı zifafa girmemiş eşler hakkında tek, birleşme vaki olmuş eşler hakkında üç sayanların istinat ettikleri hadisle,¹⁵⁷ bu boşamayı bütün eşler hakkında tek boşama olarak kabul edenlerin dayandıkları Rükane hadisi¹⁵⁸ ve Tâvûs kanalıyla Abdullah b. Abbâs'tan rivayet edilen hadis¹⁵⁹ pek çok açıdan tenkit edil-

¹⁵⁶ Hadisin kaynağı için bkz. s. 74, dipnot, 63.

¹⁵⁷ Hadis için bkz. s.77, delil no: 1.

¹⁵⁸ Bu hadis için bkz. s.74, delil no: 3.

¹⁵⁹ Bu hadis için bkz. s. s. 73, delil no: 2

miş ve sıhhati şüpheli bulunmuştur.¹⁶⁰

Bu şekildeki boşamayı, üç talak olarak geçerli sayan fukaha ekseriyetinin istidlal ettikleri hadisler, hem sayıca daha fazla hem de, bir kısmı tenkid edilmişse de, bir kısmı sahih olarak kabul görmüştür. Mesela. Aclûni Uveymir hadisi¹⁶¹ konuyla direkt alakasının olmadığı¹⁶²; Fatıma binti Kays hadisi¹⁶³ ile Rifâ'a el-Kurazi hadisi¹⁶⁴ ihtimalli bulunduğu¹⁶⁵, Ubade b. es-Samit hadisi¹⁶⁶ zayıf olduğu¹⁶⁷, Rukane'nin hanımının "el-bette" lafzıyla boşadığını ifade eden hadis¹⁶⁸ muzdarip bulunduğu¹⁶⁹, Mahmud b. Lebid hadisi¹⁷⁰ mürsel olduğu¹⁷¹ gerekçesiyle delil olmaya elverişli olamayacağı şeklinde tenkide maruz kalmışsa da Süveyd b. Ğafele'den rivayet edilen hadis¹⁷² hakkında tarafımızdan herhangi bir tenkide rastlanmamıştır. Yine Fatıma binti Kays hadisi bazı kaynaklardaki şekliyle ihtimalli ise de diğer bazı kaynaklarda yer aldığı şekliyle hiç bir ihtimale yer vermyecek kadar açıktır. Ayrıca, tartışma bölümünde de görüldüğü üzere bu tür boşamayı tek talak sayanların delil olarak kullandıkları ha-

¹⁶⁰ Bu tenkitler için bkz. s.84-86.

¹⁶¹ Hadis için bkz.s. 65, delil no: 3.

¹⁶² Bkz. s.79.

¹⁶³ Bkz.s. 66 delil no 5.

¹⁶⁴ Bkz.s. 68, delil no 10.

¹⁶⁵ Bkz. s. 82.

¹⁶⁶ Bkz.s. 66. delil no 6

¹⁶⁷ Bkz.s. 81.

¹⁶⁸ Bkz. s. 65, delil no: 4.

¹⁶⁹ Bkz.s. 80.

¹⁷⁰ Bkz. s. 67 delil : 7.

¹⁷¹ Bkz.s. 81

¹⁷² Bkz.s. 67. delil : 9.

disler diğerlerine nisbetle hem yoruma daha fazla açıktır, hem de daha çok tenkit görmüşlerdir.¹⁷³

Görülüyor ki, ekseri müçtehitlerin ileri sürdükleri deliller daha güçlüdür. Şunu da ifade etmeliyiz ki, muhalif görüşte olanların istinat ettikleri hadisler hakkında vaki olan tevilleri, onlara yöneltilen tenkitleri bir tarafa bırakıp sahih olduklarını kabul etsek bile, ekseriyetin istidlalde bulunduğu bu hadisler muvacehesinde bu tür boşamaların tek talak sayıldığı hükmünün mensuh olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim aralarında İmam Şafii, Beyhaki¹⁷⁴, Tahavî (ö. 321/933),¹⁷⁵ İbn Hacer,¹⁷⁶ İbnü'l-Hümmam¹⁷⁷ gibi fakihlerin de bulunduğu pek çok alim de bu ihtimal üzerinde durmuşlardır.

Bütün bunlardan anlaşılıyor ki, Hz. Ömer bu tür boşamaları üç talak olarak kabul ederken, kendiliğinden bir hüküm ortaya koymuş değildir. Bilakis Onun hükmü, Kitap ve Sünnete müstenit Şer'i bir hükümdür. Nitekim Hz. Ömer bizzat kandisinden yapılan bir rivayette bunu açıkça ifade etmiştir. İbn Ömer anlatıyor: "Bir adam Hz. Ömer'e gelerek: 'hanımımı hayız halinde iken kesin olarak (el-bette) boşadım' dedi. Hz. Ömer: 'Sen rabbine isyan etmiş oldun, hanımın da senden ayrı düştü' diye cevap verdi. Adam: 'İbn Ömer hanımından ayrıldığında Resulullah (s.a.v.) ona, dönmesini emretmişti ya' deyince de şu karşılığı verdi: 'Resulullah (s.a.v.) ona, geri kalan talak haklarından ötürü karısına dönmesini emretmişti. Senin ise hanımına dönmene imkan verecek hiç

¹⁷³ Bkz.s. 78-82.

¹⁷⁴ Bkz. İbn Hacer, Bulûğu'l-Merâm, III, 375; Bilmen, a.g.e., II, 208.

¹⁷⁵ Aynî, a.g.e., XX, 223.

¹⁷⁶ Bkz. İbn Hacer, Fethu'l-Bari, IX, 276-277; Alusi, a.g.e., II, 137.

¹⁷⁷ İbnü'l-Hümmam, a.g.e., III, 25.

bir hakkın kalmamış."¹⁷⁸

Kanaatimize göre meseleye eşin mağduriyeti açısından bakmak da doğru değildir. Zira bu mantıktan hareket edildiğinde usulüne uygun boşamalarda da eşin mağduriyeti söz konusu olabilir. Şimdi bu ihtimal var diye boşamaya karşı mı çıkmamız gerekecektir?

Diğer taraftan ağızından çıkan her sözün sorumluluğunu taşıma durumunda olan insanın böyle önemli bir konuda duyarsız davranarak hemen her fırsatta talak sözünü uluorta ve İslamın yasakladığı bir şekilde kullanması neden mazur görülmesine sebep olsun?

O halde yapılacak olan böyle bir talakı geçersiz sayarak insanları adeta buna teşvik etmek değil, onları eğiterek sorumluluğunun bilincine vardırarak ve bu konuların ciddiyetini kendilerine kavratmaktır.

¹⁷⁸ Beyhakî, a.g.e., VII, 334.

SONUÇ

Nasslarla sabit hükümlerin, zamanla değişebileceğini savunanlar tarafından en fazla kullanılan deliller arasında bulunan bu üç konu çerçevesinde yaptığımız araştırma sonucu bizde oluşan kanaate göre, Hz. Ömer'in bu uygulamalarından hiç birisi, bu iddialara delil olabilecek nitelikte değildir. Onun bu uygulamalarının nasslarla sabit hükümlerin zamana göre değiştirilmesi şeklinde değerlendirilmesi, şayet iyi niyetle yapılmış ise hadiselerin tek taraflı olarak ve çok yüzeysel bir biçimde değerlendirilmesinden kaynaklanmış olabileceğini düşündürmektedir. Zira, derinlemesine araştırıldığında ve değişik bakış açıları ile değerlendirildiğinde görülecektir ki, Hz. Ömer'in bu uygulamaları ya nasslara dayanmaktadır, veya en aşırı bir yorumla, hükmün uygulama gerekçesinin bulunmaması nedeniyle tatbikinin durdurulmasından ibarettir. Bunun da hükmün değiştirilmesi anlamına gelmeyeceği açıktır.

KAYNAKLAR

Abdurrezzâk, Ebu Bekr İbnu'l-Hemmâm, el-Musannef, Beyrut, 1390- 1392/1970-1972.

Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), El-Müsned, Beyrut, ty.

Alûsî, Şihâbuddîn Ebû'l-Fadl Mahmûd, (ö. 1270/1854), Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî, Beyrut, ty.

Ateş, Süleyman, Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri, İstanbul, 1988

Aynî, Ebu Muhammed Mahmud b. Ahmed, Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahihi'l-Buharî, Beyrut, ty.

Azimâbâdi, Ebi't-Tayyib Muhammed, Avnu'l-Ma'bud, Medine, 1388/1968

Bâbertî, Ekmelü'd-dîn Muhammed b. Mahmûd (Ö. 786/1384), el-İnâye fî Şerhi'l-Hidâye (İbnü'l-Hümmam'ın Fethu'l-Kadîr'inin kenarında), Bulak, 1315-1317, Beyrut, 1399/1979

Belâzurî, Ahmed b. Yahya b. Câbir (ö. 279/892), Futuhu'l-Buldan, Beyrut, 1398/1978.

Berki, Ali Himmet- Keskioglu Osman, Hatemu'l-Enbiya Hazret-i Muhammed ve Hayatı, Ankara 1972.

Beyhaki, Ebu Bekr Ahmed b. el-Huseyn, es-Sünenü'l-Kübrâ, Haydarabât, 1344-1356

Bilmen, Ömer Nasuhi (Ö. 1971), Hukukî İslâmiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu, İstanbul, 1969.

Biltâcî, Muhammed, Menhecu Ömera'bni'l- Hattab fi't-Teşri',
Kahire, 1970.

Buhari, Ebu Abdillah Muhammed b. İsmail. Camiu's-Sahih.

Bûtî, Muhammed Said Ramazan, Muhadarât fi'l-Fıkhi'l-
Mukârin, Dimeşk, 1401/1981

Cassâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali (ö.370/980), Ahkamu'l-
Kur'an, Beyrut, 1405/1985.

Darekutni, Ali b. Ömer (ö.358/995), Sünen, Kahire, 1386/
1966

Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî (ö. 275/888), Sü-
nen, Beyrut, ty.

Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm (ö.224/839), Kitâbu'l-Emvâl,
Kahire, 1395/1975

Ebû Yusuf, Ya'kûb. İsmail (ö.182/798), el-Harâc, Kahire,
1396.

Fayda, Mustafa, Hz. Ömer Zamanında Gayrı Müslimler, İs-
tanbul, 1989.

Hattabî, Hamd b. Muhammed (ö.388/998), Meâlimü's-
Sünen, (Ebu Davud'un Süneni ile birlikte)
Humus, 1389/1969-1970.

İbnü'l-Esîr, Mecdü'd-Dîn Ebu's-Se'âdât el-Cezerî, (ö.606/
1209), Câmiu'l-Usûl fi Ehâdîsi'r-Rasûl, Şam,
1389/1969.

İbn Hacer el-Askalânî, Bülûğu'l-Merâm Tercümesi ve Şerhi:
Selamet Yolları, terc. Ahmet Dâvûdođlu, İs-
tanbul, Desen Ofset tesisleri,ty.

- _____ Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî, Bulak, 1300.
- İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali (ö.456/1063), el-Muhallâ, Beyrut, ty.
- İbn Hişam, Ebû Muhammed Abdülmelik (ö. 218/833) es-Siretü'n- Nebeviyye, Beyrut, 1971
- İbn Kudâme el-Makdisî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Muhammed b. Ahmed (ö.682/1283). eş-Şerhu'l-Kebîr (İbn Kudâme'nin el-Muğnî adlı eseriyle birlikte), Beyrut, 1392/1972.
- İbn Kudâme, Ebu Muhammed Abdullah b. Ahmed (ö.620/1223), el-Muğnî, (eş-Şerhu'l-Kebî ile birlikte) Beyrut, 1392/1972.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (ö. 276/889), el- Meârif, Beyrut, 1390/1970.
- İbn Mace, Ebu Abdillah Muhammed b. Yezid el-Kazvînî, Sünenu İbn Mace,
- İbn Receb, Abdurrahman b. Ahmed, Şerhu İleli't-Tirmizî, Bağdat, 1396
- İbn Rüşd, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed (ö. 595/ 1198); Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l Muktesid, Kahire, 1975.
- _____ Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l Muktesid, Mısır, ty.
- İbn Sa'd, Muhammed (ö.230/844), et-Tabakâtü'l-Kübrâ, Beyrut, ty

İbnu'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali (ö. 579/1201),
Zâdü'l-Mesîr fi İlmi't- Tefsir, Beyrut, 1387/
1967.

İbnü'l-Hümâm, Kemaluddin, Muhammed b. Abdilvahid
(ö.861/1457), Fethu'l-Kadîr, Bulak, 1315-
1317.

İbnu'l-Kayyim, Şemsuddîn Ebû Abdillah Muhammed b. Ebi
Bekr el-Cevziyye (ö.751/1350), Zâdü'l-Meâd,
Beyrut, 1399/1979

İ'lâmu'l-Muvakkîn an Rabbi'l-Âlemîn, Bey-
rut, 1973.

Ahkâmu Ehli'z-Zimme, Beyrut, 1961.

Karaman, Hayreddin, İslamın Işığında Günün Meseleleri,
İstanbul, 1988.

Mukayeseli İslam Hukuku, İstanbul 1986, I,
307.

Kâsâni, Alâuddin Ebû Bekr b. Mes'ûd (ö.587/1191), Bedâ-
iu's-Sanâi' fi Tertîbi's-Şerâi', Kahire, ty.

Bedâi'u's-Sanâi' fi Tertîbi's-Şerâyi', Beyrut,
1394/1974

Kevserî, Muhammed Zahid, el-İşfâk alâ Ahkâmi't-Talâk, Ka-
hire, el- Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türas, ty.

Köksal, M. Asım, İslam Tarihi, İstanbul, 1981.

Kurtubi, Ebi Abdillah Muhammed b. Ahmed (ö.671/1273),
el-Camiu li Ahkami'l-Kur'an, Beyrut, 1405/
1985.

- M. Yusuf Mûsâ, Fıkh-ı İslâm Tarihi, terc. Ahmed Meylânî, İstanbul, 1973
- Malik b. Enes (ö.179/795), el-Muvatta'
- Mâverdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed (ö.450/1058), el-Ahkamu's Sultâniyye, Mısır, 1327/1909.
- Miras Kâmil (ö.1957), Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi, Ankara, 1972-1976
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc (ö. 261/874), Sahîhu Müslim.
- Nevevi, Ebû Zekeriyya Yahya b. Şeref (ö. 676/1277), Şerhu Sahihi Müslim, Beyrut, 1392/1972
- Râzî, Fahreddîn Muhammed b. Ömer (ö.606/1210), el-Mahsûl, Beyrut, 1408/1988.
- _____ et-Tefsîru'l-Kebîr, Beyrut, Daru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 3. b.
- Sâbûnî, Abdurrahman, Medâ Hurriyyeti'z-Zevceyn fi't-Talâk fi'ş-Şerîati'l-İslâmiyye, Dımeşk, 1382/1962, s. 252.
- Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed (ö.490/1097), el-Mebsût, Mısır, 1324-1331.
- Şafiî, Muhammed b. İdrîs (ö.204/819), el-Ümm, Beyrut, 1393/ 1973
- _____ İhtilafu'l-Hadîs (el-Ümm'ün kenarında), Beyrut, 1393/ 1973
- Şevkânî, Muhammed b. Ali (ö.1250/1844), Neylü'l-Evtâr, Mısır, 1380/1961

Şiblî, Numânî (ö. 1332/1914), Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi, terc. Talip Yaşar, Alp, İstanbul, 1975.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (ö.310/922), Câmi'u'l-Beyân an Te'vîli Ayi'l-Kurân, Mısır, 1388

_____ Târîhu'l-Ümem ve'l-Mulûk, Beyrut, 1407/1987.

Tahavî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed, Şerhu Meâni'l-Asâr, Beyrut, 1407/1987

Tirmizî, Muhammed b. İsa, (ö.279/892), Sünenu't-Tirmizî.

Yahya b. Adem el-Kuraşî, (ö.203/818), el-Harâc, Matbaatu's-Selefiyye, 1384.

Yazır, M, Hamdi (ö.1936), Hak Dini Kur'an Dili, Ata Ofset, İstanbul t.y.

Yusuf b.Hasen b Abdirrahman, Siyeru'l-Hâs ilâ İlmi't-Talâki's-Selâs, Mekke, 1398/1978

Zeydân, Abdülkerim, el-Medhal li Dirâsaeti'ş-Şerîati'l-İslâmiyye, Bağdat, 1389/1969

_____, el-Vecîz, Bağdat, 1393/1973.

Zuhaylî, Vehbe, el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletuh, Dımaşk, 1405/ 1985